U.Ü.S.B.E.
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

DEVLET KIRILGANLIĞI KAPSAMINDA BOSNA HERSEK DEVLETİNİN İNCELENMESİ (YÜKSEK LİSANS TEZİ)

SETENAY TAV

BURSA-2023

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

DEVLET KIRILGANLIĞI KAPSAMINDA BOSNA HERSEK DEVLETİNİN İNCELENMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Setenay TAV

BURSA-2023

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

DEVLET KIRILGANLIĞI KAPSAMINDA BOSNA HERSEK DEVLETİNİN İNCELENMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Setenay TAV

Danışman: Doç. Dr. Kader ÖZLEM

BURSA-2023

T.C. BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'nda 702016022 numaralı Setenay TAV hazırladığı "Devlet Kırılganlığı Kapsamında Bosna Hersek Devletinin İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, ……/……/20…. günü …… - …….…….. saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın …….. (başarılı / başarısız) olduğuna ..... (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

…./…./ 2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 04.07.2023

Tez Başlığı: Devlet Kırılganlığı Kapsamında Bosna Hersek Devletinin İncelenmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 146 sayfalık kısmına ilişkin, 03/07/2023 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programında aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %17'dir.

Uygulanan filtrelemeler:
1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

04.07.2023
Setenay TAV

Adı Soyadı: Setenay TAV
Öğrenci No: 702016022
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Tezin Türü: Yüksek Lisans

Danışman:
04.07.2023

Doç. Dr. Kader ÖZLEM

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **"Devlet Kırılganlığı Kapsamında Bosna Hersek Devletinin İncelenmesi"** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

04.07.2023

Setenay TAV

Adı Soyadı: Setenay TAV

Öğrenci No: 702016022

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Tezin Türü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar adı soyadı	**Setenay TAV**
Üniversite	**Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitü	**Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Anabilim dalı	**Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**
Bilim dalı	**Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı**
Tezin niteliği	*Yüksek Lisans*
Mezuniyet tarihi	**……/……/2023**
Tez danışmanı	**Doç. Dr. Kader ÖZLEM**

Devlet Kırılganlığı Kapsamında Bosna Hersek Devletinin İncelenmesi

Bosna Hersek tarih boyunca çeşitli devletlerin hakimiyeti altında bulunmuş, her medeniyet kendinden bir parça bırakmıştır. Bu sebeple gerek dini gerekse etnik yönden bir mozaiği andıran Bosna Hersek Balkanlar'daki iç içeliğin güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Öte yandan bu farklılıklar özellikle Yugoslavya Krallığı'ndan itibaren toplumun bütünleşmesi önündeki engel haline gelmiştir. Yugoslavya Krallığı ve YSFC gibi "Küçük Yugoslavya" olarak ifade edilen Bosna Hersek de bağımsızlık sürecinde şiddetli bir şekilde başarısızlıkla karşı karşıya kalmıştır. Bosna Hersek Savaşı sonrasında imzalanan Dayton Barış Anlaşması ile etnik şiddet son bulsa da aradan geçen 28 yıla rağmen devletin kırılgan yapısı tazeliğini korumaktadır. Devlet kırılganlığının tespiti devletlerin başarısızlığa uğramamaları için bir ön uyarı sistemi oluşturması açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın amaçlarından birini oluşturan Bosna Hersek'in devlet kırılganlığının tespiti için devletin temel yetenekleri olarak görülen otorite, kapasite ve meşruiyet göstergelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca uluslararası sistemin bağımlı yapısı doğrultusunda devlet dışı unsurlar da kırılganlığın tespiti açısından göz önüne alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Bosna Hersek, Devlet Kırılganlığı, Yugoslavya, Otorite, Kapasite, Meşruiyet, Devlet Dışı Unsurlar

ABSTRACT

Name & surname	**Setenay TAV**
University	**Bursa Uludağ University**
Institute	**Institute of Social Sciences**
Field	**International Relation Field**
Subfield	**International Relation Subfield**
Degree awarded	*Master*
Date of degree awarded	**……/……/2023**
Supervisor	**Doç. Dr. Kader ÖZLEM**

Analysis of the State of Bosnia and Herzegovina within the Context of State Fragility

Bosnia and Herzegovina has been under the domination of various states throughout history, and each civilization has left a piece of itself. For this reason, Bosnia and Herzegovina, which resembles a mosaic both religiously and ethnically, constitutes a good example of the intertwinedness in the Balkans. On the other hand, these differences have become an obstacle to the integration of society, especially since the Kingdom of Yugoslavia. Bosnia and Herzegovina, referred to as "Little Yugoslavia", like the Kingdom of Yugoslavia and the SFRY, faced severe failure in the independence process. Although ethnic violence came to an end with the Dayton Peace Agreement signed after the Bosnia and Herzegovina War, the fragile structure of the state remains fresh despite 28 years. Detection of state fragility is important in terms of creating a pre-warning system so that states do not fail. In order to determine the state fragility of Bosnia and Herzegovina, which is one of the aims of the study, the indicators of authority, capacity and legitimacy, which are seen as the basic capabilities of the state, were used. In addition, in line with the dependent structure of the international system, non-state elements were also taken into consideration in terms of determining fragility.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, State Fragility, Yugoslavia, Authority, Capacity, Legitimacy, Non-State Elements

ÖNSÖZ

Tez yazım süresince çalışmamdaki eksiklikleri gösteren, hatalarımı düzelten, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışman hocam Doç. Dr. Kader Özlem'e saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

Hayatımın her anında bana maddi ve manevi olarak sonsuz desteklerini sunan, tez çalışmam süresince gösterdikleri ilgi ve sabır için sevgili babam Necdet Tav, annem Gönül Tav, abilerim Uğur ve Onur Tav'a en içten sevgilerimi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak Bosna Hersek Savaşı sırasında yaşanılan acıları derinden hissederek, devlete istikrarın, Bosna Hersek halkına ise birlik, beraberlik ve barışın teminini diliyorum.

Setenay TAV

İÇİNDEKİLER LİSTESİ

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖNSÖZ ..... **iii**
İÇİNDEKİLER LİSTESİ ..... **iv**
HARİTALAR LİSTESİ ..... **vii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **vii**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **vii**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **viii**
GİRİŞ **1**
I. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE BAŞARISIZ DEVLET ve DEVLET KIRILGANLIĞI **5**
1.1. Devlet Kavramı **5**
1.1.1. Devletin Tanımı ***7***
1.1.2. Devletin Düşünsel Kökenleri ***9***
1.1.3. Devletin Tarihsel Gelişimi ***12***
1.1.4. Modern Devlet ***15***
1.1.5. Modern Devletin Yaygınlaşması ***20***
1.2. Başarısız Devletler **23**
1.2.1. Başarısız Devlet Kavramının Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması ***23***
1.2.2. Başarısız Devlet Terim Sorunu ***27***
1.2.3. Devlet Başarısızlığı Tanımlamaları ***30***
1.2.4. Başarısız Devletler Kavramına Yönelik Eleştiriler ***32***
1.3. Devlet Kırılganlığı **35**
1.3.1. Devlet Kırılganlığının Bileşenleri ***38***
1.3.1.1. Otorite *38*
1.3.1.2. Kapasite *39*
1.3.1.3. Meşruiyet *41*
1.3.1.4. Devlet Dışı Etkenler *42*
II. BOSNA HERSEK DEVLET KIRILGANLIĞININ TARİHSEL ARKA PLANI **46**
2.1. Balkanlar'ın Kırılganlığı **46**
2.2. Balkanlar'ın Kısa Tarihi **51**
2.3. Yugoslavya Krallığı'nın Kuruluşu ve Başarısızlığı **55**

2.4. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin Kuruluşu 58
2.4.1. Kırılgan Devletten Çökmüş Devlete: Yugoslavya'nın Dağılışı 63
2.4.1.1. Yugoslavya'nın Otorite Kırılganlığı 64
2.4.1.2. Yugoslavya'nın Kapasite Kırılganlığı 66
2.4.1.3. Yugoslavya'nın Meşruiyet Kırılganlığı 69
2.4.1.4. Yugoslavya'nın Dağılışındaki Devlet Dışı Etkenler 70
2.5. Bosna Hersek'in Bağımsızlık Süreci 74
2.5.1. Bosna Hersek Savaşı 78
2.5.2. Uluslararası Toplumun Barış Girişimleri 81
2.5.3. NATO Müdahalesi ve Bosna Hersek Savaşı'nın Sonu 87
III. BOSNA HERSEK'İN GÜNCEL YAPISI ve DEVLET KIRILGANLIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ 91
3.1. Dayton Barış Anlaşması ve Ekleri Üzerine 91
3.2. Bosna Hersek'in Siyasi ve İdari Yapısı 97
3.2.1. Bosna Hersek Federasyonu (FBiH) 98
3.2.2. Sırp Cumhuriyeti (SC) 98
3.2.3. Brčko Özerk Bölgesi 99
3.2.4. Devlet Düzeyi Yürütme Organları 100
3.2.5. Devlet Düzeyi Yasama Organları 102
3.2.5.1. Parlamenter Meclisi 102
3.2.5.1.1. Temsilciler Meclisi 103
3.2.5.1.2. Halk Meclisi 103
3.2.6. Devlet Düzeyi Yargı Organları 104
3.2.7. Entite Düzeyi Yürütme Organları 105
3.2.7.1. Bosna Hersek Federasyonu Yürütme Organları 105
3.2.7.2. Sırp Cumhuriyeti Yürütme Organları 106
3.2.8. Kantonlarda Yürütme 107
3.2.9. Brčko Özerk Bölgesi Yürütme 107
3.2.10. Entite Düzeyi Yasama Organları 108
3.2.10.1. Bosna Hersek Federasyonu Yasama Organları 108
3.2.10.2. Sırp Cumhuriyeti Yasama Organları 109
3.2.11. Kantonlarda Yasama 110
3.2.12. Brčko Özerk Bölgesi Yasama 110

3.2.13. Entite Düzey Yargı Organları 110
3.2.13.1. Bosna Hersek Federasyonu Yargı Organları 110
3.2.13.2. Sırp Cumhuriyeti Yargı Organları 111
3.2.14. Kanton Yargısı 111
3.2.15. Brčko Özerk Bölgesi Yargı 112
3.2.16. Barış Uygulama Konseyi ve Yüksek Temsilcilik Ofisi 112
3.3. Bosna Hersek'in Devlet Kırılganlığının Değerlendirilmesi 115
3.3.1. Bosna Hersek'in Otorite Kırılganlığını Etkileyen Başlıca Faktörler 116
3.3.1.1. Devletin Siyasi Yapılanmasından Kaynaklanan Sorunlar 116
3.3.1.2. Yüksek Temsilcilik Makamına Yönelik Eleştiriler 118
3.3.1.3. Ortak Güvenlik ve Polis Reformu Sorunu 120
3.3.1.4. Küresel Terör ve Düzensiz Göç Faaliyetleri 122
3.3.2. Bosna Hersek'in Kapasite Kırılganlığını Etkileyen Başlıca Faktörler 124
3.3.2.1. Ekonomik Durum 124
3.3.2.2. Yolsuzluk 126
3.3.2.3. Nüfus Azalması 127
3.3.2.4. Etnik Siyaset 128
3.3.3. Bosna Hersek'in Meşruiyet Kırılganlığını Etkileyen Başlıca Faktörler 131
3.3.4. Bosna Hersek'in Devlet Kırılganlığını Etkileyen Dış Faktörler 133
3.3.4.1. Sırbistan 134
3.3.4.2. Hırvatistan 135
3.3.4.3. Macaristan 137
3.3.4.4. Rusya 138
3.3.4.5. Avrupa Birliği 139
3.3.4.6. Amerika Birleşik Devletleri 141
3.3.4.7. Birleşik Krallık 143
3.3.4.8. Türkiye 144
3.3.4.9. Çin 146
3.3.4.10. Uluslararası Sistemin Etkisi 147
SONUÇ 149
KAYNAKÇA 154

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: 1945 Sonrası Dönemde Yugoslavya……**60**

Harita 2: 1991 yılında Bosna Hersek'teki Etnik Dağılım……...**76**

Harita 3: Bosna Hersek İdari ve Siyasi Haritası…….**100**

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Devlet Kırılganlığı İçin Gösterge Örnekleri……**7**

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Schneckener'in Devletsellik Tipolojisi……..…**29**

Şekil 2: Devlet Kırılganlığı Venn Şeması……...**36**

Şekil 3: Yugoslavya'yı Başarısızlığa Götüren Kırılganlık Şeması……..…**71**

Şekil 4: Bosna Hersek'te Yasama, Yürütme ve Yargı Sistemi……...**114**

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AT: Avrupa Topluluğu

BAB: Batı Avrupa Birliği

Bkz.: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

C: Cilt

DBA: Dayton Barış Anlaşması

Ed.: Editör

FBiH: Bosna Hersek Federasyonu

GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla

GSYİH: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

HDZ: Federation of Bosnia and Herzegovina (Hırvat Demokrasi Partisi)

Ibid.; Aynı eser/yer

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

JNA: Jugoslavenska Narodna Armija (Yugoslavya Halk Ordusu)

loc. cit.: Yazara ait son zikredilen yer

NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)

OHR: Office of the High Representative (Yüksek Temsilcilik Ofisi)

op. cit.: Adı geçen eser

PIC: Peace Implementation Council (Barış Uygulama Konseyi)

SNSD: Savez Nezavisnih Socija Ddemokrata (Bağımsız Sosyal Demokratlar Birliği)

SC: Sırp Cumhuriyeti

SDA: Stranka Demokratska Akcije (Demokratik Eylem Partisi

SDS: Sırpska Demokratska Stranka (Sırp Demokratik Partisi

S: Sayı

s. /ss.: Sayfa/ Sayfalar

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TDF: Territorial Defence Force (Bölgesel Savunma Gücü)

UNPROFOR: The United Nations Protection Force (Birleşmiş Milletler Koruma Gücü**)**

UÇK: Ushtria Çlirimtare e Kosovës (Kosova Kurtuluş Ordusu)

v.d.: ve diğerleri

YSFC: Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti

YFHC: Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti

WB: World Bank (Dünya Bankası)

GİRİŞ

Devlet başarısızlığının yaygın pratiğine rağmen başarısız devlet (failed stated) olgusunun kavramsallaştırılması ve üzerine akademik çalışmalar yapılması Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılışı gibi uluslararası sistemin yapısını derinden etkilen gelişmelerin ardından 1990'ların başı itibarıyla başlamıştır. Devletler içinde bulundukları duruma göre derecelendirilmiş başarılı, konsolide, başarısız, aksayan, çökmüş gibi sıfatlar üzerinden değerlendirilmiştir. Ancak işleyen, modern bir devletten birçok yönüyle ayrılan başarısız devletler üzerine yapılan çalışmalar bir bütünlük içermemiştir. 2005'den sonra başarısız devlet kavramına yönelik olarak ampirik, normatif ve pratik birçok yönden eleştiriler yönelmiştir.

Başarısız devletler ile ilgili yapılan çalışmalara yöneltilen eleştiriler sonrasında devletsellik (statehood) çalışmaları devletleri etiketlendirme yapmadan kırılganlıklarının değerlendirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Devlet kırılganlığı (state fragility) devletlerin idealize edilmiş performanslarından ve kapasitelerinden eksik olan noktalarını ifade etmektedir. Dolayısıyla devlet kırılganlığı bir türden ziyade derecelendirme ölçeği olarak görülürken bu bakış açısına göre her devletin bir dereceye kadar kırılgan olduğu söylenebilir. Kırılganlıkların tespiti henüz başarısız devlet olarak tanımlanmayacak ancak yapısal kırgınlıkları sebebiyle hızla başarısız veya çöken devlet konumuna gelebilecek devletlerin tespit edilmesi için bir ön uyarı sistemi oluşturabilme potansiyeli taşımaktadır.

Devlet kırılganlığının tespiti açısından çok çeşitli parametrelere bakmak mümkün olduğu gibi bu tezde devletin temel gereklilikleri olarak görülen otorite, meşruiyet ve kapasite yetenekleri üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Bununla birlikte devlet kırılganlığı içsel faktörler üzerinden gerçekleşebileceği gibi devlet dışı etkenler tarafından da tetiklenebilmektedir. Dolayısıyla otorite, meşruiyet, kapasite ve devlet dışı etkenler olmak üzere dört parametre üzerindeki zafiyetlere odaklanılmıştır.

Devlet kırılganlığı olgusunu incelerken örnek vaka olarak Avrupa'nın en kırılgan devletlerin başında yer alan Bosna Hersek seçilmiştir. Bosna Hersek 1463'ten 1878'deki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu işgaline kadar aralıksız 400 yıldan fazla süre Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinde kalmıştır. Fakat daha sonrasında bu istikrar sağlanamamış, bölge güç mücadelelerine sahne olmuştur. 1. Dünya Savaşı'nın ardından imparatorlukların dağılması ve devletlerin parçalanması sonrasında oluşan birçok yeni devletten biri de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı olmuştur. 1929 yılında Yugoslavya adını alan Krallık politik, ekonomik ve toplumsal açıdan son derece kırılgan bir görünüm çizmiştir. Özellikle barındırdığı etnik unsurlar arasındaki gerginlikler yıkıcı boyuta ulaşmıştır. Mevcut etnik bölünmenin iç savaş halini alması ve 2. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ülkenin Alman ve İtalyan birlikleri tarafından işgal edilmesi sonucunda fiilen Yugoslavya Krallığı ortadan kalkmıştır. Savaş sonrasında Josip Broz Tito ve önderliğindeki Partizanlar örgütünün ülkedeki hakimiyeti sağlamasının ardından Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) dönemi başlamıştır. Bu dönemde Bosna Hersek Yugoslavya'yı oluşturan altı federe devletten biri olmuştur. Tito yönetimi uzun süre boyunca devleti bir arada tutmayı başarsa da 1980'ler ile birlikte yaşanan ekonomik gerileme ülkenin zaman içinde biriktirdiği yapısal ve toplumsal sorunları gün yüzüne çıkarmış ve 1991'de Slovenya'nın ve Hırvatistan'ın bağımsızlığı ile birlikte Yugoslavya'nın parçalanma süreci başlamıştır.

Yugoslavya'nın dağılma süreci büyük bir yıkım ile gerçekleşmiştir. Ancak en olumsuz etkileneni şüphesiz ki 2. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'daki en büyük şiddet olaylarının, etnik temizliklerin ve soykırımın gerçekleştiği Bosna Hersek olmuştur. Dolayısıyla Bosna Hersek, Yugoslavya Krallığı'na dayandırılabilecek etnik sorunları ve bağımsızlık sürecinden kalan şiddetin en uç noktalarının hatıralarını miras alarak yıkıntılar üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Uluslararası toplum tarafından oluşturulan "Dayton Düzeni" sonrasında şiddet olaylarına başvurulmuyor olsa da hala yeterli istikrarın sağlandığı söylenememektedir. Zira günümüzde Bosna Hersek yeniden siyasetçi ve akademisyen çevreler tarafından başarısızlık söylemleri içerisinde yer

almaya başlamıştır.[1] Bosna Hersek'in geçmişindeki acı tecrübeleri göz önünde bulundurularak devlet kırılganlığını gittikçe arttıran sebeplerin tespit edilmesi bu kırılgan noktalara direnç kazandırılması noktasında önem teşkil etmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı Bosna Hersek'in devlet kırılganlığını arttıran etkenlerin tespit edilmesidir. Tezde şu soruların cevapları aranmaktadır:

-Devlet kırılganlığı nedir ve kırılganlık hangi parametreler üzerinden incelenebilir?

-Bosna Hersek'in devlet yapısı kırılgan devlete (fragile state) örnek oluşturur mu?

-Selefi olan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin kırılganlıkları ile Bosna Hersek'in kırılganlıkları arasında bir devamlılık bulunmakta mıdır?

Nitel veri analizi yöntemlerinden yararlanılan ve üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde tezin kavramsal ve kuramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ilk olarak devletin normatif ontolojisinin ardından modern-başarılı devletten beklenen unsurlar incelenmiştir. Bu kalıba uymayan devletleri içeren başarısız devletler literatürü incelenmeye çalışılmış ardından kavrama yönelik eleştirilere yer verilmiştir. Devam eden kısımda daha geniş bir devletsellik analizi sağlayan ve çalışmanın asıl perspektifini sunan devlet kırılganlığı olgusu ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Bosna Hersek'in üzerinde bulunduğu coğrafyanın tarihsel belleğindeki kırılganlıkları incelenmesi ve farklı dönemler arasındaki devamlılıkların tespit edilmesi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak Balkanlar'ın kırılganlık dinamiklerinden başlayarak Yugoslavya Krallığı ve YSFC dönemleri ve

[1]Bosna Hersek'in devletselliğinin kötü yönde ilerlediğine dair bazı akademik çalışmalar ve politik söylemler için bkz.; Dubravko Lovrenović, "Bosnia and Herzegovina as the Stage for Three Parallel and Conflicted Historical Memories: Is Bosnia and Herzegovina a 'Failed State'?", *Trauma; Trust and Memory*, ed. Andreas Hamburger, New York: Routledge, 2018; Göktürk Tüysüzoğlu, "Bosna-Hersek Çöküş Halinde Olan Bir Devlet Mi?", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 51 (2016), ss. 75–100; Bahtiyar Küçük, "Balkanlarda kriz sinyali: Sırp lider Dodik, Bosna Hersek'i 'parçalama' planını açıkladı", *Euronews*, 21.10.2021, https://tr.euronews.com/2021/10/22/balkanlarda-kriz-sinyali-s-rp-lider-dodik-bosna-hersek-i-parcalama-plan-n-ac-klad, (18.06.2023).

başarısızlıklarına bakılarak günümüzdeki sorunların temelleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Son olarak Bosna Hersek'in yakın tarihindeki iç savaş ve bağımsızlık süreci incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Bosna Hersek'in mevcut devlet kırılganlığını oluşturan etkenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla ilk olarak Bosna Hersek Savaşı'nı bitiren ve aynı zamanda devletin mevcut anayasasını içeren Dayton Barış Anlaşması (DBA) incelenmiştir. Ardından Dayton Barış Anlaşması doğrultusunda oluşturulan Bosna Hersek'in güncel siyasi ve idari yapısı ele alınmıştır. Son olarak Bosna Hersek'in devlet kırılganlığının tespit edilmesi amacıyla otorite, kapasite, meşruiyet yetenekleri ve kırılganlığı etkileyen devlet dışı etkenler incelenerek mevcut durumu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

I. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE BAŞARISIZ DEVLET VE DEVLET KIRILGANLIĞI

Uluslararası sistem içerisinde bulunan devletlerin egemen eşit olduğu temel uluslararası hukuk öğretisine rağmen devletler eşit şekilde etkinlik gösterememektedir. Bu sebeple başarısız devlet çalışmaları devletleri gösterdikleri etkinlik kapasitesine göre başarılı-başarısız diktonomisi üzerinden değerlendirilmektedir. Ancak devlet kırılganlığı çalışmaları ile devletleri sınıflandırmaktan ziyade devleti kırılganlığa götüren esas sebeplerin tespit edilerek uygun politikalar oluşturulması amaçlanmaktadır. Devletin normatif ontolojisinden devlet kırılganlığına giden bu bölüm ile tezin kavramsal ve kuramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

1.1. Devlet Kavramı

Devlet kavramı köken olarak Türkçeye Arapçanın "*devle*" kelimesinden geçmiştir.[2] Esas itibarıyla "elden ele geçen kuvvet, iktidar, mevki ve itibar" anlamına gelmektedir.[3] Batı dillerinde *state, état, staat* gibi karşılıkları bulunmakla birlikte hepsinin kökeni Latince hal, vaziyet anlamına gelen *status* kelimesidir.[4] Devlet, Antik Yunan'da şehir anlamına gelen *polis* şeklinde karşılık bulurken, Romalılarda site veya kamu malı yani *civitas* veya *res publica* kelimeleri kullanılmaktadır.[5] Yine bu dönemde Cicero ve Ulpian gibi Romalı yazarlar tarafından devlet kelimesinin yerine *status civitatis* ya da *status regni* gibi kavramlar da tercih edilirken,[6] Orta Çağ'a gelindiğinde krallık anlamına gelen *imperium, regnum* kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.[7] Tarihsel süreç içerisinde devleti ifade etmek için çeşitlenen bu kullanımlar yalnızca kelime olarak değil devlete yüklenilen anlam ve görevler bakımından da değişiklik

[2] Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 10. b., Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2018, s. 133.
[3] Ali Fuat Başgil, "Devlet Nedir? : Realist Bir Tarif Denemesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 12, S. 4 (1946), s. 981.
[4] Ibid., s. 982.
[5] Gözler, loc. cit.
[6] Andrew Vincent, "Conceptions of the State", *Encyclopedia of Government and Politics*, ed. Mary Hawkesworth, Maurice Kogan, 1992, s. 43.
[7] Gözler, loc. cit.

göstermektedir. Örneğin *polis* ile genel olarak şehirde yaşayan insanlar ifade edilirken, *civitas* ile toplumun seçkin bir zümresi, *imperium* ile otorite, *regnum* ile yerel monarşiler işaret edilmektedir.[8]

Devleti imgelemek için kullanılan kelimelerin İlk Çağ'dan Orta Çağ'a kadar neden bu kadar çeşitlendiği temelde iki sebeple açıklanabilir. Birincisi toplumsal ve siyasal yaşamın sabit kalmayarak değişmesi doğrultusunda eskiden kullanılan kavramların yeni durum için yetersiz kalması ve değişime uğramasıdır. Bu değişim de çoğunlukla siyaset ile ilgili eserler üreten dönemin yazarları aracılığıyla olmaktadır. İkinci neden ise devletten beklenenler ve devlet ile ne kastedildiğinin belirsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Genel olarak İlk Çağ'dan itibaren kullanılan bu kullanımlar modern devlet olgusundan oldukça uzak anlamlar taşımalarına rağmen devlet fikrinin süreç içerisinde gelişimine katkı sağladıkları söylenebilir.

15. yüzyıl itibarıyla devlet fikrinde önemli bir eşik geçilerek modern devlet olgusunun kökenleri oluşmaya başlamaktadır. Bu kırılma noktasını Niccolo Machiavelli ile başlatan çoğunluğun yanında Guillaume Budé ve Jean Bodin gibi isimleri modern devlet fikrini formüle eden kişiler olarak kabul edenler de bulunmaktadır.[9] Devlet kavramını modern anlamıyla ilk kez kullanan Machiavelli,[10] Prens adlı eserine "*İnsanlar üzerinde geçmişte ve günümüzde egemen olan tüm devletler ya da hükümdarlıkların yönetim biçimi ya cumhuriyet ya da hükümdarlık olmuştur."*[11] cümlesiyle başlamaktadır. Kavramın bu şekildeki ilk kullanımından sonra, Yeni Çağ'ın ilk safhaları ile birlikte ilerleyen kısımlarda ayrıntılarına değineceğimiz eski devlet anlayışından birçok yönüyle ayrılan modern devlet fikri oluşmaya başlamaktadır.

[8] Alexander Passerin D'Entreves, *The Notion of the State*, London: Oxford University Press, 1967, s. 29.
[9] Vincent, op. cit., s. 44.
[10] M. Nazan Arslanel, Ertuğrul Eryücel, "Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 2 (2011), s. 5.
[11] Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*, çev. Necdet Adabağ, 11. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.3.

Özetle devlet kavramı tarih boyunca *status civitatis, status regni, polis* gibi farklı kelimeler ile tanımlanarak günümüzdeki kullanımına ulaşmaktadır. Zaman içerisinde içerdiği anlamların da kullanılan kelimeler gibi değişime uğradığı görülürken, en ilkel devlet örneklerinden günümüzdeki kurumsal modern devlet anlayışına dek çeşitli safhalardan geçmektedir. Böylelikle devletin fikri kökenlerinin en ilkel örneklerine kadar dayanan tarihsel bir olgu olmasının yanında esasında modern bir kelime olduğu söylenebilir.

1.1.1. Devletin Tanımı

Devlet ile ilgili yapılan akademik çalışmalara genellikle devleti oluşturan temel ögeleri belirlemekle başlanmaktadır. "Üç Unsur Teorisi" olarak da anılan ve devlet üzerine yapılan tanımlarda en çok başvurulan insan topluluğu, toprak ve egemenlik unsurları ilk olarak Georg Jellinek tarafından 1900 yılında kullanılmıştır.[12] Uluslararası hukukta en benimsenmiş şekliyle devlet; kalıcı nüfus, sınırları tanımlanmış bir ülke ve üzerinde başka herhangi bir otorite bulunmayan siyasal yönetim olmak üzere yine en az üç unsurun bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.[13] Üç Unsur Teorisi'nin maddelerine ek olarak 1933 Montevideo Konvansiyonu'nun birinci maddesi ile diğer devletlerle ilişki kurma kapasitesi[14] de eklenerek devletin sahip olması gereken dört unsur olduğu ifade edilmektedir. Fakat diğer devletlerle ilişki kurma kapasitesinin devletin kurucu unsuru olup olmadığı tartışmalıdır.[15]

Devleti oluşturan üç temel ögenin genel kabulüne rağmen kavramsal, fonksiyonel, ideolojik ve daha birçok açıdan incelenebilecek devlet olgusu üzerine bugüne kadar ortak bir tanım yapılamamaktadır. David Easton devlet ile ilgili yapılan çalışmalarda karşılaşılan en büyük problemin bütüncül, tatmin edici ve ortak bir tanımının

[12] Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları, 2020, s. 4.
[13] Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitapevi, 2017, s.130.
[14] "Montevideo Convention on the Rights and Duties of States", *University of Oslo*, 26.12.1933, https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.html, 18.06.2023.
[15] Neyire Akpınarlı, *The Fragility of the 'Failed State' Paradigm: A Different International Law Perception of the Absence of Effective Government*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2010, s. 6.

yapılamaması olduğunu ifade etmektedir.[16] Charles H. Titus da, 1931 yılında yayınladığı makalesinde devlet kelimesinin 145 değişik anlamda kullanılabilmekte olduğunu ifade ederek devletin kavram ve tanımı konusundaki belirsizliğe işaret etmektedir.[17] Pierson ise doğumumuzun zorunlu onayından ölümümüzün kaydına kadar hayatımızı organize ederken devleti tanıdığımızı düşünmemize rağmen bu pratiklerin devleti kısa ve genel kabul görmüş bir tanıma sokmamızı kolaylaştırmadığını ifade etmektedir. Bu durum devletin öneminin açık fakat tanımlanmasının da bir o kadar güç olduğunu göstermektedir.[18] Devlete yönelik yapılan tanımlama girişimleri çok çeşitli olsa da yapılan bu tanımlar kabaca; hukuki/yasal, tarihsel, sosyolojik/antropolojik, felsefi/normatif ve politik/bilimsel olarak beş ayrı gruba ayırılabilir.[19]

Alexander Wendt'e göre devleti kavramsallaştırırken Weberci, Plüralist ve Marksist olmak üzere üç farklı bakış açısı bulunmaktadır.[20] Max Weber'in bakış açısına göre devlet, belirli bir bölge içerisinde fiziksel meşru güç tekelini sürdürebilen siyasi örgüt olarak tanımlanmaktadır.[21] Plüralistleri ise Webercilerin aynadaki yansıması olarak tanımlayan Wendt, Plüralist görüşün devleti toplumdaki çıkar grupları ve bireylere indirgediğini ifade etmektedir. Marksist devlet anlayışını, Weberci ve Plüralist görüşü bütünleştirmek için genel bir çerçeve olarak gören Wendt devletin Weberciler için örgütsel bir aktör, Plüralistler için adil bir toplum, Marksistler için ise ikisini karşılıklı bir oluşum ilişkisi içinde birbirine bağlayan yapı olarak tanımlamaktadır.[22]

Wendt'e göre devletin diğer sosyal türlerden ayıran ortak bir çekirdeği bulunmaktadır. Ona göre bu çekirdek kurumsal/hukuki bir düzen, şiddetin meşru tekeline sahip bir örgüt, egemenlik, toplum ve bölgeden oluşmaktadır. Ancak Wendt'e göre devletin belirli özellikler taşıyor olması bunların kesin bir şekilde her devlette sıralanabileceği

[16] Paul Thomas, *Alien Politics Marxist State Theory Retrieved*, London: Routledge, 199, s.7.
[17] Charles H. Titus, "A Nomenclature in Political Science", *American Political Science Review*, C. 25, S. 1 (1931), s. 45.
[18] Christopher Pierson, *Modern Devlet*, çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul: Çiviyazıları, 2000, ss. 19-20.
[19] Vincent, op. cit., s. 46.
[20] Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 199.
[21] Max Weber, *Economy and Society*, Berkeley: University of California Press, 1978, s. 54.
[22] Wendt, op. cit., s. 200.

anlamına gelmemektedir.[23] Dolayısıyla Wendt'e göre devlet, "*hiçbir ögesi zorunlu olmayan ancak homeostatik kümelerde uyum eğiliminde olan belirsiz bir dizi*" [24] olarak ifade edilmektedir.

Buzan devleti oluşturan üç ögeyi toplumun çoğunluğunun ortak devlet fikri, sınırlar içerisindeki nüfus ve kaynaklardan oluşan fiziki temel ve birleşik bir kurumsallık olarak belirlemektedir.[25] Başka bir çalışmada ise bu unsurlar şiddet kullanma tekelini sağlayan araçlar başta olmak üzere devletin yönlendirdiği bir dizi kurum, coğrafi olarak sınırlandırılmış alan içerisinde bulunan belirli bir toplum ve son olarak devletin egemenliği altında tüm vatandaşlar tarafından paylaşılan ortak bir siyasi kültür olarak tanımlanmaktadır.[26]

Görüldüğü üzere devlet üzerine uzlaşı sağlanmış bir tanım bulunmamaktayken devleti tanımlama girişimleri genellikle devletin yapısal bileşenleri üzerinden oluşmaktadır. Uluslararası hukukun belirlediği kurucu ögelerin bulunması hukuki olarak devlet olma statüsü sağlasa da devletin bu ögelerden çok daha karmaşık bileşenlerden oluştuğu açıktır. Bu sebeple devlet üzerine yapılan tanımlamalar, tanımlamayı yapan kişinin devlet fikrine göre çeşitlilik göstermektedir. Dolayısıyla devletin kurucu ögeleri bakımından kuramsal fakat tanımsal olarak normatif bir yapısının bulunduğu söylenebilir.

1.1.2. Devletin Düşünsel Kökenleri

Devletin insan yaşamının neredeyse tüm noktalarına kadar nüfuz etmiş olması onun insanlık tarihinin başlangıcından itibaren var olmuş ve olmaya da devam edeceği izlenimi uyandırabilir. Fakat devlet olgusu ne insanlık tarihi kadar eski, ne de sonsuza kadar süreceği garantilenmektedir. John Hoffman'a göre devletin tarihin başından beri

[23] Ibid., s. 201.
[24] Ibid., s. 202.
[25] Barry Buzan, *People, States & Fear: The National Security Problem in International Relations*, Sussex: Wheatsheaf Books, 1983, s. 40.
[26] John A. Hall, G. John Ikenberry, *The State*, Stony Stratford: Open University Press, 1989, ss. 1-2.

var olduğu fikri bir algı (psyche) olmakla birlikte devlet, medeniyetin bir parçası olarak teori ve pratikle köklerini derinlerden almaktadır.[27]

Günümüzdeki modern devlet anlayışından uzak olmasına rağmen devlet üzerine yapılan çalışmalar İlk Çağ'a kadar uzanmaktadır. Platon, Aristoteles, Cicero gibi filozofların fikirleri devlet olgusunun felsefi ve düşünsel temellerini oluşturmaktadır. Platon, Batı'nın ilk siyaset felsefesi kitabı olarak kabul edilen *Devlet* adlı eserinde genel olarak adalet, ideal devlet gibi konulardan bahsetmektedir.[28] Ona göre devlet insanların kendi kendilerine yetememesi sebebiyle oluşan toplum düzenin büyüyerek aldığı siyasal varlık olarak görülmektedir.[29] Bir diğer düşünür Aristoteles, *Politika* adlı eserinde birey ve devlet (polis) ilişkisi için, parça-bütün benzetmesi yapmaktadır. Bu yolla bütünün parçadan önce geldiğini iddia ederek devlet ve birey çıkarları arasında bir hiyerarşi oluşturmaktadır.[30] Cicero ise devleti çok sayıdaki insan arasında kurulmuş olan uyum bağı olarak tanımlarken[31] bu bağın devlet olarak değerlendirilmesi için hukuki olarak desteklenmesi gerektiğini ifade etmektedir.[32] Platon'un ve Aristoteles'in siyaset felsefesini İslam ile harmanlayan Farabi ise devleti canlı bir varlığa benzetmektedir.[33] Bu görüşü ile organizmacı devlet anlayışına katkı sunan Farabi, bedendeki organların uyumlu bir şekilde çalışması gibi devleti oluşturan insanların da iş birliği içinde olması halinde ideal devletin (erdemli şehrin) oluşacağını öne sürmektedir.[34] Bir diğer önemli düşünür İbn Haldun da Farabi gibi devleti canlı bir varlığa benzetmektedir. Ayrıca devletlerin de tıpkı insanlar gibi doğma, büyüme, gelişme evrelerinden geçtiğini ve

[27] John Hoffman, *Citizenship Beyond State*, London: Sage, 2004, ss. 4-5.
[28] Mehmet Emin Ruhi, "Platon'un Devletin Kökenine İlişkin Görüşü ve Yansımaları", *AÖEHFD*, C. 1, S. 1–2 (2005), s. 244.
[29] Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüpoğlu, M. Ali Cimcoz, 38. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 54.
[30] Ferhat Ağırman, "Aristoteles: Devlet-Birey İlişkisinde Devletin Önceliği", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 13 (2018), s. 677.
[31] Donald G. Tannenbaum, *Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Özgüç Orhan, 10. b., Ankara: BB101, 2017, s. 83.
[32] Ömer Özkaya, "Devlet Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, C. 8, S. 16 (2020), s. 320.
[33] Ceyda Altıntop, "Ebû Nasr El- Farabî'nin İdeal Devlet Anlayışı", *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1 (2016), s. 49.
[34] Demokaan Demirer, "Farabi'nin İdeal Devleti: Erdemli Şehir", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 7, S. 1 (2014), s. 363.

gerekli önlemlerin alınmadığı taktirde yıkılacağını ifade ederek devletlerin değişimine dikkat çekmektedir.[35]

İlk Çağ'dan Orta Çağ'ın sonuna kadar devlet ve siyaset üzerine eserler vermiş düşünürler dönemlerine göre oldukça önemli analizler yapmalarına rağmen modern devletin düşünsel kökenlerinin Yeni Çağ ile başladığını söylemek mümkündür. Niccolo Machiavelli, Jean Bodin ve Thomas Hobbes bu dönüşüme katkı sağlayan en önemli isimler olarak kabul edilmektedir.[36] Önceki dönemlerdeki siyasal iktidar genellikle ilahi, kültürel veya metafiziksel ögelere dayanmaktayken Machiavelli ile bu durumun değiştiği görülmektedir. Machiavelli iktidarın ilahi olarak verilen bir lütuf değil, kazanılması ve elde tutulması gereken bir güç olduğunu ifade ederek yeni bir dönemi aralamaktadır. Jean Bodin, Machiavelli'nin düşüncelerinden yola çıksa da Machiavelli'nin egemenlikten ziyade egemene önem vermesini eleştirerek yöneticinin geçici olduğunu egemenliğin ise sürekli bir olgu olduğunu ifade etmektedir.[37] Thomas Hobbes'a göre ise doğa hali yani toplum üzerinde herhangi bir siyasi otorite olmaması durumunda bireylerin rasyonel olmayan kararları sebebiyle iç savaş kaçınılmaz hele gelmektedir.[38] Bireylerin kendi rızaları doğrultusunda sözleşme ile güçlerini devlete yani Leviathan'a devretmeleri halinde barış ortamı sağlanabilecektir.[39] Dolayısıyla Machiavelli ile başlayan devletin kaynağının laik/dünyevi temelde aranması Hobbes ile devam etmiş, böylece Hobbes'un modern devlet fikrine katkısı egemenliğin toplum rızası ile oluştuğu fikri olmuştur.

[35] Ali Çiftçi, Nihat Yılmaz, "İbn Haldun'un Siyaset Teorisi ve Siyasal Sistem Sınıflandırması", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 8, S. 7 (2013), s. 86.
[36] Arslanel, Eryücel, op. cit., ss. 1–2.
[37] Mehmet Ali Ağaoğulları, Cemal Bali Akal, Levent Köker, *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Kitapevi, 1994, s. 25.
[38] Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, 4. b., Ankara: Adres Yayınları, 2011, s.87.
[39] Thomas Hobbes, *Leviathan*, New York: Oxford University Press, 1998, s. 114.

1.1.3. Devletin Tarihsel Gelişimi

Devlet, doğa ürünü veya insanlık tarihi ile başlayan bir unsurdan ziyade, belirli bir gelişim üzerine inşa edilmiş, tarihsel bir olgudur.[40] Devletin en ilkel dönemleri yaklaşık olarak M.Ö. 6000 ile başlatılmakla birlikte ilk modern devletler yaklaşık 400 yıl önceye dayanmaktadır. [41] Dolayısıyla 2 milyon yıldan fazla süredir var olduğu tahmin edilen insanlık tarihi[42] içerisinde en ilkel devlet oluşumlarından modern devlete giden süreçte günümüzdeki devlet anlayışının görece kısa bir dönemi kapsadığı söylenebilir.

Modern devlet öncesi dönemde devletler birbirinden farklı formlarda gelişim göstermektedir.[43] Geleneksel devletler olarak tanımlanan bu devletlerin en çok karşılaşılanlarını Eisenstadt; ilkel siyasi sistemler, kent devletleri, feodal sistemler, patrimonyal, göçebe, fetih veya bürokratik merkezi imparatorluklar olarak ayırmaktadır.[44] Held ise geçmişten günümüze kadar devletleri geleneksel imparatorluklar, feodalizm, zümreler düzeni, mutlakiyetçi devletler ve modern ulus devletler olarak beş ana devlet sistemine bölmektedir.[45]

Feodalizmin yaklaşık olarak M.S. 9-10 yüzyıllar ile başlayıp[46] en son örneği olan Burgundy Düklüğü'nün çöküşü ile M.S. 15. yüzyılda sona erdiği düşünülmektedir.[47]

---

[40] Johann Kaspar Bluntschli, *The Theory of the State*, Ontario: Batoche Books, 2000, s. 25.
[41] Charles Tilly, *Coercion Capital and European States, AD 990-1990*, Oxford: Basil Blackwell, 1990, s. 2.
[42] Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara, Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, İstanbul: Kolektif Kitap, 2015, s. 17.
[43]Burada ayrıca belirtilmesi gereken husus, modern devletin oluşumuna giden devlet gelişim aşamalarının tüm coğrafyalarda aynı anda ve aynı şekilde yaşanmadığıdır. Modern devlet anlayışı 16. yüzyıl ile kez Batı Avrupa'da şekillenmeye başlayıp çeşitli süreçlerden geçerek günümüze ulaşmışken Batı dışı toplumlara ise bir form olarak tepeden inme bir anlayışla yayılmıştır.
[44] Pierson, op. cit, s. 70.
[45] David Held, "The Development of the Modern State", *Formation of Modernity*, ed. Stuart Hall, Bram Gieben, Cambridge: Polity Press, 1992, s. 78.
[46] Feodalizmin bir olgu olması sebebiyle başlangıç tarihi konusunda net bir tarih verilememektedir. Ancak özü itibarıyla 962'de Karolenj Hanedanı'nın zayıflamasının ardından siyasi ve askeri gücün Dük, Kont ve Senyörlerin eline geçmesi ile başladığı söylenebilir. R. Kutay Karaca, "Feodalizm", *Diplomasi Tarihi - I*, ed. R. Kutay Karaca Barış Özdal, Bursa: Dora Yayınları, 2020, ss. 212-214; Murat Jane, *Pre-Westphalian ve Westphalian Dönemden Post- Westphalian Döneme Geçerken Diplomasinin Değişen Rolünün Analizi*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 28; Pierson, op. cit., ss. 72-75.

Feodalizm sisteminde efendi (veya kral), karşılığında ürün ve asker yetiştirmesi amacıyla vassal denilen kişilere belli bir alan toprak vermektedir. Efendi ve vassal arasındaki bu hiyerarşik sistemin yanında aynı zamanda soylular, ruhban sınıfı, burjuvalar ve serfler gibi bir dizi alt sözleşme ile oluşmuş sınıflar da bulunmaktadır. Ayrıca bu sistemin en kilit ögesi olan kilise ise hem toplumsal hem de siyasi düzende oldukça etkilidir.[48] Merkezi otoritenin zayıf olduğu bu parçalı yapıda feodal kral eşitler arasında birinci (primus inter pares) konumunda olsa da feodal sistemin genellikle sadakat bağları oldukça gevşek, kırılgan ve çatışmaya açık bir durumda olduğu söylenebilir.[49]

15. yüzyılın sonları itibarıyla başlayan, ticaretin gelişerek yön değiştirmesi, oluşan ekonomiye koruma sağlayacak güçlü merkezi yönetimlere ihtiyaç duyulması, Rönesans hareketinin oluşması, silah teknolojisinin gelişmesi, matbaanın icadıyla birlikte bilgi üretimi ve yayılmasının kolaylaşması ve coğrafi keşiflerin başlaması gibi oldukça önemli bir dizi gelişme yaşandığı bilinmektedir.[50] İnsan yaşamının neredeyse her alanında yaşanan bu değişim siyasette de etkisini göstermektedir. 16. yüzyıl itibarıyla modern devlete en yakın geçiş dönemi olarak ifade edilen mutlakiyetçi devlet biçimleri oluşmaya başlamaktadır.

Mutlakiyet en basit ifadesiyle "siyasi iktidarın tek elde toplanması ve merkezileşmesi"[51] olarak tanımlanmaktadır. Mutlakiyetle birlikte feodal düzenin sahip olduğu atomik yapı daha merkezi bir hale geldiği, toplumsal sınıf farklılığının azalıp devlet sisteminde ise kurumsallığın arttığı söylenebilir. Anderson'a göre sürekli orduların kurulması, kurumsallaşmış bürokrasi, vergilendirme sistemi ve diplomasinin yaygınlaşması bu dönemin önemli kurumsal yenilikleri olarak ifade edilmektedir. Ancak bu yenilikler

---

[47] Michael Mann, *The Sources of Social Power, Volume 1: A History of Power From the Beginning to A.D. 1760*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, s.416.
[48] Le Goff Jacques, "Orta Çağ'da Batı Avrupa", *Doğu Batı*, Yıl: 8, S. 33 (2005), s. 46.
[49] Pierson, op. cit., ss. 73-74.
[50]Yaşar Salihpaşaoğlu, Özgem Tuğçe Gümüş Boyacı, "Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1 (2020), s. 193.
[51] Pierson, op.cit., s.78.

sürekli orduların yabancı paralı askerlerden oluşması, vergi sisteminin ise genellikle savaşlar için başvurulan düzensiz bir sisteminin olması gibi hala arkaik özellikler taşımaktadır.[52] Bu sebeple mutlak devletler Anderson tarafından yüzeyindeki modernliğe rağmen yeraltında arkaizm bulunduran melez kombinasyonlar olarak tanımlanmaktadır.[53] Gerek modern devlet gerekse Uluslararası İlişkiler Tarihi içinde dramatik bir etki yaratan Westphalia Barışı dönemin en önemli gelişmesi olarak sayılabilir. Barış, Mezhep Savaşları'nın sonuncusu olan Otuz Yıl Savaşları'na (1618-1648) son veren birkaç farklı antlaşmanın sonucunda tesis edilmiştir. Temelde Protestanlar ile Katolikler arasında cereyan eden dini görüntüsünün altında siyasi çıkarların yoğun olarak çatıştığı bu savaşın en önemli yanı sonrasında imzalanan antlaşmalardır. Westphalian Sistem veya Westphalian Düzen olarak da ifade edilen bu antlaşmalar ile birlikte uluslararası ilişkilerde temelde üç yeni anlayış gelmektedir. Birincisi dış egemenlik olarak ifade edilen hiçbir devletin diğeri üzerinde otorite oluşturmadığı egemen eşit bir sistemin oluşmasıdır. İkincisi, iç egemenlik anlayışıdır. Bu anlayış, ilk olarak 1555 yılında imzalanan Ausburg Barışı sırasında benimsenen "kimin bölgesi, onun dini (cujus regio, ejus religio)" ilkesinin genişletilerek dini gerekçeler başta olmak üzere hiçbir konuda devletlerin iç işlerine karışılamayacağını ifade etmektedir.[54] Buna paralel olarak devletlerarası ilişkilerde din temelli davranışların yerine devletin çıkarı (rasion d'etat) ilkesi benimsenmektedir.[55] Dolayısıyla tüm dünyevi ve kilise dahil tüm ruhani kurumlar da devlete tabi hale getirilerek devletin egemenliği sağlanmaktadır.[56] Westphalia Barışı'nın sağladığı son yenilik devlet veya koalisyonun sistemde güçlenip hakim güç haline gelmemesi amacıyla güç dengesi (balance of power) sisteminin kurulmasıdır.[57]

[52] Ibid., ss. 79-80.
[53] Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, Londra: New Left Books, 1974, s. 29.
[54] Barış Özdal, "Modern Diplomasinin Gelişiminde Etkili Olan Unsurlar", *Diplomasi Tarihi - I*, ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, Bursa: Dora Yayınları, 2020, ss. 279-280.
[55] Ibid., s. 274.
[56] Heywood, op. cit., s. 31.
[57] Joshua S. Goldstein, Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, çev. Haluk Özdemir, 10. b., Ankara: BB101, 2015, s.104.

Westphalia Barışı'nın önemine ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kimilerine göre modern devlet anlayışı ve egemen eşit devletler düzeni Westphalia Barışı ile başlamaktadır. Kimilerine göre ise modern devlet ve beraberindeki gelişmelerin bir andan ziyade bir süreç ürünü olması sebebiyle böyle bir başlangıç tarihinin verilmesi doğru bulunmamaktadır.[58] Başka bir görüş de ise Westphalia ile modern devlete geçiş bir mit olmakla birlikte modern devlet için asıl başlangıcı Fransız Devrimi oluşturmaktadır.[59] Bunun yanında Westphalian Sistemin 1945 sonrasında ulus üstü kurumların yükselişi ile son bulduğu görüşünün yanında hala devletlerarası ilişkilerde Westphalia ile gelen egemen eşit sistemin hakim olduğu görüşü de bulunmaktadır.[60] Karşıt görüşlere rağmen Westphalia Barışı modern tarihin en belirleyici antlaşmalarından biri olduğu söylenebilir.[61] Antlaşmalar ile ulus devlet oluşumu hızlanarak modern devletin en önemli yapı taşı olan egemenlik fikri uluslararası sistem içerisinde kabul edilmiştir.

1.1.4. Modern Devlet

İnsanlığın yüzyıllardır edindiği tecrübeleri sonucu oluşan rasyonalizm ve modernizm akımlarının toplumsal, düşünsel, kültürel ve iktisadi alanlarda etkisini gösterdiği gibi 16. yüzyıl sonu itibarıyla devletlerin yönetim anlayışına da yansıması ile modern devlet oluşumunun başladığı söylenebilir. Sosyal bilimlerden kaynağını alan her kavram gibi modern devlet üzerine de ortak ve kapsayıcı bir tanım yapmak oldukça zordur. Örneğin Habermas'ın ifadesiyle modern devlet, "*içte ve dışta egemen bir devlet gücüne; coğrafyası bakımından, kesin olarak sınırları çizilmiş ülke topraklarına, yani devlet sahasına; sosyal açıdan da, mensupların tümüne, yani devlet halkına işaret eder*."[62] şeklinde ifade edilirken bu tanımlama ile modern devletin egemenlik, ülke ve halk mefhumlarına dikkat çekildiği görülmektedir. Poggi için ise modern devlet, "*devlet*

[58] Salihpaşaoğlu, Boyacı, loc. cit.
[59] Andreas Osiander, "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth", *International Organization*, C. 55, S. 2 (2003), s. 281.
[60] Pierson, op. cit., s. 82.
[61] Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, çev. Ertürk Demirel, 4. b., Ankara: Dost Kitapevi, 2012, s. 130.
[62] Jürgen Habermas, *"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak*, çev. İlknur Aka, 6. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.15.

dairelerindeki memurların sürekli ve talimatlara uygun çalışmaları yoluyla yönetimi sağlamak için oluşturulmuş karmaşık kurumsal düzenlemelerdir. Bu dairelerin toplamı olan devlet belirli sınırlar dâhilindeki bir toplumda yönetim işini üstlenir. Hem hukuken hem de mümkün olduğunca fiilen yönetime ilişkin tüm güç ve olanaklar tekelindedir. İlke olarak salt yönetimle ilgilenir. Yönetime bakış açısı ise, kendi özel çıkarları ve davranış kuralları çerçevesindedir."[63] Bu bakış açsında ise modern devlet yönetim işlevi aracılığıyla tanımlanmaktadır.

Günümüzde uluslararası sistemin hakim aktörü olan modern devleti açıklamaya yönelik yapılan çoğu çalışma, geleneksel devlet ile kıyaslama yaparak modern devlette aranılan işlev ve araçları tespit etmektedir. Örneğin Pierson, Max Weber'in görüşlerinden yararlanarak modern devletin geleneksel devletlerden ayrılan dokuz temel özelliğini; "şiddet araçlarının tekeli, sınırları belli olan ülke, egemenlik, anayasallık, kişisel olmayan iktidar, kamu bürokrasisi, meşruiyet, yurttaşlık ve vergilendirme"[64] olarak belirlemektedir. Modern devlet sırasıyla bu unsurlar üzerinden açıklanabilir.

Geleneksel devlet yapısının parçalı güç dağılımının aksine modern devlet ile birlikte, sınırları belli bir alan içerisinde yönetim biçimi ne olursa olsun devletin iktidarı iç ve dış egemenlik boyutlarıyla tek bir merkezde toplanmaktadır. Modern devletin en temel unsurlarından biri olan mutlak, bölünmez ve sürekli bir özellik taşıyan egemenlik, ilk kez Jean Bodin tarafından "*bir devlete verilen mutlak ve daimi güçtür*"[65] şeklinde tanımlanmaktadır. Modern devletteki egemenlik fikri, iç egemenlik boyutuyla sınırları içerisinde kurallar koyan, uygulayan ve denetleyen tek otorite olmasının yanında devletin bağımsızlığını gösteren dış egemenlik boyuyla da sınırları dışında hiçbir aktörün bu otoriteye müdahale edememesi temelinde oluşmaktadır.

---

[63] Gianfranco Poggi, *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*, Stanford: Stanford University Press, 1978, s. 1.
[64] Pierson, op. cit., s. 24.
[65] Jean Bodin, *Six Books of The Commonwealth*, Oxford: Basil Blackwell, 1967, s. 24.

Egemenlik özelliğinde de bahsedildiği üzere modern devletin bir diğer önemli unsuru sınırları belirlenmiş bir ülkedir. Geleneksel devletlerde devletin sahip olduğu topraklar günümüzdeki gibi net şekilde belirlenen sınırlardan çok tanımlanmış cephelerden ve sınır boylarından oluşmaktadır. Giddens bu durumu "*Modern olmayan devletlerde surlarla çevrili sınırlar, merkezi otoritelerin düzenli denetiminin çok dışında kalan sınır boylarıdır; devlet büyüdükçe, bu durum daha da belirginlik kazanır. Surlar, ne Roma'da ne de Çin'de terimin bugün kullanıldığı anlamıyla ulusal egemenliğin sınırlarına tekabül etmez, daha ziyade derinlemesine bir savunma sisteminin dış uzantısını oluştururdu.*"[66] şeklinde özetlemektedir. Ancak günümüzdeki modern devlet anlayışında sınırlar hayati önem taşımakta, ihlalleri *casus belli* olarak görülebilmektedir.

Modern devlet ile birlikte coğrafi merkezileşme doğrultusunda sınırların oluştuğu gibi idari merkezileşmeyle de modern devletin bürokratik yapısının oluştuğu söylenebilir.[67] Devletlerin çok sayıda farklı kurumlardan oluşması ve bu organlardaki çalışanların özerk davranış sergileme eğilimleri tek merkezden yönlendirilmesini zorlaştırmaktayken kamusal örgütlenme ile oluşturulan bürokrasi bu durumu en aza indirmektedir.[68] Modern devletin bürokratik düzeni, "*etkinlikleri sırasında her biri bir başkasına kaynak sağlayan ya da onu kısıtlayan çok sayıda küçük parçalardan oluşan karmaşık ve incelikli bir mekanizma*"[69] olarak da açıklanabilir. Bu mekanizma sayesinde modern devletin egemenliğinin sınırları içerisinde kalan, merkezden en ücra alanlara kadar nüfuz etme kapasitesi oluşmaktadır.

Modern devletin bürokratik ve egemen yapısıyla bağlantılı olarak barındırdığı bir diğer özellik de vergilendirme sistemidir. Esasında vergi sisteminin kökenleri Antik Yunan'a

---

[66] Anthony Giddens, *Ulus-Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay, 2. b., İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008, s. 74.
[67] Gamze Turgaylı Zengin, Atilla Göktürk, "Kapitalizm ve Modern Devletin Yapısal Özellikleri Bağlamında Bir Değerlendirme", *Social Sciences Studies Journal*, C. 6, S. 57 (2020), s. 821.
[68] Gianfranco Poggi, *The State: Its Nature, Development and Prospects*, Cambridge: Polity Press, 1990, s. 30.
[69] Abdurrahman Saygılı, "Modern Devletin Çıplak Sureti", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 59, S. 1 (2010), s. 88.

kadar dayanmaktadır.[70] Geleneksel devletlerin tebaa üzerinden temin ettikleri gelirler çoğunlukla keyfi bir yapısının olmasının yanında barış dönemi vergisi, savaş dönemi vergisi gibi dönemsel örnekleri ile sistematik bir özellik taşımamaktadır. Fakat modern devletin en temel kaynağını oluşturan vergilendirme sistemiyle birlikte devletin egemenlik yetkisi doğrultusunda kamu harcamaları için konan vergiler, "temsilsiz vergi olmaz" ilkesi ile sistematik, bürokratik, "kanunsuz vergi olmaz" ilkesiyle yasal ve sürekli bir hal alarak modern devletin ayrıştırıcı unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.[71]

Uluslararası hukukta da belirtildiği üzere insan topluluğu devletin asli unsurlarından biridir. Geleneksel devletlerde genellikle tebaa olarak tanımlanan bu unsur hükümdara ait olan, yükümlülükleri ile ön plana çıkan uyruklardan oluşmaktayken, modern devlet ile birlikte sorumlulukları olduğu gibi haklarının da bulunduğu özgür yurttaşlar kabul edilmesi ile modern devletin ayırt edici unsurlarından bir diğerini oluşturmaktadır.

Modern devletin geleneksel devlet türlerinden ayrılan önemli özelliklerinden biri de hukuki yapısıdır. Modern devlet ile birlikte ülke üzerinde yaşayan herkes anayasa ve hukuk kurallarına uygun hareket etmek zorundadır. Böylece modern devletin anayasallığı ve hukuki yapısı, kişisel olmayan iktidar uygulamasını da beraberinde getirmektedir. Geleneksel devlet iktidarının keyfi ve kişisel uygulamalarının aksine modern devletin iktidarını uygulayanların da oluşturulan anayasal düzene tabi oldukları, bu kuralları uygularken kişisel bir zeminde değil, oluşturulan prosedürler çerçevesinde davranmaları beklenmektedir.[72]

Max Weber'e göre modern devlet işlevleri, amaçları veya gücü üzerinden tanımlanamaz. Modern devlet ancak kendine özgü araçları ile tanımlanabilir. Bunlardan

[70] Recai Dönmez, Özge Mutlu Kaya, "Vergi Devleti Kavramı ve Tarihsel Temelleri", *Uluslararası Antalya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4 (2014), s. 102.
[71] Veli Kargı, "Vergilendirme Yetkisi ve Vergilendirmede Adalet", *Journal of Awareness*, C. 2, S. Special 3 (2017), s. 62.
[72] Pierson, op. cit., s. 41.

en önemlisi ise fiziksel güç ve şiddet kullanım tekelidir.[73] Elbette ki modern öncesi devletlerde de fiziksel güç ve şiddet kullanma yeteneği haizdir. Ancak devlet içerisinde egemenliğin parçalı olması gibi fiziksel güç kullanımı da yönetim erkine özgü değildir. Fakat modern döneme gelindiğinde merkezileşen iktidar yapısı ile birlikte fiziksel güç ve şiddet kullanımı meşru bir dayanakla devlette tekelleşmektedir. Düzenli ordu ve güvenlik güçlerinin oluşturulması ile toplumsal ve bireysel güvenlik devlet tarafından güvence altına alınmaktadır. Dolayısıyla günümüzde fiziksel güç kullanım hakkının kaynağı devlet olup, ancak devletin oluşturduğu kurallar çerçevesinde ve izni dahilinde meşru sayılmaktadır.

Giddens, Weber'in devlete atfettiği fiziksel güç kullanımının aile içi şiddet, örgütlü suçlar gibi günümüzde kronikleşen şiddet ve şiddet tehdidi sebebiyle hiçbir zaman devlet üzerinde tekelleşemeyeceği doğrultusunda eleştiriler yöneltmektedir.[74] Benzer şekilde Bauman da modernleşme ile şiddetin son bulmadığını yalnızca gözden uzaklaştırıldığını ifade etmektedir.[75] Bu doğrultuda devletin fiziksel güç tekeli *de facto* bir durumdan ziyade değil *de jure* bir durum olarak tanımlanabilir.[76]

Bahsedildiği gibi modern devletin otoritesini gösteren en önemli araçlardan biri meşru fiziksel güç tekeli olsa da otoriteyi oluşturan diğer bir araç da meşruiyettir. Zira hiçbir devlet sadece fiziksel güç kullanımı ile uzun süre iktidarda kalamamaktadır. Modern devlet öncesinde iktidarın meşruiyetini çoğunlukla ilahi kaynaklara dayandırdığı bilinmektedir. Ancak modern devlet ile birlikte meşruiyet yasal ve ussal bir zemine taşınarak, bireylere tabi oldukları yönetimleri sorgulama imkanı sağlanmaktadır.[77] Bu doğrultuda oluşan meşruiyet ile devletin istikrarlı bir şekilde varlığını sürdürebilmesi

[73] Max Weber, *From Max Weber: Essays in Sociology*, ed. H. H. Gerth, C. Wright Mills, New York: Oxford University Press, 1958, ss. 77-78.
[74] Pierson, op. cit., s. 27.
[75] Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holocaust*, çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997, s. 131.
[76] Şenol Durgun, "Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet Midir?", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 3 (2000), s. 113.
[77] Saygılı, op. cit., s. 89

için sınırları içerisinde yaşayan insanların çoğunluğunun rızasının sağlanması veya en azından aktif bir şekilde direnilmemesi gerekmektedir.[78]

Özalp, modern devletin yapısal özelliklerini üç ayrı yaklaşımla özetlemektedir. İlk olarak sosyolojik yaklaşıma göre modern devletin yapısal özellikleri devlet ve toplum arasındaki ilişki doğrultusunda oluşmaktadır. Bu bağlamda devlet, sınırları belli bir alandaki şiddet kullanma tekeline sahip olmakla birlikte bu tekel halkın rızası ile meşruiyeti oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşım için modern devletin en önemli özellikleri şiddet tekeli ve meşruiyettir. İkinci olarak uluslararası hukukun modern devlet yaklaşımı ele alınmaktadır. Daha önce bahsedildiği üzere uluslararası hukuka göre modern devletin yapısal özellikleri; ülke, siyasi otorite ve vatandaşlardan oluşan üç esas unsurdan oluşmaktadır.[79] Son olarak işlevselci yaklaşıma göre modern devlet sahip olduğu kurumlar ve araçlar vesilesiyle vatandaşlarının çıkarlarını gözetmek için bulunmaktadır. Bu yaklaşımda Schneckener'ın görüşlerinden yararlanan Özalp modern devletin vatandaşlarına sağlaması gereken görevleri "güvenlik, refah, meşruiyet ve hukuk devleti fonksiyonu" olarak belirlemektedir.[80]

1.1.5. Modern Devletin Yaygınlaşması

Modern devlet günümüzdeki hakim devlet anlayışı olmakla birlikte bu olgunun gelişimini esas itibarıyla mutlakiyetçi dönem ve ulus devlet dönemi olarak ikiye ayırmak mümkündür.[81] 16. yüzyılda modern devletin oluşumu ile gelişim göstermeye başlayan ulus devlet yapısının 1789 Fransız Devrimi ile siyasal örgütlenme temelleri atılmaktadır.[82] Amerikan Devrimi'nden birçok yönüyle etkilenen Fransız Devrimi ile egemenliğin kaynağının millet olduğu ve egemenliğin millete ait olduğu, ayrıca kanundan üstün otoritenin olmadığı, hükümdarın dahi ona tabi olduğu kabul

[78] Pierson, op. cit., s. 45.
[79] Osman N. Özalp, "Uluslararası İlişkilerde Başarısız Devletler Sorunsalı ve Bu Sorunsalın Uluslararası Hukuka Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 72, S. 1 (2014), s. 351.
[80] Ibid., s. 352.
[81] H. Gökçe Zabunoğlu, "Günümüzde Ulus-Devlet", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1 (2018), s. 547.
[82] Saygılı, op. cit., s. 91.

edilmektedir.[83] 14. Louis'in meşhur "devlet benim"[84] ifadesinin kurumsallaşmış hali olan monarşi ile kralın bedeninde bütünleşen egemenlik, Devrim ile birlikte halk tarafından kraldan devralınmaktadır. Halkın egemenlik ile bütünleşmesi sonucu halk siyasal, hukuksal ve moral bir süje olarak ulus halini almaktadır.[85] Modern devletin ulus devlet haline gelmesiyle egemenlik anlayışı da ulusal bir karakter kazanmaktadır. Egemenliğin ulusal bir boyut kazanmasının doğal sonucu olarak ulus devletin rejimi de demokrasi olarak karşımıza çıkmaktadır.[86]

Bahsi geçen ulus kavramına yakından bakmak gerekirse, ulus; sınırları belirli bir alan içerisinde yaşayan aynı siyasi iradeye bağlı, dil, din, tarih, ırk veya kültürel olarak aynı paydada birleşen ve gelecekte de standartlaşmış ve bütünleşmiş yapılarını korumaya niyetli insan topluluğu olarak ifade edilebilir. Tanımlamadan da anlaşılabileceği gibi ulusu etnik kimlik ile tanımlamak doğru bir bakış açısı olmamakla birlikte hiçbir modern ulus devlet homojen bir etnik kimliğe sahip değildir.[87] Burada önemli olan bireylerin "homo nationalis" olarak gündelik pratikler yürütmesidir.[88] Ulusçuluk veya diğer adıyla milliyetçilik ise ulus siyasal topluluğunun ideolojisi olmakla birlikte dünyadaki insanları uluslar halinde gruplara ayırarak ulusal bağımsızlık yoluyla her ulusun müstakil devletler kurmasını öngörmektedir.[89]

Fransız Devrimi ile ulus egemenliği fikrinin fitili ateşlense de imparator ve krallar tarafından mutlakiyete karşı başlatılan bu ayaklanmaya karşı çıkıldığı görülmektedir. Napolyon Savaşları sonrası Avrupa'da monarklar tarafından düzenlenen 1815 Viyana Kongresi'nin önemli bir amacı, Devrim öncesi eski rejime (*ancien regime*) geri dönüşü

[83] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, 13. b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 63.
[84] Ozan Erözen, *Siyasi İktidarın Meşruiyet Temeli Perspektifinde Avrupa'da Ulus-Devlet*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 57.
[85] Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, 2. b., Ankara: İmge Kitapevi, 2010, s. 236.
[86] Mehmet Ali Ağaoğulları, "Demokratik Mitoslar:Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 46, S. 1 (1991), s. 22.
[87] Ancak Almanya'da Hitler örneğinde olduğu gibi soykırım veya etnik temizlik gibi etnik milliyetçi uygulamalar ile ari ırk temelli uluslaştırma politikaları da bulunmaktadır.
[88] Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları, 1990, s. 117.
[89] Elie Kedourie, *Avrupa'da Milliyetçilik*, çev. M. Haluk Timurtaş, Ankara: Milli Eğitim Yayınevi, 1971, s. 65.

oluşturarak ulusal bağımsızlık hareketlerinin engellenmesi ve monarşinin gücünün arttırılması olduğu söylenebilir.[90] Ancak gittikçe yayılan liberalizm, milliyetçilik ve sosyalizm akımları sebebiyle Restorasyon Dönemi olarak ifade edilen eski rejimin tesisi, 1830 ve 1848 Devrimleri ile sona ermektedir.[91] Tüm bu fikir akımları ve ulus devletleşme süreci Amerika ve Avrupa'da gelişme gösterirken 1760'da başlayan Sanayi Devrimleri ve emperyalizm ile birleşerek Batı Avrupa'dan Orta ve Doğu Avrupa'ya oradan da Osmanlı İmparatorluğu'na ve sonrasında tüm dünyaya yayılarak dönüşümü başlatmaktadır. Bu dönüşüm Almanya örneğinde olduğu gibi parçalı halde bulunan ulusların birleşerek ulusal birliklerini kurması gibi bütünleştirici ya da çok uluslu devletlerde bulunan ulusların ulusal bağımsızlık yoluna gitmeleri gibi parçalayıcı şekilde cereyan etmektedir. Krizler yumağı sebebiyle ortaya çıkan 1. Dünya Savaşı sonrasında parçalanan imparatorlukların yerine çok sayıda ulus devlet oluşturmuş, ardından 2. Dünya Savaşı sonrasında ise sömürgelerin self determinasyon ilkesinden yararlanması ile dünya haritası yeniden çizilmiştir.

İnsanlığın derin tarihsel tecrübeleri sonucunda 16. yüzyıl ile başlayan modern ulus devlet serüveni 18. yüzyıl ile sistemleşmektedir. Ardından 20. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte tüm dünyaya yayılarak günümüzdeki hakim devlet anlayışı haline gelmektedir. 1. Dünya Savaşı öncesinde sistemde bulunan 55 devletin 1919'da 59'a, 1950'de 69'a yükseldiği görülmektedir. Dekolonizasyon sürecinin 1960'lar birlikte hızlanması sonucunda artan bu sayı Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılması ile 191'e ulaşmaktadır.[92] Güney Sudan'ın 2011 yılında Birleşmiş Milletler (BM) üyeliği ile birlikte günümüzde resmi olarak 193 üç ulus devletin varlığı tanınmaktadır.

[90] R. Kutay Karaca, "Viyana Kongresi", *Diplomasi Tarihi - I*, ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, Bursa: Dora Yayınları, 2020, s. 350.
[91] Barış Özdal, "19. Yüzyıl Devrimlerinin Diplomasinin Gelişimine Etkileri", *Diplomasi Tarihi - I,* ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, Bursa: Dora Yayınları, 2020, s. 406.
[92] Robert I. Rotberg, "The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention and Repair", *When States Fail: Causes and Consequences,* ed. Robert I. Rotberg, Princeton: Princeton University Press, 2004, s. 2.

Oluşan karmaşık yeni dünya düzeni ile birlikte sistemin kazandığı yeni devletlerin çok azı modern ulus devlet anlayışına uymaktadır.[93] Bu devletleri en az iki tip ulus devlete bölmek mümkündür. İlk olarak Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılması sonucu ortaya çıkan etnik parçalanmışlıklar ile oluşturulan devletlerdir. Bu devletlerin çoğunun etnik rekabetleri, tarihi hırsları ve kimlik sorunları sebebiyle bütünleşebildiğini söylemek oldukça zordur. Diğer grup ise sınırları adeta cetvelle çizilmiş olan sömürge sonrası oluşan devletlerdir. Bu devletlerin tek sorunu suni şekilde çizilmiş sınırları olmasa bile toplumun devlet ile örtüşmemesi, birbirleriyle çakışan toplumların aynı sınırlar içerisinde konumlanması iç savaşa gidebilecek derecede ciddi sorunlara sebep olmaktadır. Dolayısıyla BM'de temsil edildikleri sandalyelerinin olması ve uluslararası tüzel kişiliklere sahip olmalarına rağmen bir sonraki başlıkta ayrıntılarına girilen, modern ulus devlet olma konusunda bazı yetersizliklere sahip devletlerin oluşmasına neden olmaktadır.

1.2. Başarısız Devletler

1.2.1. Başarısız Devlet Kavramının Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması

Devlet başarısızlığı esasen devlet kurumunun oluştuğu ilk günden itibaren gelişen bir durumdur. Devletlerin vergilerini toplayamaması, dini ve etnik ayrışmaların üstesinden gelinememesi, idari ve askeri kapasitenin azalması, toprak ve ticari rekabet sebebiyle yaşanan savaşlar gibi birçok sebeple devletler süreç içerisinde zayıflamakta veya kısa bir süre içerisinde başarısızlıkla yüzleşmişlerdir. Ancak devletlerin başarısızlığının eski ve yaygın fikrine rağmen başarısız devlet olgusunun uluslararası sistemde fenomen olarak ortaya çıkması 1990'lı yıllarla birlikte olmuştur.[94]

[93] Henry Kissinger, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, 2. b., y.y.: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s. 901.
[94] Jeffrey Herbst, "Let Them Fail: State Failure in Theory and Practice: Implications for Policy", *When States Fail: Causes and Consequences*, ed. Robert I. Rotberg, Princeton: Princeton University Press, 2004, s. 303.

2. Dünya Savaşı'nın ardından artan dekolonizasyon süreci sonucunda Batılı modern devleti örnek alarak bağımsızlıklarını kazanan devletler, sömürge düzeninden kurtularak ulus devlet olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Modern ulus devletin temel özelliklerinin birçoğu eksik olarak bağımsızlıkları tanınan bu yeni devletler, Soğuk Savaş boyunca kutup liderlerinin kendi aralarındaki mücadeleleri ve etki alanlarını genişletmek amacıyla yeni devletleri desteklemeleri ile kısa bir süre için gelişme göstermiş gibi gözükseler de Soğuk Savaş'ın bitişiyle kağıttan evler gibi dağılmaya başlamışlardır.[95] Bunun yanında SSCB'nin ve Yugoslavya'nın dağılması sonrasında birçoğu devlet geleneğine ve kendi kendini yönetme yeteneğine sahip olmayan devletlerin oluşması yeni sorunlu bölgeler oluşturmuştur.[96] Ortaya çıkan çok faktörlü gelişmeler uluslararası sisteme başarısız devlet fenomenini kazandırmıştır.

Başarısız devlet fenomeninin literatürdeki gelişimini dört aşamada incelemek mümkündür. İlk aşama olan 1980'ler ile birlikte oldukça gevşek bir şekilde kavramın temelleri atılmıştır. 1990'larla birlikte ikinci aşamaya geçilerek fenomen ilk kez kavramsallaştırılarak, dış politika yapıcıları tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Üçüncü aşama olarak 2000'ler itibarıyla başarısız devlet fenomeninin güvenlikleştirilmesi ile kavramın küresel bir boyut kazandığı söylenebilir. Son aşamada ise başarısız devlet örnekleri niceleme yöntemiyle tek tipleştirilirken diğer bir yandan da eleştirilerle birlikte heterojenleştirilerek iki ayrı yönde gelişmiştir.[97]

Başarısız devlet kavramı 1990'lar itibarıyla oluşturulan yeni bir tanımlama olsa da yukarıda da belirtildiği gibi ilk aşama olarak modern devletin bazı özelliklerini taşımayan devletleri tanımlama girişimi 1980'ler ile başlamıştır. Bu bağlamda ilk olarak Gunnar Myrdal tarafından Güney Asya'daki bazı devletler toplumsal disiplinsizlik, yolsuzluk, rüşvet, hukuki ve kurumsal kapasite eksiklikleri bulunması gibi sebeplerle

[95] Rosa Ehrenreich Brooks, "Failed States, or the State as Failure?", *The University of Chicago Law Review*, C. 72, S. 4 (2005), s. 1168.
[96] Gerald B. Helman, Steven R. Ratner, "Saving Failed States", *Foreign Policy*, S. 89 (Kış, 1992-1993), s. 5.
[97] Christian Bueger, Felix Bethke, "Actor-networking the 'Failed State' -an Enquiry into the Life of Concepts", *Journal of International Relations and Development*, C. 17, S. 1 (2014), s. 43.

yumuşak devlet (soft state) olarak tanımlanmıştır. Güney Asya'daki devletleri karakterize etmek için kullanılan bu ifade daha sonra Afrika'da bulunan sömürge sonrası kurulan devletler için kullanılmasıyla yaygınlık kazanmıştır.[98] Kavramın dönüşümüyle birlikte Afrika kıtasında düşük devlet kapasitesi sergileyen devletler bu dönemde "zayıf devletler" (weak states) veya "yarı devletler" (quasi states) olarak da ifade edilmiştir.[99]

Başarısız devlet kavramı ilk kez 1992 yılında Helman ve Ratner tarafından yayımlanan "Başarısız Devletleri Kurtarmak" başlıklı makalede kullanılmıştır. Makalede başarısız devletler uluslararası toplum içerisinde kendini sürdüremeyen, ekonomik olarak çökmüş, vatandaşlarına fayda sağlamanın ötesinde kitlesel insan hakları ihlalleri yaşanan, bu sebeple çevre ülkelere mülteci akımlarına neden olan şiddet ve anarşi içerisindeki rahatsız edici bir fenomen olarak tanımlanmaktadır. Bosna Hersek, Haiti, Somali, Sudan, Kamboçya gibi devletlerden bahsedilen makalede, dünyanın birçok yerinde bulunan başarısız devletlerin uluslararası güvenlik, barış ve istikrar için bir tehdit oluşturması sebebiyle uluslararası toplum tarafından bir dizi siyasi müdahale gerektiren büyük bir dış politika sorunu olduğu ifade edilmektedir.[100] Makalenin başarısız devletlere müdahale veya olası vesayet gündemi çerçevesinde 1990'lar itibarıyla akademide birçok yayın yapılmıştır. Bunun yanında Merkezi İstihbarat Teşkilatı desteği ile 1994 yılında Devlet Başarısızlığı Görev Gücü (State Failure Task Force) gibi araştırma projeleri geliştirilmiştir. Devlet başarısızlığının nedenlerini araştıran ilk ampirik çalışma olan bu projeyle, yaşam kalitesi, uluslararası ticarete

[98] S. N. Sangmpam, "Neither Soft nor Dead: The African State Is Alive and Well", *African Studies Review*, C. 36, S. 2 (1993), s. 73.
[99] Bkz.: Robert H. Jackson, Carl G. Rosberg, "Why Africa's Weak States Persist: The Empirical and the Juridical in Statehood", *World Politics*, C. 35, S. 1 (1982), ss. 1–24; Robert H. Jackson, "Quasi-states, Dual Regimes, and Neoclassical Theory: International Jurisprudence and the Third World", *International Organization*, C. 41, S. 4 (1987), ss. 519–549.
[100] Helman, Ratner, op. cit., s. 3.

açıklık ve demokrasi düzeyi olmak üzere üç değişken arasındaki korelasyonun başarısız devletler için en önemli göstergeler olduğu tespit edilmektedir.[101]

Başarısız devletler üzerine yapılan çalışmalar 1990'lardan itibaren artış gösterse de kavramın bir terör pratiği ile birleşmesi kavram için kırılma noktası yaratarak gerek akademik çalışmalarda gerekse politikadaki kullanımını arttırmıştır. İlk olarak kalkınma sorunu olarak görülen başarısız devletler kısa sürede ortaya çıkan ulus aşırı etkileriyle birlikte uluslararası güvenlik sorunlarından biri haline gelmiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) yapılan El-Kaide menşeili terör saldırılarına kadar başarısız ve zayıf devlet problemine daha çok insani güvenlik çerçevesinden bakılmakla birlikte bu bölgelere stratejik bir önem verilmemiştir. Ancak saldırıların ardından başarısız devletlerin Batılı devletlerin ulusal güvenliklerine karşı önemli bir tehdit algısı oluşturması sebebiyle 11 Eylül'den sonra bilhassa ABD politika gündeminde başarısız devletler sıklıkla yer almaya başladığı görülmektedir. ABD'nin 2002 Ulusal Güvenlik Stratejisinde "*11 Eylül 2001 olayları bize Afganistan gibi zayıf devletlerin güçlü devletler kadar ulusal çıkarlarımız için büyük bir tehlike oluşturabileceğini öğretti."*[102] ifadesinden de anlaşıldığı gibi artık zayıf ve başarısız devletler potansiyel tehdit unsuru olarak görülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte 2003 yılında AB'nin ilan ettiği güvenlik stratejisinde geniş yer tutan devlet başarısızlığı, bölgesel ve küresel yönetişimi ve istikrarı engelleyen endişe verici bir olgu olarak ifade edilmektedir.[103] Bu girişimlerin yanında Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), BM gibi örgütlerin başarısız devletler ile ilgili birçok proje üretmeye başlaması ile artık kavramın küresel bir boyutta güvenlikleştirildiği söylenebilir.

[101] Daniel C. Esty vd., "State Failure Task Force Report: Phase II Findings", *Enviromental Change & Security Project Report*, S. 5 (1999), s. 49.
[102] White House, "National Security Strategy of the United States of America", *Washington DC*, 17 Eylül 2002, s. 4, https://nssarchive.us/national-security-strategy-2000/2/ (02.03.2022).
[103] Council of The European Union, "A Secure Europe In A Better World, European Security Strategy", 2003, s. 6, https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15895-2003-INIT/en/pdf (02.03.2022).

Yukarıda bahsedildiği gibi başarısız devlet olgusunun gelişimi ve yayılmasının incelendiği son aşama ile birlikte başarısız devletler çeşitli düşünce kuruluşları ve akademik çevreler tarafından nicel yöntemler kullanılarak devlet başarısızlıkları ölçülmektedir. Belirlenen göstergeler doğrultusunda ölçüme giren devlet başarısızlığı çerçevelendirilerek daha homojen bir boyut kazandırılmaya çalışılmaktadır. Örneğin WB'nin oluşturduğu Ülke Politikası ve Kurumsal Değerlendirme İndeksi (Country Policy and Institutional Assesment), kamu sektörü yönetimi ve kurumları, sosyal eşitlik politikaları, ekonomik yönetim ve yapısal politikalar olmak üzere dört kümede gruplandırılmış 16 ayrı kriter üzerinden yıllık olarak devletlerin kırılganlık derecelerini tespit ederek genellikle yardım programları oluşturmak amacıyla faaliyet göstermektedir.[104] Diğer bir program Carleton Üniversitesi akademisyenlerince oluşturulan Dış Politika İçin Ülke Göstergeleri (Country Indicators for Foreign Policy) indeksi ile kapasite, otorite ve meşruiyet olmak üzere üç ana analitik öge üzerinden devlet kırılganlığı ölçülmektedir.[105] Akademik çalışmalarda sıklıkla başvurulan diğer bir veri tabanı ise Barış Fonu (The Fund For Peace) tarafından finanse edilen Kırılgan Devletler İndeksi'dir (Fragile States Index). Bu İndeks ile ekonomik, sosyal, siyasi ve uyum göstergeleri gruplarında 12 ayrı inceleme başlığı ile devlet kırılganlığını tespit etmeyi amaçlamaktadır.[106]

1.2.2. Başarısız Devlet Terim Sorunu

Devlet başarısızlığı ile ilgili yapılan çalışmalar ve başarısız devlet tanımlamaları 2000'ler ile birlikte artış gösterse de uluslararası hukuk açısından net bir başarısız devlet tanımı oluşturulamamıştır. Bu noktada başarısız devletler ile ilgili çalışmalardaki temel zorluğun başarısızlık durumunun tanımlanması için evrensel kriterlerin bulunmaması olduğu ifade edilebilir. Bunun yanında fenomen için farklı kavramların kullanılması da yeterli ve genel çerçevede kabul edilebilir bir tanımlama yapılmasını zorlaştırmaktadır.

[104]The World Bank, "Country Policy and Institutional Assesment", https://databank.worldbank.org/source/country-policy-and-institutional-assessment (04.03.2022).
[105]Carleton University, "Country Indicators for Foreign Policy (CIFP)", 2021, https://carleton.ca/cifp/failed-fragile-states/data-and-methodology/ (04.03.2022).
[106] The Fund For Peace, "Fragile States Index", https://fragilestatesindex.org/methodology/ (04.03.2022) .

İşleyen bir modern devletten birçok yönüyle ayrılan devletleri tanımlarken başarısız devlet (failed state), kırılgan devlet (fragile state), zayıf devlet (weak state), kriz devleti (crisis state), aksayan devlet (failing state), yarı devlet (quasi state), çökmüş devlet (collapsed state) gibi çeşitli kavramlara başvurulmaktadır. Bu kullanımların yanında anarşik devlet (anarchic state), haydut devlet (rogue state) gibi kavramlarla ifade edilen devletleri başarısız devlet türlerinden ayırmak da her zaman mümkün olmamaktadır.[107] Bununla birlikte literatürde otorite, meşruiyet veya kapasitenin dramatik şekilde azaldığı görülen bu devletleri ifade ederken "başarısız devlet" kavramı üst başlık olarak kullanılmaktadır.[108] Ancak son dönemlerde OECD, WB gibi kurumlar, düşünce kuruluşları ve akademisyenlerin başarısız devlet yerine "kırılgan devlet" kavramını kullanma eğiliminin arttığı gözlemlenmektedir. Nihayetinde başarısız devlet yelpazesi altında bulunan tüm devletler modern ulus devletin sahip olduğu temel özelliklerden bir veya birkaçını gerçekleştiremeyen devletler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Başarısız devlet konsepti içerisinde kullanılan kavramların kademeli bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Örneğin Rotberg devletleri yetkinliklerine göre tanımlarken güçlü devlet, zayıf devlet, başarısız devlet ve çökmüş devlet olarak dört grupta incelemektedir. Rotberg'e göre bu devlet türleri devletlerin vatandaşlarına sundukları siyasi (kamusal) faydalar noktasında farklılaşmaktadır. Siyasi faydalar içerisinde devletin gerçekleştirmesi gereken birincil işlev, sınır ve toprak güvenliğinin korunması, iç asayişi bozabilecek tehditleri engellemesi, insan güvenliğinin sağlanması, vatandaşların devlete ve toplumdaki diğer bireylere karşı oluşan sorunlarını şiddete başvurmadan çözülmesinin sağlanması gibi unsurlardan oluşan siyasi güvenliğin temin edilmesidir. Siyasi güvenliğin makul derecede sağlanmasının ardından vatandaşların hak ve özgürlüklerinin temin edilmesi gerekmektedir. Tıbbi sağlık hizmeti, her seviyede eğitim ve öğretim kurumları, ulaşım ağını sağlayan karayolları, demiryolları gibi fiziksel iletişim ağları, ulusal bankacılık ve para sistemi gibi bir dizi hizmet de devletin sağlaması gereken siyasi faydaların içerisindedir. Kabaca sıralanmış siyasi faydaların gerçekleştirme düzeylerine göre güçlü devletler vatandaşlarına tüm siyasi faydaları

[107] Akpınarlı,op. cit., s. 96.
[108] Özalp, op. cit., s. 350.

eksiksiz olarak sağlamaktayken zayıf devletler bazı alanlarda idealin altında kalmaktadırlar.[109] Bu faydaların neredeyse hiç sağlanılamaması başarısız devleti oluştururken, çökmüş devlet başarısız devletin nadir ve en aşırı hale gelmiş versiyonu olarak hiçbir politik faydayı sağlayamamaktadır.[110]

Devletin sağlaması gereken üç ana fonksiyonu güvenlik, meşruiyet-hukuk düzeni ve refah olarak belirleyen Schneckener'in tipolojisine göre ise konsolide devlet, zayıf devlet, işlemeyen devlet ve başarısız devlet olmak üzere dört ayrı devletsellik düzeyi belirlenmiştir.[111] Schneckener, üç temel fonksiyonun tamamını sağlayan devletleri konsolide devletler olarak tanımlamaktadır. Zayıf devletlere bakıldığında güvenlik ve meşruiyet-hukuk fonksiyonlarında önemli aksaklıklar bulunmasına rağmen güvenliğin devlet tarafından sağlanıldığı görülmektedir. İşlemeyen devlette üç fonksiyonda da önemli aksaklıklar bulunmakla birlikte sınırlı bir şekilde yerine getirilmektedir. Başarısız devlet olarak ifade edilen son devletsellik düzeyinde ise hiçbir fonksiyon yerine getirilememektedir.[112]

Şekil 1: Schneckener'in Devletsellik Tipolojisi[113]

Görüldüğü üzere çok çeşitli başarısız devlet çalışmaları içerisinden örnek olarak seçilen iki farklı tipolojinin birincisinde devletin geldiği en kötü devletsellik seviyesi çökmüş devlet olarak ifade edilirken diğerinde ise başarısız devlet olarak tanımlanabilmektedir.

[109] Robert I. Rotberg, "Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators", *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*, ed. Robert I. Rotberg, Washington: Brookings Institution Press, 2003, ss. 2-4.
[110] Ibid., s. 9.
[111] Özalp, op. cit., s.353.
[112] Ibid., s. 354.
[113] Ibid.

Aynı şekilde en yüksek kapasiteye sahip devletin bir yazar tarafından başarılı olarak tanımlanırken diğerinde ise konsolide devlet olarak ifade edildiği görülmektedir. Ayrıca bir devletten sağlaması beklenilen fonksiyonların da farklı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla başarısız devlet literatürü içerisinde net bir tanımlama olmadığı gibi kullanılan kavramlar açısından da bir fikir birliği bulunmadığı söylenebilir.

1.2.3. Devlet Başarısızlığı Tanımlamaları

Devlet başarısızlığını tanımlama girişimlerinin çoğu başarısız veya kırılgan devletlere özgü semptomların belirlenmesi ile yapılmaktadır.[114] Bu girişimler devletten beklenilen davranışlar ve işlev farklılıklarına göre değişim göstermektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi Rotberg devleti vatandaşlarına karşı siyasi faydalar üretebildiği sürece başarılı olarak tanımlarken aksi durum başarısız devletselliği temsil etmektedir. Aynı şekilde William Zartman'a göre bir devlet ancak kendinden beklenilen temel işlevleri yerine getirememesi durumunda başarısız olmaktadır.[115] Avrupa Komisyonu tarafından ise devlet başarısızlığı "*zayıf veya başarısız yapılar ile devletin temel işlevlerini yerine getirememesi, hizmet sunumu, kaynakların yönetimi, hukukun üstünlüğü, adil erişim ile ilgili yükümlülüklerini ve sorumluluklarını yerine getirememesi nedeniyle sosyal sözleşmenin bozulduğu durumlar*"[116] olarak ifade edilmektedir. Migdal ise "*topluma nüfuz etme, toplumsal ilişkileri düzenleme, kaynakları çıkarma ve el koyma ya da belirli yollarla kaynakları kullanma kabiliyetleri*"[117] bulunan devletleri güçlü devletler olarak tanımlarken bu durumun tam karşısında ise zayıf devletlerin bulunduğunu söylemektedir. Benzer şekilde Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Departmanı tarafından halkının çoğuna temel işlevleri sunamayan devletler başarısız olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalara göre çatışma içinde olmalarına rağmen kabul

[114] Nehal Bhuta, "Measuring Stateness, Ranking Political Orders: Indexes of State Fragility and State Failure", EUI Working Paper, 2012, s. 3.
[115] I. William Zartman, "Introduction: Posing the Problem of State Collapse", *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, ed. I. William Zartman, London: Lynne Rienner Publishers, 1995, s. 5.
[116] European Commission, "Towards an EU Response to Situations of Fragility: Engaging in Difficult Environments For Sustainable Development, Stability and Peace", Brussels, 2007, s. 5.
[117] Joel S. Migdal, *Güçlü Toplumlar ve Zayıf Devletler*, çev. Onur İşçi, İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2021, s. 29.

edilebilir düzeyde hizmet sunmaya devam eden devletlerin başarısız olarak tanımlanmadığı ifade edilebilir.[118] Yani başarısız devlet ile devletin vatandaşlarına sağlaması beklenilen asgari işlevleri sağla(ya)maması hali ifade edilirken, devlet zayıflığı veya başarısızlığı konusunda devletlerin kapasitelerine birincil olarak dikkat çekildiği görülmektedir.

Devlet başarısızlığıyla ilgili diğer bir bakış açısı da devletlerin yalnızca kendinden beklenilen hizmetleri sağlamamalarıyla değil aynı zamanda sınırları içerisindeki bölgeyi kontrol edememe ve şiddet tekeline sahip olmamasıyla ilişkilendirilmektedir. Jackson'a göre devletler sisteminin bir parçası olmalarına rağmen şiddet araçlarında tekeli ve toprakları üzerinde hakimiyeti bulunmayan devletler başarısız olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde Krasner'e göre devlet bağımsızlığını oluşturan dış egemenliğinin yanında sahip olduğu iç egemenlik ile sınırları içerisinde en yüksek otorite olarak kurallar koyması ve bu kuralları uygulatabilmesi halinde var olmaktadır.[119] Burada devletin şiddet tekelini elinde bulunduramaması devlet başarısızlığı için önemli bir kriter olarak görülmektedir. Örneğin Saddam Hüseyin döneminde Irak, Kaddafi döneminde Libya, Nazi Almanya'sı veya günümüzde Kuzey Kore gibi devletler, vatandaşlarına siyasi fayda sağlama konusundaki önemli ölçüdeki eksikliklerine karşın şiddet tekelini elinde bulundurmaları sebebiyle bu bakış açısına göre başarısız devlet olarak değerlendirilmemektedir.[120] Uluslararası sistem açısından da tehdit oluşturan bu tür devletler başarısız devletten ziyade haydut devlet olarak ifade edilmektedir.[121] Bu başarısız devlet yorumlamasında devlet daha çok Weberyan bakış açısıyla incelenerek devletin otoritesinin azalması veya yok olması ile başarısız devlet durumunun ortaya çıktığına işaret edilmektedir.

---

[118] Frances Stewart, Graham Brown, "Fragile States", *Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity (CRISE)*, S. 3 (2010), ss. 8-9.

[119] Stein Sundstøl Eriksen, "'State Failure' in Theory and Practice: the Idea of the State and the Contradictions of State Formation", *Review of International Studies*, C. 37, S. 1 (2011), s. 233.

[120] Kerem Batır, "Uluslararası Hukukta Devlet ve Başarısız Devletler: Somali Örneği", *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 4 (2017), s. 91.

[121] Gerard Kreijen, *State Failure, Sovereignty and Effectiveness:Legal Lessons from the Decolonization of Sub-Saharan Africa*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2004, s. 94.

Devlet başarısızlığına dair yapılan tanımlamaların başvurdukları bir diğer unsur da devletin sahip olması gereken meşruiyettir. Bu noktada Dış Politika için Ülke Göstergeleri İndeksi başarısız devlet tanımlaması yaparken kapasite ve otorite yapısal unsurlarını meşruiyeti de içerecek şekilde genişletmektedir. İndekse göre başarısız devletler "*sınırları içinde temel güvenliği sağlayacak işlevsel otoriteden, nüfusları için temel sosyal ihtiyaçları sağlayacak kurumsal kapasiteden ve/veya yurttaşlarını yurt içinde veya yurt dışında etkin bir şekilde temsil edecek siyasi meşruiyetten yoksun*"[122] olarak tanımlanmaktadır. Toplum beklentileri ile devlet faaliyetlerinin dengede tutulamaması sonucu bağlayıcı bir toplumsal sözleşme kurmada zorlanan devletler meşruiyet eksikliği yaşamaktadırlar. Bu durumda yaşanan meşruiyet eksikliği devlet başarısızlığının temel tamamlayıcı unsuru olarak kabul edilmektedir.

1.2.4. Başarısız Devletler Kavramına Yönelik Eleştiriler

Başlangıçta Somali örneği parçalanma, kalkınma sorunu ve insani güvenlik olarak ele alınan başarısız devletler konusunun 11 Eylül 2001 sonrasında küresel boyuttaki etkilerinin dikkate alınmasıyla bu alandaki çalışmalar da yoğunlaşmaktadır. Literatürün genişlemesi aynı zamanda başarısız devletlere yönelik farklı bakış açıları oluşturmaktadır. Bu bakış açıları üç temel grupta incelenebilir. İlk olarak bazı araştırmacılar başarısız devletler olgusunun tanımlanabilir, ölçülebilir ve kullanımının uluslararası güvenliğe yönelik tehditler üzerine düşünmemizi sağlayan önemli ve gerekli bir fenomen olarak görmektedir.[123] Uluslararası güvenliğin ancak en zayıf halkalar kadar güçlü olduğu,[124] yeni tehditlerin rakip güçlerden ziyade zayıf devletlerden kaynaklandığı[125] gibi söylemler doğrultusunda zayıf devletler ve bağlantılı patolojiler ile mücadele edilmesi için yeni önlemlerin alınması gerektiği ifade edilmektedir. Bu önlemler uluslararası toplum tarafından sağlanan ekonomik

[122] David Carment, Yiagadeesen Samy, Joe Landry, "Transitioning Fragile States: A Sequencing Approach", *The Fletcher Forum of World Affairs*, C. 37, S. 2 (2013), s. 125.
[123] Edward Newman, "Failed States and International Order: Constructing a Post Westphalian World", *Contemporary Security Policy*, C. 30, S. 3 (2009), s. 424.
[124] Stewart Patrick, "Weak States and Global Threats: Fact or Fiction?:", *The Washington Quarterly*, C. 29, S. 2 (2006), s. 28.
[125] Chuck Hagel, "A Republican Foreign Policy", *Foreign Affairs*, C. 83, S. 4 (2004), s. 65.

yardımların yanında hedef ülkenin egemenliğinin geçici olarak askıya alınması, denetlenmesi gibi önlemleri içerirken kimi durumlarda ise insani müdahale ile askeri güç kullanımını gündeme getirebilmektedir. Bu durum şüphesiz devletin egemenlik paradigmasında önemli bir değişikliğe neden olmaktadır. Ancak ilk görüş ile başarısız devletlere yönelik çalışmalar ve beraberinde getirdiği bu paradigma değişikliği gerekli görülmektedir.

İkinci görüş içerisinde bulunan araştırmacılar ise başarısız devlet kavramına yönelik çalışmaların gerekli görülmesinin yanında kavramın ortak ve kanıtlanmış bir tanımının olmaması, analitik bir şekilde ölçüm yapılamaması ve göstergeler arasında bulunan farklar gibi sebeplerden kavrama şüpheci bir şekilde yaklaşmaktadırlar. Kavramın güvenilir olmayan yapısı sebebiyle ciddi politik faaliyetler oluşturmak için sağlam bir dayanak olmadığı, başarısız veya zayıf devletlerin yanlış değerlendirilmesi sonucunda tehlikeli boyutlarının oluşabileceği ifade edilmektedir.[126] Araştırmacılar başarısız devlet kavramına yönelik daha ampirik, ölçülebilir çalışmaların artması gerektiği ifade edilse de mevcut çalışmaların önemli politik faaliyetler için kesin bir dayanak oluşturmamasından dolayı yetersiz bulunmaktadır.

Son olarak üçüncü grup ise bilhassa 2005'den sonra başarısız devlet kavramına yönelik olarak ampirik, normatif ve pratik birçok yönden eleştiriler yönelterek kullanımını yanlış bulanlardan oluşmaktadır. Eleştirilerin ilk yönü kavramın sübjektif tanımı, gelişi güzel kullanımı ve kavram çeşitliği ile ilgilidir. Devlet başarısızlığını tanımlamak için tutarlı kriterlerin olmaması kavramın kullanım çeşitliğini arttırmaktadır. Örneğin başarısız devleti Weberyen devletin en zayıf hali olarak tanımlayan lineer değerlendirmelerin ardından Endonezya, Kuzey Kore, Doğu Timor, Haiti gibi devletleri kapsayacak şekilde kavramın kullanımı genişletildiği görülmektedir.[127]

[126] Newman, op. cit., s. 425.
[127] Charles T. Call, "The Fallacy of the 'Failed State'", *Third World Quarterly,* C. 29, S. 8 (2008), s. 1491.

Call'a göre başarısız devletler konusundaki en ciddi sorun birbirinden farklı yönetim şekilleri ve benzer olmayan sorunları olan devletlerin başarısız devlet kavramı altında süper kümelenmesi olduğunu ifade etmektedir.[128] Benzer şekilde devlet başarısızlığı veya zayıflığını ölçen indekslerin, devletin istikrarını bozan ve kapasitesini azaltan durumların arkasındaki karmaşık gerçekliği görmezden gelerek basitleştirme eğilimi taşıdığı ifade edilmektedir.[129] Örneğin Kırılgan Devletler İndeksi'nin 2021 sıralamasına göre temel gıda ve güvenlik sağlama konusunda kapasite eksikliği ve iç savaş sebebiyle kırılganlık yaşayan Liberya'yı nükleer silahlanması ile dünyayı tehdit edebilen baskıcı rejim sahibi Kuzey Kore takip etmektedir.[130] Aynı zamanda böyle bir değerlendirmenin doğal sonucu "başarılı" devletin neye benzemesi gerektiğine dair tek tip bir ulus devlet modeli önermesinin yanında devletleri başarılı ve başarısız olarak sınıflandırmasıdır. Bu sebeple başarısız devlet kavramının bir tanımlama aracı olmasının yanında esasında değer ve sınıf içeren yargısal bir ifade olduğu ifade edilmektedir.[131]

Tüm devletlerin benzer kurumlara dayanması, benzer norm ve kurallarla yönetilmesi gerektiği fikri başarısız devlet retoriği içerinde bulunmaktadır. Devletlerin Batı standartlarına uygun olmaları halinde başarılı ve işlevsel olarak değerlendirildiği iddia edilmektedir.[132] Bununla birlikte kavramın Batılı modele uymayan devletleri ötekileştirici bir yapısının bulunmasının yanında çeşitli politika pratikleri ile müdahaleci, hegemonik çıkarları gerçekleştirmeye yönelik retorik bir silah olarak kullanıldığına yönelik eleştiriler de yöneltilmektedir.[133] Batı'nın güvenliğini tehdit etmeyen veya çıkarlarının kesişmediği düşük devlet kapasitesi gösteren devletlerin (örneğin Sudan, Nijerya) başarısız veya zayıf devlet olarak dikkatleri çekmesinin zor olmasına rağmen Batı ile iş birliği yapmayan veya Batı'nın menfaatlerinin bulunduğu bölgelerin (örneğin Afganistan, Somali, Liberya) daha kolay başarısız olarak

[128] Ibid., s. 1494.
[129] Jörn Grävingholt, Sebastian Ziaja, Merle Kreibaum, "State Fragility: Towards a Multi-Dimensional Empirical Typology", *German Development Institute*, Bonn, 2012, ss. 2-3.
[130] "Global Data", *Fragile States Index*, 2021,https://fragilestatesindex.org/global-data/ (14.03.2022).
[131] Akpınarlı, op. cit., s. 6.
[132] Olivier Nay, "Fragile and Failed States: Critical Perspectives on Conceptual Hybrids", *International Political Science Review*, C. 34, S. 3 (2013), s. 332.
[133] Newman, loc. cit.

etiketlendiği ifade edilmektedir.[134] Benzer şekilde çöken veya başarısızlık yaşayan devletlere uluslararası toplum tarafından müdahale edilmesi gerektiğinde, eğer devlet yeraltı kaynakları açısından zayıf veya Batı'nın menfaatini teşkil etmeyen bir devlet ise bekle ve gör politikası uygulama eğiliminin olduğu söylenebilir.[135] Bu bağlamda Noam Chomsky başarısız devletler çalışmalarını ABD müdahaleciliğini meşrulaştırmak için kullanılan ideolojik icat olarak tanımlamaktadır.[136]

Kavramın devlet egemenliği, müdahale edilemezlik gibi uluslararası kabul görmüş kuralları etkisiz hale getirebilmek adına manipüleye açık olduğu söylenebilir. Zira başarısız devlet karşısında insani müdahale, barış inşası, devlet inşası gibi pratikler ile devletin dahili ve harici egemenliğinin dokunulmazlığı etkisiz hale getirilebilmektedir. Ayrıca yöneltilen bir başka eleştiri ise devlet başarısızlığı sonrasında uluslararası toplum tarafından yürütülen inşa süreçleriyle birlikte Bosna ve Kosova'da olduğu gibi kendi kendini yönetme kapasitesinin zayıf olduğu bölgeler yaratıldığıdır.

1.3. Devlet Kırılganlığı

Devletler iç savaş, doğal afetler, kötü yönetim, ekonomik çöküş, istikrarsızlaştırıcı dış aktörler gibi nedenler ile belirli bir zaman aralığına bağlı olarak zayıf, başarısız, çökmüş olarak nitelendirilebilmektedir. Devlet kırılganlığı ise devletin sağlaması gereken birçok işlevin birleşik bir ölçüsü olarak tanımlanabilir. Devlet kırılganlığının en uç noktası çökmüş bir devlet iken, bu durum devletten beklenilen hiçbir fonksiyonun sağlanılmaması olarak ifade edilebilir. Ancak devlet kırılganlığı Şekil 2'de görüldüğü üzere başarısız, aksayan, zayıf ve çökmüş durumlarda fazlaca görüldüğü gibi gelişen ve nispeten daha iyi performans gösteren gelişmekte olan, demokratikleşen devletleri de kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

[134] Morten Bøås, Kathleen M. Jennings, "'Failed States' and 'State Failure': Threats or Opportunities?", *Globalizations*, C. 4, S. 4 (2007), s. 478.
[135] Gülise Gökçe, Orhan Gökçe, "Suriye Sorunu: 'Başarısız veya Çöken Devlet' Modeli Türkiye İçin Suriye Politikasında Uluslararası Kamuoyunu Harekete Geçirmenin Bir Aracı Olabilir Mi?", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 23 (2012), s. 192.
[136] Nay, op. cit., s. 330.

Devlet kırılganlığı, devletlerin idealize edilmiş performanslarından ve kapasitelerinden eksik olan noktalarını ifade etmektedir. Bu bağlamda kırılganlık, devletin yapılanmasının, performansının ve ilişkilerinin hem devlet teorisinde hem de uluslararası hukukta betimlenen başarılı, egemen devlet formundan ne derece uzak olduğunun temsilidir. Dolayısıyla devlet kırılganlığı başarısız, zayıf, çökmüş devlet gibi bir tür değil, ölçüttür. Bu bakış açısına göre tüm devletlerin bir dereceye kadar kırılgan oldukları söylenebilir.[137]

Şekil 2: Devlet Kırılganlığı Venn Şeması[138]

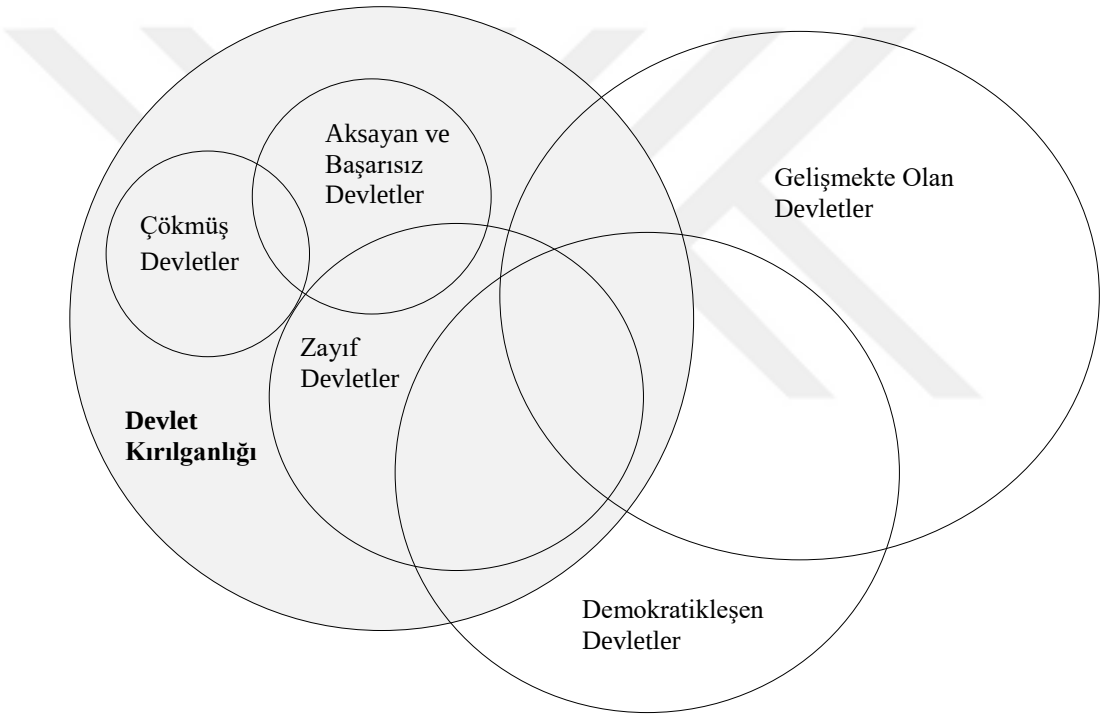

Bu sebeple devlet kırılganlığının tespiti yalnızca sıfır noktasında olan çökmüş ya da ciddi sorunlar yaşanılan zayıf devletler için değil, zihinlerde başarılı imaj çizen devletler için de gerekli bir durumdur. Kingwell'in bu konudaki metaforuna göre; "*Antika, çini bir çay fincanı beyaz ve kırılgandır. Fakat fincanın beyazlığı her an belli olsa da*

[137] David Carment, Yiagadeesen Samy, "The Future of War Understanding Fragile States and What to Do About Them", *Failed States and Fragile Societies: A New World Disorder?*, ed. Ingo Trauschweizer, Steven M. Miner, Athens: Ohio University Press, 2014, ss. 4-5.
[138] Şema tez yazarı tarafından geliştirilerek hazırlanmıştır. Orijinali için bkz.: Ibid.

kırılganlığı gelecekte olacaklara bağlıdır."[139] Dolayısıyla, devletlerin de gelecekte meydana gelebilecek ciddi bir ekonomik kriz, deprem veya iç savaş gibi herhangi bir sebeple kırılganlık yaşaması mümkündür.

Her devlet bir dereceye kadar kırılgan olsa da açıktır ki bazı devletler sorunlara karşı dayanma ve kendi kendilerine bu sorunları yönetme konusunda daha başarılıdır. Öte yandan kırılganlığın diğer ucuna yakın bulunan devletler ise sorunlara karşı daha açık olmakla birlikte sorunların çözümü ve devletin çöküşünün engellenmesi için uluslararası toplumun desteğine ihtiyaç duymaktadır. Genel olarak başarısız/kırılgan devletler olarak ifade edilen bu devletler ile alakalı literatürde çok sayıda vaka çalışması bulunmaktadır. Bununla birlikte başarısız olarak tanımlanamayan ancak potansiyel sorunlara karşı çeşitli önlemleri almakta zorlanmakta ve başarısız devletler kadar olmasa da uyarı seviyesinde kırılganlık gösteren devletler de bulunmaktadır. Dolayısıyla sadece başarısız devletlerin değil, yapısal kırılganlıkları sebebiyle hızla başarısız olma potansiyeline sahip olan devletlerin de dikkate alınması gerekmektedir.[140] Bu tür devletlerin kırılganlık yaşadığı alanların tespiti ön uyarı işlevi göstermektedir.

Bir devletin devletselliği veya onun eksikliği durumunda yaşanan devlet kırılganlığı devletin üç yapısal unsuru olarak kabul edilen otorite, kapasite ve meşruiyet parametreleri üzerinden değerlendirilebilir. Ancak bir devlet halkına kamu hizmetlerini sunmada sınırlı kapasiteye sahip olduğu için kırılganlık yaşamasına rağmen güçlü bir meşruiyete sahip olabilir. Benzer şekilde başka bir devlet sınır güvenliğini sağlamak konusunda güçlü bir kapasite sergilerken nüfusunun güvenini sağlayamadığı için

[139] David Carment, Stewart Prest, Yiagadeesen Samy, *Security, Development, and the Fragile State: Bridging the Gap Between Theory and Policy*, New York: Routledge, 2010, s. 1.
[140] Yiagadeesen Samy, David Carment, "The Millennium Development Goals and Fragile States: Focusing on What Really Matters", *The Fletcher Forum of World Affairs*, C. 35, S. 1 (2011), s. 95.

meşruiyet noktasında kırılganlık yaşayabilmektedir.[141] Dolayısıyla devletsellik veya kırılganlığının tespiti için her bir parametrenin ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.

Ciddi oranda yolsuzluk, terörizm, yasa dışı silah ve uyuşturucu ticareti gibi otorite zafiyetine bağlı sorunlar yaşanan bir devlete, kapasitesini arttırmaya yönelik olarak liberal ekonomik düzenlemelerin önerilmesi veya uluslararası toplum tarafından bonkör bağışların sağlanması devlet kırılganlığını giderecek önlemler olmayacaktır. Böyle bir bakış açısı kırılganlık yaşanan devletler arasındaki yüzeysel benzerliklere dayalı olmakla birlikte kırılganlığın altında yatan asıl nedenleri görmezden gelmektedir. Devlet kırılganlığının azaltılması ve devletin olası sorunlara karşı direncinin arttırılması devlet kırılganlığının bileşenlerinin ayrı ayrı tespitinden geçmektedir.

1.3.1. Devlet Kırılganlığının Bileşenleri

1.3.1.1. Otorite

Otorite, bir devletin sınırları içerisinde yaşayan topluma fiilen nüfuz etmesi, bağlayıcı yasalar koyması ve onları lojistik olarak uygulama kabiliyetinin bulunması,[142] hukukun üstünlüğünün sağlanması, fiziksel meşru güç tekeline sahip olması ve vatandaşlarının güvenliğini sağlama becerisi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla otoritenin gereklilikleri Weberyen devlet anlayışı ile örtüşmektedir.

Vatandaşların çeşitli şiddet türlerinden korunamaması ve ülkede bulunan çatışma yoğunluğu otorite zafiyetinin en önemli göstergesi olarak kabul edilmektedir. Afganistan, Pakistan ve Yemen'de bulunan aşiretler tarafından bölünmüş topraklar gibi devletin sınırları içerisinde yönetemediği bölgeler[143] veya benzer şekilde ayrılıkçı milisler veya yabancı terörist savaşçıları gibi devlet dışı yapılanmaların belli bir alanda

[141] Samy, Prest, Carment, op. cit., ss. 7-8.
[142] Michael Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results", *European Journal of Sociology*, C. 25, S. 2 (1984), s. 189.
[143] Yiagadeesen Samy, David Carment, *Exiting the Fragility Trap : Rethinking Our Approach to the World's Most Fragile States*, Athens: Ohio University Press, 2019, s. 6.

fiili yönetim kurmaları sebebiyle devlet otoritesini kaybetmektedir. Bununla birlikte devletin topraklarında olduğu gibi sınırları üzerinde de hakimiyet sağlayamaması, sınırların geçirgen olması düzensiz mal ve insan geçişlerine neden olabilmesi nedeniyle devletin otorite eksikliğini göstermektedir.[144]

Devletin, kamu görevinin şahsi kazanç ve kötüye kullanılmasını önleme yeteneğinin eksikliği kapsamında ülkedeki yolsuzluk oranı bir başka otorite göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bunun dışında devletin vergilendirme sisteminin kapsamlı ve istikrarlı işlemesi de otorite açısından oldukça önemlidir. Çünkü devletin kamusal faaliyetlerinin kaynaklarından biri olan verginin toplanabilmesi, toprakları üzerindeki hakimiyetiyle ilgilidir. Benzer şekilde ulaşım, elektrik ve telefon gibi altyapıyla alakalı durumlar, devletin sahip olduğu tüm alana nüfuz edebilmesini sağlayan göstergelerdir.[145]

1.3.1.2. Kapasite

Brinkerhoff tarafından kapsamlı bir şekilde kapasite, "*Belirli bir amaca ulaşmak ve etkin bir şekilde hareket etmek için gerekli olan yetenekler, kaynaklar, ilişkiler ve kolaylaştırıcı koşullarla ilgilenir. Kapasite, bireylerden tüm ülkelere kadar çeşitli düzeylerde ele alınabilir.*" olarak ifade edilmiştir.[146] Bu şekilde mikrodan makro düzeye kadar geniş bir yelpazede değerlendirilebilecek devlet kapasitesi; devletin gücü, devletselliği, kırılganlığı, altyapı gücü, kurumsal ve siyasi kabiliyeti, yönetişim yeteneği gibi birçok değerlendirme kriterine bağlı olarak tanımsal değişiklik göstermektedir.[147] Ancak devlet kapasitesi genel olarak, devletin faaliyetleri için gerekli olan her türlü kaynağı temin etme ve etkili bir şekilde kullanma yeteneği, ulusal kalkınma stratejileri ve hizmet sunumu ile ilgili olduğu söylenebilir.

---

[144] Carment, Samy, *Failed States and Fragile Societies: A New World Disorder?*, op. cit., s. 6.
[145] Samy, Carment, *Exiting the Fragility Trap : Rethinking Our Approach to the World's Most Fragile States*, op. cit., s. 7.
[146] Derick W. Brinkerhoff, "Capacity Development in Fragile States", 'Capacity, Change and Performance' Discussion Paper, S. 58D, 2007, s. 3.
[147] Jonathan K. Hanson, Rachel Sigman, "Leviathan's Latent Dimensions: Measuring State Capacity for Comparative Political Research", APSA 2011 Annual Meeting Paper, 2013, ss. 1-2.

Devletin kapasitesini incelerken ilk olarak bakılan alan ekonomidir. Zira ekonomik kapasite ile devlet kırılganlığı arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Devletin ekonomik kapasitesi için sanayileşme oranı, ekonomisinin dayandığı alanlar, dış ticaret açıklığı, doğrudan yatırım oranları incelenmektedir.[148] Ayrıca gayri safi milli hasıla veya devlette bulunan rezerv miktarı gibi göstergeler devletin ekonomik kapasitesinin değerlendirilebilmesi için ölçütlerden bazılarıdır. Bununla beraber, ifade edilen ölçütlerin değerlendirilmesi ile benzer gelir seviyelerindeki diğer devletlere kıyasla devletin ortalama hizmet performansının altında kalması kapasite sorunu olarak değerlendirilmektedir. Devlet ortalama hizmet performansının altında kalmasa bile, hizmetlerin belirli gruplar veya bölgeler hariç tutularak eşitsizlik içeren bir uygulama yapılması da kapasite kırılganlığı içerisinde değerlendirilmektedir.[149]

Kapasite sorunu yaşayan devletlerin doğal afetler, salgın hastalıklar, ekonomik krizler, mülteci akışı gibi ulusal veya uluslararası boyutta oluşan doğal ve insan kaynaklı sorunlara karşı yetersiz kalmaları durumlarında dış yardıma ihtiyaç duydukları görülmektedir. Bu noktada dış yardıma bağımlılık da önemli bir kırılganlık göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eğitim ve yaşam düzeyi ölçümleri yapılan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın İnsani Gelişme İndeksi ve devlete ait eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere ilişkin yapılan harcamalar devlet kapasitesini ölçmek için kullanılmaktadır. Kişi başına düşen ortalama gelir miktarı, eğitim düzeyi ve sağlık harcamaların yanında bebek ve anne ölüm oranları, ortalama yaşam süresi, toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında kadınların eğitimi de kapasite değerlendirmelerinde dikkate alınmaktadır. Yurt dışına artan göç ve düşük doğum oranları gibi sebepler ile ülke nüfusunun sürekli bir şekilde azalması, bununla birlikte eğitimli kesimin beyin göçü kısa ve uzun vadede devlet kapasitesini azaltacak unsurlardan bazılarıdır.

[148] Claire Mcloughlin, *Topic Guide on Fragile States*, Governance and Social Development Resource Centre, University of Birmingham, 2012, s. 18.
[149] Stewart, Brown, op. cit., s. 10.

Yönetici kusurları özellikle de kötü liderlik devleti kırılganlığa götürecek durumlardan bir diğeridir. Kişisel çıkarlar doğrultusunda kasıtlı olarak verilen kararlar, ihmal veya yanlış verilen kritik politik hatalar devlet kırılganlığını arttırmakta hatta başarısızlığa dahi götürebilmektedir.[150] Ayrıca muhalefetin veya siyasi elitlerin devleti kırılganlığa yöneltebilecek toplumsal ayrışmayı pekiştiren uygulamaları veya dış aktörler ile yapılan yıkıcı iş birlikleri özellikle güçlü bir yönetimi bulunmayan devletlerde kırılganlığa neden olabilmektedir. Tüm bunların dışında devletin tarihi alt yapısını oluşturan sömürgecilik veya soykırım gibi geçmişten gelen travmalar ve şiddet içerikli hadiseler de devletin kurumsal ve toplumsal kapasitesini azaltan kırılganlığın dolaylı nedenleri olarak sayılabilmektedir.

1.3.1.3. Meşruiyet

Meşruiyet, "*siyasi itaati alışkanlıklara dayalı bir rutin olmaktan çıkarıp etik/normatif bir gerekçeye dayandıran, bireyin ve yöneticilerin otoritenin haklılığına duydukları inanç*"[151] olarak tanımlanabilir. Başka bir ifade ile meşruiyet, devleti yöneten iktidarının mevzuatı ve politikalarının toplum nezdinde kabulünün göstergesidir. Bu bağlamda devlet-toplum arasındaki ilişki devletin gücü açısından oldukça önemlidir.

Mevcut iktidarın toplumun çoğunluğunun gönüllü desteğini alamaması veya genel uluslararası toplum tarafından tanınma sorunu yaşayan devletler meşruiyet kırılganlığı yaşamaktadır. Meşruiyet kabiliyetinin en önemli göstergesi devletin rejim tipidir. Demokrasi mevcut uluslararası sistemde onaylanan ve meşru görülen tek yönetim biçimi olarak karşımıza çıkmaktayken diktatörlükler gibi diğer rejim tiplerinde nüfusun rızadan çok baskı yoluyla hakimiyet altına alındığı görülmektedir.[152] Bu sebeple bir devletin demokratikleşme oranı, dolayısıyla adil, özgür, güvenli ve düzenli seçimlerin varlığı meşruiyet göstergesi olarak ele alınabilmektedir.

---

[150] Rotberg, The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention and Repair", When States Fail: Causes and Consequences, op. cit., ss. 25-26.
[151] M. Hilmi Özev, "Meşruiyet Kavramının Dönüşümü", Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni, S.57, 2005, s. 87.
[152] Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser, Leonardo Morlino (ed.), *International Encyclopedia of Political Science*, London: Sage Publications, 2011, ss. 1421-1422.

Kırılganlığı yüksek devletlerde genellikle etnik, dil veya din kökenli ayrışmalar ile toplumun parçalı bir yapıya bölündüğü görülmektedir. Toplumsal uyumun sağlanamadığı, üst kimliğin parçalandığı bu gibi durumlarda bazı grupların devletten uzaklaşmaları mümkündür. Bu ayrışma zayıf devlet kurumları ve politikaları ile birleşmesi ile devletin meşruiyeti olumsuz etkilenmektedir.

İfade özgürlüğünün engellenmesi, medeni ve siyasi hakların kısıtlanması, keyfi tutuklamalar da meşruiyet işlevini sakatlayan unsurlar olarak sayılmaktadır. Bunların yanında azınlık haklarının gözetilmemesi, medya ve basın özgürlüğünün kısıtlanması, cinsiyet eşitsizliği, yolsuzluk, siyasi şiddet, isyanlar ve ayaklanmalar, muhalefetin bastırılması devlet-toplum ilişkisinde meydana gelen önemli sorunlar olması sebebiyle meşruiyet kırılganlığı için izlenebilecek göstergelerdir.

1.3.1.4. Devlet Dışı Etkenler

Başarısız devletler veya devlet kırılganlığını inceleyen çalışmaların çoğunluğu devleti başarısızlığa iten unsurları incelerken yukarıda sıralandığı gibi otorite, kapasite veya meşruiyet eksikliği gibi içsel faktörlere odaklanmaktadır.[153] Bununla birlikte, başarısız devletler literatüründe bu tür devletlerin meydana getirdiği yansımalar konusunda içsel etkileri kabul edilmekle birlikte daha çok devletin dışına taşan ve uluslararası alanı etkileyebilecek uluslararası terörizm, göç, insan kaçakçılığı ve silah ticareti gibi olası sorunlara odaklanıldığı görülmektedir.[154] Yani devlet kırılganlığının nedenleri devletin içinde aranırken sonuçları konusunda ise devlet dışı etkiler daha fazla dikkat çekmektedir. Ancak Gros tarafından da ifade edildiği gibi devlet başarısızlığını veya kırılganlığını incelerken yalnızca içsel faktörlere odaklanarak dışsal etkenleri göz ardı

[153] Altan Aktaş, "Başarısız Devletler Söyleminde Uluslararası Hiyerarşi Algısı", *The Turkish Yearbook of International Relations*, C. 50 (2019), s. 153.
[154] Rolf Schwarz, "NATO and Prevention of State Failure: An Idea Whose Time Will Come?", *Contemporary Security Policy*, C. 31, S. 2 (2010), s. 140; Monika François, Inder Sud, "Promoting Stability and Development in Fragile and Failed States", *Development Policy Review*, C. 25, S. 2 (2006), s. 145.

etmek eksik olmakla birlikte kurbanı suçlamaya yönelik bir analiz olmaktadır.[155] Devletin içi ve uluslararası alanda yürütülen siyasetin giderek daha bağımlı hale geldiği küreselleşme dönemi ile birlikte dış etkenler kaçınılmaz olarak devlet kırılganlığını daha fazla etkileme potansiyeline sahiptir. Öncelikle devletin içerisinde yaşadığı bazı yapısal kırılganlıklar sınırları ötesindeki aktörler tarafından tetiklenebilmektedir. Bilhassa jeopolitik çekişmelerin odağında olan bölgeler tarihleri boyunca dış aktörler tarafından tetiklenen kırılganlıklar yaşayabilmektedir. Dünyanın en kırılgan devletlerinin bulunduğu Afrika Kıtası, Orta Doğu ve Balkanlar'la birlikte Afganistan bu coğrafyalara verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Ayrıca kriz bölgelerine yakınlık sebebiyle çatışmanın sınır ötesinden yayılması veya bu bölgelerden kaynaklanan göç de devletleri kırılganlık ile karşı karşıya getirebilmektedir.

Etnik veya dini çeşitlilik gibi sosyal bölünme dinamiklerinin fazla olduğu devletlerde uluslararası aktörler tarafından bir grubun desteklenerek toplumun içinde bulunan ayrışmanın körüklenmesi devletin otoritesini ciddi oranda azaltabilir. Benzer şekilde devlete karşı yürütülen protesto veya isyanların dışarıdan desteklenmesi, taraflara yapılacak yabancı askeri yardımlar otorite kırılganlığı yaşayan devletlerin toplum üzerindeki hakimiyet ve meşruiyet eksikliğini daha da derinleştirebilmektedir.

Küresel krizler, fiyat dalgalanmaları, yaptırımlar veya ambargolar halihazırda kapasite sorunu yaşayan bir devletin kırılganlığını arttırarak topluma karşı hizmetlerin aksamasına neden olmaktadır. İç istikrarın bozulması veya kapasitenin azaltılması amacıyla devletin mücadele ettiği terör örgütünün desteklenmesi veya ulus ötesi terörizm de devletin kırılganlığını arttıracak dış etkenlerden sayılabilmektedir. Bunların dışında istila ve işgal devlet kırılganlığını arttıran dış kaynaklı etkenlere uç bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.[156]

[155] Jean Germain Gros, "Towards a Taxonomy of Failed States in the New World Order: Decaying Somalia, Liberia, Rwanda and Haiti", *Third World Quarterly*, C. 17, S. 3 (1996), s. 465.
[156] Andrew Flibbert, "The Consequences of Forced State Failure in Iraq", *Political Science Quarterly*, C. 128, S. 1 (2013), s. 77.

Tablo 1: Devlet Kırılganlığı İçin Gösterge Örnekleri[157]

Otorite	Kapasite	Meşruiyet	Devlet Dışı Etkenler
-Çatışma yoğunluğu -Dış askeri desteğe bağımlılık -Dış borç -Hükümet etkililiği -Altyapı -Yolsuzluk oranı -Vergilendirme -Siyasi istikrar -Terör olayları	-Eğitim oranı -Sağlık harcamaları -Dış yardıma bağımlılık -Ticaret açıklığı -İşsizlik oranı -GSMH -GSYH -Rezervler -Anne-bebek ölümleri -Dış göç/Beyin göçü	-Rejim tipi -Demokrasi düzeyi -Basın özgürlüğü -Düşünce ve ifade özgürlüğü -İnsan hakları düzeyi -Sivil özgürlükler üzerindeki kısıtlamalar -Muhalefetin bastırılması	-Çatışma/isyanlara sağlanan dış destek -Toplumsal ayrışmaların dışarıdan tetiklenmesi -Sınır ötesinden yayılan çatışma/ göç dalgaları -Ulus ötesi terörizm -İşgal/ İstila -Küresel krizler -Yaptırım/Ambargolar

Devlet kırılganlığının nedenleri otorite, kapasite, meşruiyet eksikliği ve devlet dışı etkenler olarak ayrı başlıklar halinde incelenebilse de kırılganlığının tüm boyutları arasında nedensel bağlantılar bulunmaktadır. Örneğin devletin otoritesinde yaşadığı kırılganlık hızlıca kapasite ve meşruiyet eksikliğine neden olabilmekte veya meşruiyet göstergesi olarak hak ve özgürlüklerde yaşanan kısıtlamalar çatışmalara neden olup devletin otoritesini sarsabilmektedir.[158] Genel olarak bazı nedenler kırılganlığa doğrudan etki ederken bazıları ise zaten zayıf olan devlet kapasitesi üzerinde dolaylı etki yaparak kırılganlığı pekiştirmektedir. Dolayısıyla tek bir göstergede meydana gelen olumsuz durum tek başına güçlü bir devletin zayıfladığına veya zayıf bir devletin başarısızlığa doğru gittiğine dair kesin bir yargı sağlamamaktadır. Ancak ifade edilen

[157] Tablo tez yazarı tarafından geliştirilerek hazırlanmıştır. Orijinali için bkz: Samy, Carment, *Exiting the Fragility Trap : Rethinking Our Approach to the World's Most Fragile States*, op. cit., s. 14.
[158] Stewart, Brown, op. cit., s. 20.

göstergelerin birlikte bir değerlendirilmesinin yapılması hem nitel hem de nicel olarak devlet kırılganlığı açısından ön uyarı sistemi oluşturabilir. Devletlerin kırılganlıktan çıkabilecek politikaların gerçekleştirilebilmesi için devleti kırılganlığa götüren esas boyutların tespit edilerek başarısızlığın kaynağının tespit edilmesi gerekmektedir.

Devlet kırılganlığı devletin iç dinamikleri olan otorite, kapasite ve meşruiyet yeteneklerinin birinde veya birkaçında gerçekleşen negatif gelişmeler ile meydana gelirken devletin haricindeki aktörlerin dış müdahaleleri sonucunda da oluşturulabilir. Ancak her bir parametre birbirine organik bağ ile bağlı olduğundan birbirlerini etkilemektedir. Devlet kırılganlığının artması devleti başarısızlığa doğru götürürken uluslararası sistemin istikrarını da negatif yönde etkileme potansiyeline sahiptir. Her devlet için bu durum söz konusuyken etnik ve dini yönden karmaşık olan, geçmişinde başarısızlık tecrübeleri bulunan ve devletsellik açısından zayıf bir görünüm sergileyen bazı devletlerin daha yakından incelenmesi gerekmektedir. Bu sebeple Avrupa kıtasının en kırılgan devletlerinin başında yer alan, gerek etnik ve dini gerekse devlet yapılanması sebebiyle hem ülke içinde hem de sınır ötesindeki diğer devletlere yayılma potansiyeline sahip krizler yaşanan Bosna Hersek'in devlet kırılganlığının incelenmesi bu tezin sonraki bölümlerinin konusunu oluşturmaktadır.

II. BOSNA HERSEK DEVLET KIRILGANLIĞININ TARİHSEL ARKA PLANI

Birinci bölümde ifade edildiği üzere bir devletin devlet kırılganlığının incelenmesi otorite, kapasite ve meşruiyet gibi içsel yeterlilikleri ve stratejik konumu, komşu devletler ile ilişkileri, sistemik baskılar gibi devlet dışı etkenleri de göz önüne alarak çok boyutlu bir analizi gerektirmektedir. Tezin ikinci kısmını oluşturan bu bölümde Bosna Hersek'in güncel devlet kırılganlığında önemli bir etken olarak bulunduğu coğrafyanın kırılganlığından başlanarak günümüzdeki sorunlarının kökenlerini oluşturan tarihsel arka planının incelenmesi amaçlanmıştır.

2.1. Balkanlar'ın Kırılganlığı

Balkanlar, Avrupa ile Asya arasında geçit oluşturması, Akdeniz'e açılan ada ve yarımadalarının bulunması ve Afrika ile yakınlığı sebebiyle hem jeopolitik hem de jeokültürel açıdan oldukça önemli bir bölgedir. Tarih boyunca devletlerin kesiştiği ve üzerinde mücadele ettiği, pek çok isyan ve savaşlara sahne olmuş olan bu yarımada günümüzde de önemini korumaktadır. "Sinir ucu" olarak ifade edilebilecek bölgelerden biri olan Balkanlar, geçmişten günümüze farklılıklar arası kültürel ve siyasi sınırlar oluşturmuştur. Roma İmparatorluğu'nun M.S. 395'te Doğu ve Batı olarak ayrıldığı, Soğuk Savaş'ın demir perdesinin yaklaşık olarak geçtiği bu coğrafya günümüzde de Avrupa Birliği'nin (AB) sınırlarından birini oluşturmaktadır. Balkanlar aynı zamanda Ortodoksluk, Katoliklik ve İslam'ın kesiştiği kültür ve medeniyet havzasıdır. Avrupa kıtasının güneydoğusunda konumlanması sebebiyle Güneydoğu Avrupa olarak da adlandırılan Balkanlar, Avrupa'nın istikrarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu sebeple AB ve ABD açısından kritik öneme sahip olmasının yanında, Rusya'nın Slavlık, Ortodoksluk ve enerji politikalarıyla, Çin'in artan yatırımlarıyla, Türkiye'nin tarihi, kültürel ve insani bağları dolayısıyla faaliyet yürütmesi ile birlikte küresel bir rekabet alanına dönüşmüştür.

Balkanlar, Doğu'dan Batı'ya yapılan sürekli istilalara, fetihlere, göçlere ve ticarete koridor oluşturmasının doğal sonucu olarak kozmopolit bir demografiye sahiptir.

William Sloane'ın ifadesi ile "etnolojik müzeye"[159] benzeyen Balkanlar bölgede kullanılan diller bakımından da çeşitlilik göstermektedir. Balkan dillerinin en fazla kullanılanı Slav dilleri topluluğudur. Bu grup da kendi arasında Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Makedonca, Bulgarca, Slovence ağızları olarak farklılaşmaktadır. İkinci en yaygın dil ise Rumence ve Ulahça'dır. Son grubu ise Yunanca, Arnavutça ve Türkçe oluşturmaktadır. Bu dilleri konuşanların dışında azınlık olarak yaşayan Çingene, Alman ve Rus nüfusları Balkanlar'da kullanılan dillere renk oluşturmaktadır.[160]

Çok milletli, kültürlü, dilli ve dinli bir yapıya sahip olan Balkanlar çeşitlilikleri kadar çelişkilere de sahiptir. Günümüzdeki iş birliği çalışmaları ve görece istikrarlı görünümüne karşın Balkanlar tarih boyunca krizlerin merkez noktalarından birini oluşturmuştur. Bazı yazarlar tarafından "barut fıçısı", "kaynayan kazan" gibi negatif tanımlamalarla ifade edilmesi oryantalist bir bakış açısı taşısa da Balkanlar'ın oldukça kırılgan bir yapıya sahip olduğu bir gerçektir. Bu sebeple Balkanların coğrafi bağlamı Balkanlaşma kavramı ile süreç içerisinde siyasal bir anlam taşımaya başlamıştır. En genel ifadesi ile Balkanlaşma coğrafi ve siyasal bir bütünlüğün parçalanarak daha küçük ve genellikle birbirleri ile sorunlu birimlere ayrılması sürecini ifade etmektedir.[161]

1990'lı yıllarda Balkanlar yaşanan savaşlar, soykırımlar, göçler ve geniş çaplı insan hakları ihlalleri gibi sebeplerle dünyanın en kırılgan bölgelerinden birini oluşturmuştur. Balkanlar'daki büyük çaplı şiddet olayları son bulmuş olsa da dondurulmuş sorunlar nedeniyle halen bölgesel ve küresel güvenliği tehdit edebilecek gerginliklere sahiptir. İlerleyen kısımlarda ayrıntılarına değinilecek olan Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanılan olaylar Balkanlar'ın günümüzdeki kırılganlığını derin bir şekilde etkilemiştir.

Etnik kimlik temelli ayrışma ve milliyetçi söylemler Balkan siyasetinin genel özelliği olduğu söylenebilir. Siyasal elitler "Büyük Sırbistan", "Büyük Hırvatistan", "Büyük

[159] William M. Sloane, *The Balkans: A Laboratory of History*, New York: The Abingdon Press, 1914, s. 3.
[160] Kemal Karpat, "Balkanlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 25.
[161] İbrahim Alper Arısoy, "Balkan Paradoksu: Bir Parçalanma ve Bütünleşme Alanı Olarak Güneydoğu Avrupa", *Avrasya Etüdleri*, C. 43, S. 1 (2013), s. 83.

Arnavutluk", "Büyük Yunanistan", "Büyük Bulgaristan" gibi tarihsel ve ulusal gerekçelere dayandırarak diğer devletlerin sınırları içerisinde kalan bölgeler üzerinde hak iddia etmekte ya da bu siyasal söylemleri kullanarak milliyetçi duyguları körüklemektedir. Örneğin Bosna Hersek'te Boşnak, Hırvat ve Sırp milliyetçi partileri bulunurken vatandaşların siyasi tercihlerinin de çoğunlukla etnik kökene göre değiştiği görülmektedir. Benzer şekilde Makedonya içinde Makedonlar ve Arnavutların kendi ulusal partilerine göre siyasal kimliklerini belirledikleri bilinmektedir. Bu durum ise ulusal bütünlüğün sağlanamamasına neden olmaktadır. Diğer bir siyasal sorun ise bölge içerisinde azınlıkların yeterli düzeyde siyasetin içine dahil olamamalarıdır. Genellikle siyasetçilerin çoğunluk etnik gruplar içerisinden seçilmelerinin yanında azınlıkların etnik temelli siyaset yapan elitler tarafından ötekileştirme aracı olarak kullanıldıkları görülmektedir. Bu sebeple etnik milliyetçilik ve popülizm Balkanlar'ı kırılgan hale getiren en önemli sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir.[162]

Balkanlar'ın kırılgan siyasi ortamından doğrudan etkilenen alanlardan biri de ekonomidir. Soğuk Savaş dönemi içerisinde Doğu Blokunun etkisinde kalan Balkan ülkeleri merkezi ve planlı ekonomiden Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Bu geçişin beraberinde getirdiği ekonomik sorunlar Balkanlar'ın kırılganlığını etkileyen bir diğer husustur. İktisadi dönüşüm (ülkeden ülkeye derecesi değişmekle birlikte) genel olarak bölgeye yüksek enflasyon, işsizlik ve milli gelirde azalış olarak yansımıştır. Kapitalist sisteme entegrasyonun yavaş olarak gerçekleşmesi ile zaten zayıf olan ekonomiler, Soğuk Savaş sonrası bölgedeki siyasal istikrarsızlık sebebiyle yabancı yatırımların azlığından etkilenmekte, bölgeye gelen dış yardımlar ise çoğu zaman yolsuzluk sebebi ile yerini bulamamaktadır.[163] Öte yandan Mart 2020 itibarıyla dünyada koronavirüs salgını nedeniyle küresel pandemi ilan edilmesi ile birlikte yabancı yardım ve yatırımlara bağlı olan Balkan ekonomileri olumsuz yönde etkilemiştir. Salgın süresince zayıf ekonomilerinin yanında tıbbi imkanlar bakımından da yetersiz kalan Balkan devletlerinin kırılganlıkları artmıştır.

[162] Fazlı Doğan, Nazif Mandacı, Erdem Özlük, "Siyasal ve İdeolojik Yapı", *Balkanlar'da Siyaset,* ed. Şaban H. Çalış Birgül Demirtaş, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2012, s.102.
[163] Ibid., s. 103.

Halihazırda bölgede etkin olan küresel ve bölgesel aktörler yardımları aracılığıyla krizin aşılması için önemli rol oynamışlardır.[164]

Ayrıntılarına değineceğimiz Dayton Barış Anlaşması'nın oluşturduğu parçalı yapı ve beraberinde Bosna Hersek'e getirdiği kırılganlığın dışında Sırbistan ve Kosova arasındaki yaşanan gerginlikler de Balkanlar'ın istikrarını büyük ölçüde etkilemektedir. Miloseviç'in Kosova'nın özerkliğini kaldırması ile başlarda Arnavutların pasif direnişiyle başlayan süreç, 1996 yılı itibarıyla Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) ve Sırplar arasında sıcak çatışmaya dönüşmüştür.[165] NATO müdahalesi ve ardından gerçekleşen diplomatik girişimler ile birlikte kriz sona ermiştir. Ancak Kosova'nın 2008'deki bağımsızlığına rağmen bu kararı tanımayan Sırbistan günümüzde de her fırsatta Kosova'nın güvenliğini tehdit etmektedir. Kosova'nın yapmış olduğu kimlik kartı ve araç plakaları ile ilgili düzenlemeler sebebiyle Kosovalı Sırp azınlık gruplar tarafından oluşturulan gerginlik ayrılıkçı söylemleri beraberinde getirmiştir. Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksander Vucic tarafından "Sırplara savaş ilanı"[166] olarak yorumlanan bu gelişmeler her iki ülke arasındaki sorunların aslında sanıldığı kadar "dondurulmuş" olmadığını göstermektedir. Öte yandan Bosna Hersek ve Kosova örneklerinde olduğu gibi bölge içerisinde devlet inşa süreçlerinin devam etmesi sebebiyle uluslararası toplum tarafından oluşturulan Yüksek Temsilcilik Ofisleri bulunmaktadır. Devlet kurumlarının üzerinde geniş yetkilere sahip uluslararası denetim mekanizmasının bulunması devletlerin henüz kendi kendilerini yönetmeleri konusunda sahip olması gereken otoriteyi tamamen sağlayamadıklarını ve kırılgan bir devlet yapısına sahip olduklarını göstermektedir.

---

[164] bkz.; Kader Özlem, "Maske Diplomasisi'nin Balkanlar'daki Yansıması", Diplomasi Araştırmaları Derneği, Güncel Gelişmeler 3, Nisan 2020, https://www.diplomasiarastirmalari.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/9-Nisan-2020-Balkan-Maske-Diplomasisi.pdf, (18.12.2022).

[165] Kader Özlem, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD'nin ve Türkiye'nin Balkanlar Politikalarının Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya Krizleri Örneğinde İncelenmesi", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 1 (2012), ss. 23–40.

[166] İrfan Kaya Ülger, "Yayılmacı Sırp Milliyetçiliği Balkanlar'da Gerilimi Tırmandırıyor", *Anadolu Ajansı*, 18.08.2022, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yayilmaci-sirp-milliyetciligi-balkanlarda-gerilimi-tirmandiriyor/2663700, (21.09.2022).

Birinci bölümde de ifade edildiği gibi yapısal kırılganlıkları bulunan bölgelerdeki sorunlar dış aktörler tarafından da tetiklenebilmektedir. Balkanlar'ın etnik gerginlikleri, sınır problemleri, ekonomik yetersizlikleri, örgütlü suçlar, milliyetçilik, popülizm gibi içsel kırılganlıklarının da bölge dışı unsurlar tarafından desteklendiği görülmektedir. Slav-Ortodoks ortak kimliği Balkanlar'daki jeopolitik argümanlarının en önemlisini oluşturan Rusya özellikle Sırbistan devleti ve Bosna Hersek içerisinde bulunan Sırp Entitesi aracılığıyla Batı'nın üzerindeki baskıyı arttırmak için bölgenin kırılganlıklarından yararlanmaktadır. Balkanlar'daki nüfuzunu temel olarak etnisite, din, yatırımlar, silah satışı ve enerji araçları ile oluşturmaya çalışan Rusya etki alanını genişletmeye ve AB, NATO ve etkinliği giderek artan Çin'in Balkanlar'daki etkinliğini kırmaya çalışmaktadır.[167] Rusya'nın bölgeye doğrudan etkilerinin dışında Şubat 2022'de Ukrayna'ya açmış olduğu savaş da Balkanlar'a negatif olarak yansımaktadır. Büyük oranda Rus gazına bağımlı olan bölge enerji kriziyle karşı karşıya kalmasının yanında bölgedeki mevcut gerilimlerin çatışmaya dönüştürme olasılığını da arttırmaktadır.

Balkanlar üzerinde en etkili dış aktör olan AB; insan hakları, demokratikleşme, azınlık hakları, piyasa ekonomisinin işlenmesi gibi birçok yönden devletlere yapmış olduğu teşviklerle bölge istikrarına olumlu bir etki oluşturmaktadır. Farklı evrelerden geçen AB'nin Balkanlar politikası, bölge devletlerinin 2000 Feira Zirvesi'nde potansiyel aday olarak ifade edilmeleri ile büyük bir dönüşüm yaşamıştır.[168] Komünizm sonrası dönemde daha başarılı bir gelişme göstererek Avro-Atlantik örgütleri için potansiyel adaylar olarak gösterilen Doğu Balkanlar bölgesindeki Bulgaristan ve Romanya AB'ye üyelik sürecini daha hızlı bir şekilde geçirip üyeliğe kabul edilmiştir. Öte yandan Batı Balkanlar bölgesindeki Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Kosova içerisinden Hırvatistan ve Karadağ diğer devletlere göre daha istikrarlı bir gelişim kaydederken Hırvatistan 2013'te bu süreci başarıyla tamamlayarak

[167] Rusya'nın Balkan Politikası ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: Erjada Progonati, "Rusya'nın Balkanlar Politikası", *Karadeniz Arastirmalari Merkezi*, C. 12, S. 45 (2015), ss. 105–125.
[168] "Presidency Conclusions: Santa Maria Da Feira European Council 19 And 20 June 2000", *EU*, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00200-r1.en0.htm (24.09.2022).

Birliğe üyeliğe kabul edilmiştir.[169] AB, AB'ye üyelikleri ve Balkan devletleri açısından kritik önem taşıyan mali yardımları, ticari iş birlikleri ve yatırımları şarta bağlılık (conditionality) stratejisi ile yürütmektedir.[170] Belirlenen genel ve özel şartlar ile birlikte devletlerin reform süreçleri desteklenirken kıtanın istikrarı hedeflenmektedir. Dolayısıyla bölge için Avrupalılaşma, Balkanlaşmanın alternatifi bir süreç olarak ifade edilebilir.[171] Ancak Avrupalılaşma için önemli bir devlet kapasitesi ve bölgedeki devletlerin hem kendi iç sorunlarının hem de komşuluk ilişkilerinin iyileşmesi gerekmektedir. Gerek AB'nin içinde yaşadığı sorunlar gerekse Balkan devletlerinin reform süreçlerindeki yetersizlikleri sebebiyle üyelikleri yavaş bir seyir izlese de AB'nin üyelik ve ekonomik "havuçları" Balkanlar için hala dönüştürücü güce sahiptir.

2.2. Balkanlar'ın Kısa Tarihi

Balkanlar Yunan ve Roma medeniyetleri etkisinde kalmasının yanında bölgenin bilinen en eski sakinleri Demir Çağ medeniyetleri olan İliryalılar ve Traklar'dır.[172] Bunların yanında bugünkü Romanya toprakları civarında yaşamış olan Daçlar da Balkanlar'ın Slav öncesi halklarını oluşturmuştur.[173] Ayrıca milattan önceki yüzyıllarda Ege ve Adriyatik kıyılarında kurulan Yunan şehir devletleri de kültürel ve felsefi açıdan önemli gelişmeler sağlamıştır.[174] Bölgeye M.S. 4. yüzyıl ile birlikte Orta Asya kökenli Türk topluluklarının geldikleri bilinmektedir. Hunlar ile başlayan işgal ve göçler Avarlar, Macarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar ve Tatarlar gibi kavimler ile devam

[169] Emilian Kavalski, *Extending The European Security Community: Constructing Peace in the Balkans*, London: Tauris Academic Studies, 2007, s. 3.
[170] European Commission, "Council Conclusions on the Principle of Conditionality Governing the Development of the European Union's Relations with Certain Countries of South-East Europe", *Bulletin of the European Union 4/1997* , Point 2.2.1, 1997, https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f3e3ee76-0126-42d3-b835-4591424471b9 (24.09.2022).
[171] Marcin Zaborowski, "Europeanisation As a Consensus Building Process: the Case of Polish-German Relations", Europenization and Foreign Policy Workshop, London School of Economics, 2002, https://www.lse.ac.uk/international-relations/assets/documents/efpu/conference-2002/paper-Zaborowski.pdf (24.09.2022) .
[172] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yıllar*, çev. Gülçin Tunalı İhsan Durdu, Haşim Koç, 3. b., İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s. 4.
[173] Daçlar hakkında detaylı bilgi için bkz.; Ion Grumeza, *Dacia: Land of Transylvania, Cornerstone of Ancient Eastern Europe*, Lanham: Hamilton Books, 2009.
[174] Recep Özman, "İlkçağ'da Yunanistan", *Balkanlar El Kitabı Cilt 1: Tarih*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 66.

etmiştir.[175] Göç eden grupların kimlikleri ya yerleştikleri bölgede yaşayan sakinlerin içinde eriyip yok olmuş ya da bu gruplar meskun mahalleleri işgal edip buradaki kimlikleri asimile etmişlerdir. İkinci durum için en iyi örnek Slavların M.S. 6. ve 7. yüzyıllarda bölgeye gerçekleştirdiği istila sürecidir. Slavların gelmesiyle birlikte buradaki halkların çoğunluğu hızla Slavlaşmaya başlamıştır.[176] Süreç içerisinde yaşanılan ayrışmalar sonucu Slavlar; Doğu, Batı ve Güney Slavları olarak bölünerek Çekler, Slovaklar, Slovenler, Hırvatlar, Sırplar gibi isimler almışlardır.[177]

Roma İmparatorluğu'nun Drina Nehri boyunca Doğu ve Batı şeklinde siyasi olarak ayrılması sonucu bölgenin dini yapısı da ikiye bölünmüştür. Yaşanan dini ayrışmanın Güney Slavları için milli ve kültürel alt kimliklere bölünmelerinde derinden etkili olduğu söylenebilir. Nehrin batısında kalan Hırvat, Sloven ve Arnavutların büyük çoğunluğu Latin-Katolik, doğusunda kalan Bulgarlar, Rumenler ve Sırplar ise Rum-Ortodoks medeniyet havzasının etkisine girmişlerdir. Aynı dili konuşan Slavların seçtikleri mezhepler doğrultusunda siyasi olarak bölünmelerinin ortasında kalan ve bugünkü Bosna'da yaşayan Slavlar ise her iki mezhebi de benimsemeyerek Begomil inanışına sahip olmuşlardır. Begomil inancındakilerin daha sonra İslam'a geçtikleri görülmektedir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte bölgede kalıcı bir şekilde[178] İslam'ın yerleşmesi Balkanlar'a üçüncü bir medeniyet havzasını[179] ekleyerek çok kültürlü ve dinli yapıyı şekillendirmiştir.[180]

---

[175] Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Kayapınar, Selim Aslantaş, "Geçmişten Günümüze Balkanlar", *Balkanlar'da Siyaset*, ed. Birgül Demirtaş Şaban H. Çalış, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2012, s. 94.
[176] L. S. Starvrianos, *The Balkans Since 1453,* New York: Rinehart&Company, Inc, 1958, s. 9.
[177] Tanıl Bora, *Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1991, s. 20.
[178] Balkanlar'da İslam ilk olarak 13. yüzyılda Altın Orda Hanlığı ile görülmeye başlamıştır. Hacısalihoğlu, Kayapınar, Aslantaş, op. cit., s. 70.
[179] Ortodoks, Katolik ve İslam ile birlikte Yahudiler de 400 yıla yakın bir süre boyunca Osmanlı İmparatorluğu içerisinde kültürel varlıklarını korumuş olmalarına rağmen 20. Yüzyıl'da yaşanan Yahudi Soykırımı ile bölgedeki Yahudi nüfusu erimiştir. Günümüzde Balkanlar'da varlığını sürdüren Yahudi cemaatine rağmen nüfusları oldukça azalmıştır. Balkanlar'daki Yahudiler hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Aron Rodrigue Esther Benbassa, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. yüzyıllar)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
[180] Necmettin Alkan, "Yugoslavya'nın Dağılması", *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, ed. Osman Karatay Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 35.

14. yüzyıl döneminde prenslikler ve krallar arasında bölünmüş parçalı yapıya sahip olan Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye gelmesi ile birlikte yaklaşık bir asır içinde tek siyasi otorite altına girerek istikrarı yakalamıştır. Konstantin Jirecek bu durumu "*Osmanlı İmparatorluk rejiminde, küçük Balkan devletleri arasındaki sınırlar kalkmış, dolaşım ve ticaret kolaylaşmıştır.*"[181] şeklinde ifade etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki hakimiyeti bölgenin siyasi, kültürel, demografik ve dini yapısını etkileri günümüzde de görülecek şekilde derinden etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri kapasitesinin sağladığı başarılı fetihlerin yanında uyguladığı iskan ve istimalet politikası gibi pratikler ile hem demografik hem de yönetsel açıdan istikrar ve düzen sağlayarak bölgede Osmanlı Barışı'nı (Pax Ottomana)[182] sağlanmıştır.[183]

Birinci bölümde de ifade edildiği gibi Fransız Devrimi ile başlayan çok uluslu mutlakiyetçi devletlerin modern ulus devlete dönüşme süreci Balkanlar'a da yansımıştır. Balkanlar'daki milliyetçilik hareketlerinin diğer bölgelerden farkı imparatorluklara karşı yürütülen mücadelenin dışında kendi aralarında da çakışma ve çatışmaların yaşanmasıdır.[184] Uluslararası sistemdeki güç dengesini bozmadan Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, kısacası Şark Meselesi olarak ifade edilen süreç ile birlikte büyük güçler başta Balkanlar olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetindeki bölgeler üzerinde hem kendi aralarında hem de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadelelere girişmişlerdir.[185] Rusya'nın 1870'ler itibarıyla Balkanlar üzerinden "sıcak denizlere" inme arzusu sebebiyle Pan-Cermen yapılanmasına karşı olarak Panslavizm politikasını kullanması Balkanlar'da Avusturya-

[181] Mehmet İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskan", *Balkanlar El Kitabı Cilt 1: Tarih,* ed. Osman Karatay Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 292.
[182] Pax Ottomana, Pax Romana kavramından hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar başta olmak üzere hakimiyet kurduğu bölgelerde sağladığı huzur ve barış ortamını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Hacısalihoğlu, Kayapınar, Aslantaş, op. cit., s. 72.
[183] İnalcık, op. cit., s. 29.
[184] Numan Baş, *AB Batı Balkan İlişkileri ve Bu Süreçte Batı Balkanlar'da Yaşanan Siyasal Dönüşüm*, (Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 10.
[185]Şark Meselesi (güncel ifadesiyle Doğu Sorunu) üç aşamadan oluşmaktadır: Osmanlı İmparatorluğu'nun; i) Avrupa'da ilerleyişinin durdurulması ii) Avrupa'daki topraklarının paylaşılması iii) tüm topraklarının bölüşümü. Barış Özdal, "Viyana Sistemi'nin Zayıf Noktaları", *Diplomasi Tarihi - I,* ed. R. Kutay Karaca Barış Özdal, 2020, s. 358.

Rusya mücadelesini oluşturmuştur.[186] Rusya'nın yürüttüğü Panslavist politika aynı zamanda buradaki Slavları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hareket etmeye tetiklemiştir.[187] Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise böl ve yönet stratejisi ile Sırplar ve Hırvatlar arasında gerginlikleri körüklemiştir.[188]

17. ve 18. yüzyıllarda baş göstermeye başlayan sorunlar ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki gelişmeleri sağlıklı takip edememesi,[189] her sorun alanında başka bir stratejik hata yapması 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki tasfiye sürecini başlatmıştır. Avusturya-Macaristan'ın 1908 yılında uluslararası anlaşmalara sadık kalmayarak Bosna Hersek'i ilhak etmesi Avrupa'daki güvensizlik ortamını pekiştirerek katı bir bloklaşma sürecini başlatmıştır.[190] Bosna-Hersek üzerinden Adriyatik Denizi'ne çıkmak isteyen Sırbistan başta olmak üzere diğer devletlerin ilhaka vermiş oldukları tepkiler Avrupa'yı savaşın eşiğine getiren en ciddi krizlerden biri olmuştur.[191]

Dönemin milliyetçilik ve liberalizm akımları sonucunda yaşanan isyanlar beraberinde bağımsızlıkları getirmiş olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden tasfiyesi 1912-1913 Balkan Savaşları ile tamamlanmıştır.[192] Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk gibi devletler bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ganimeti paylaşma noktasında kendi aralarındaki

[186] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 20. b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s.61.
[187] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995, s. 320.
[188] Barry R. Posen, "The Security Dilemma and Ethnic Conflict", *International Security Volume II: The Transition to the Post-Cold War Security Agenda*, ed. Lene Hansen Barry Buzan, London: Sage Publications, 2007, s. 346.
[189] Rusya'nın motivasyonu ile başta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın 1912'de oluşturdukları ittifaklaşmaya rağmen, dönemin Hariciye Nazırı Asım Bey'in *"Balkanlardan imanım kadar eminim. Hiçbir harp zuhur edemez"* ifadelerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki gelişmeleri takip edemediği açıkça görülmektedir. Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 320.
[190] Mehmet Yılmazata, *Savaşa Giden Yol 1908 Bosna-Hersek'in İlhakı*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2012, s. 9.
[191] Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), op. cit., s. 62.
[192] Hacısalihoğlu, Kayapınar, Aslantaş, op. cit., s. 74.

anlaşmazlıkları sona erdirememişlerdir.[193] 19. yüzyılda uluslararası aktörlerin rekabet alanına dönen Balkanlar 1. Dünya Savaşı'nın başladığı yer olmuştur. 1908 Bosna Hersek ilhak krizinin ardından 1914'de "barut fıçısını ateşleyen kıvılcımın"[194] Saraybosna'dan gelmesi savaşın asıl nedenini oluşturmasa da Avrupa'nın en kırılgan yerinin neresi olduğunu göstermiştir.

2.3. Yugoslavya Krallığı'nın Kuruluşu ve Başarısızlığı

1. Dünya Savaşı'nın ardından galip güçler Orta Doğu'da manda yönetimleri ve Doğu Avrupa'da bağımsız ulus devletler oluştururken Balkanlar'da güney Slavlarını tek devlet içerisinde birleştirme stratejisine gitmişlerdir.[195] Baltıklar'dan Balkanlar'a uzanan bu yeni devletlerin Avrupa için Çarlık sonrası dönemde ortaya çıkan Sovyetler Birliği'ne karşı güvenlik koridoru ve Almanya'nın yeniden güçlenmesi ihtimaline karşı tampon bölge oluşturması amaçlanmıştır. İmparatorlukların dağılması ve devletlerin parçalanması ile yeniden çizilen dünya siyasi haritası üzerindeki bu yeni devletlerden en çeşitli ve karmaşık olanı Yugoslavya olmuştur.[196]

Güney Slavlarının tek devlet altında bir araya gelmesinin ilk adımını Ekim 1918 tarihinde Slovenler, Hırvatlar ve Sırplar tarafından kurulan "Ulusal Konsey" oluşturmuştur. Ardından bu teşkilatlanma bir devlet halini alarak 1 Aralık 1918'de Aleksandar Karacorceviç tarafından Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ilan edilmiştir.[197] Ancak Krallığın oluşumundan itibaren birçok handikaba sahip olması kısa sürede siyasi kriz sarmalları içerisine girmesine neden olmuştur. Devletin adında Sırp, Hırvat ve Slovenler olmasına ve kurucu unsur olarak bu üç ulusun belirtilmesine rağmen Krallık içerisinde Makedonlar, Arnavutlar, Boşnaklar, Türkler, Slovaklar ve Romenler gibi

[193] Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, çev. Babür Kuzucu, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1975, s.1080.
[194] Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.23.
[195] Mustafa Türkeş, "Yugoslav Devletinin Kuruluşu ve Krallık Dönemi", *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, ed. Osman Karatay Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 15.
[196] Marie Janine Calic, *A History of Yugoslavia*, Indiana: Purdue University Press, 2019, s. 71.
[197] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s. 156.

etnik unsurlar da bulunmuştur.[198] Krallığın diğer aktörlerin çıkarları doğrultusunda oluşturulan ve tepeden inme bir devlet yapısının olmasıyla birlikte devletin etnik grupları bir arada tutmaya yönelik birleştirici ideoloji oluşturamadığı söylenebilir.[199] Öte yandan Krallığın en büyük sorunu Sırplar ve Hırvatlar arasındaki çatışmalar olmuştur. Krallığın kurucu unsurları Orta Çağ güçlü imparatorluklarına dayandırdıkları ulusal ideolojileri doğrultusunda farklı devlet yapıları kurgulamışlardır. Slovenler ve Hırvatlar tam bağımsız devletleri için geçiş olarak gördükleri Krallığın yapısının federalizm olmasını isterlerken Sırplar bu görüşü Harbsburg anakronizmi olarak değerlendirerek güçlü bir devlet için bütünleşmiş merkezi bir yönetimden yana olmuşlardır.[200] 1. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan tarafta olan Sırplar siyasi olarak, Hırvat ve Slovenler de ekonomik ve kültürel açıdan kendilerini daha üstün olarak görmüşlerdir. Çok partili parlamenter rejime rağmen devlet örgütlenmesinde Sırpların lehine eşitsiz bir dağılım oluşturulmuştur. Kabinede görev yapan 656 bakandan 137'si Hırvat, 49'u Sloven, 18'i Boşnak ve 452'si Sırplardan oluşurken orduda da bu durum farklı olmamıştır.[201] Ortak devlete ve birbirlerine dair bu farklı algılarla birlikte Krallık parlamentosu mücadele alanına dönüşmüştür. Bununla birlikte Krallığın çok milletli yapısının gözetilmemesi halk ile devlet arasındaki mesafenin artmasına sebep olurken ülke genelinde isyanlar ve çatışmalar başlamıştır.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte Avrupa'da artan otokratikleşme dalgası Balkanlar'ı da etkisi altına almıştır.[202] Ülkedeki artan gerilim ve suikastlar sonucu Kral Aleksandar radikal bir kararla 1921 yılında kabul edilen Vidovdan Anayasası'nı[203] feshederek diktatörlüğünü ilan etmiş ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın adını da 1929

[198] 1918 yılında yaklaşık 12 milyon nüfusa sahip olan Krallığın etnik dağılımı: Sırplar %38.83 (4.666.851), Hırvatlar %23.77 (2.856.551), Slovenler %8.53 (1.024.761), Bosnalı Müslümanlar %6.05 (727.650), Makedon ve Bulgarlar %4.87 (585.558), diğer Slavlar %1.45 (174.466), Almanlar %4.27 (513.472), Macarlar %3.93 (472.409), Arnavutlar %3.68 (441.740), Romenler, Ulahlar ve Çingeneler %1.91 (229.398), Türkler %1.40 (168.404), Yahudiler %0.53 (64.159), İtalyanlar %0.11 (12.825), diğerleri %0.67 (80.079), Ivo Banac, *The National Ouestion in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, London: Cornell University Press, 1984, s. 58.
[199] Türkeş, op. cit. s. 16.
[200] Calic, op. cit., s. 74.
[201] Ibid., s. 79.
[202] Mevlit Özçelik, "Yugoslavya Krallığı'nın Yıkılmasında İç ve Dış Siyasetin Etkisi (1929-1941)", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 1 (2018), s. 41.
[203] Calic, op. cit., s. 74.

yılında daha üniter bir isim olan Yugoslavya Krallığı olarak değiştirmiştir.[204] Böylece Hırvat radikaller yer altına inerek Ustaşa (İsyan)[205] örgütünü kurmuş, bağımsızlıklarını devrim ve şiddet ile kazanma yoluna gitmişlerdir.[206]

1921 yılında Tuna ve Balkanlar'da statükoyu korumak ve anti-revizyonist bir blok oluşturmak amacıyla Küçük Antant'a[207] katılmış olmasına rağmen Kral Aleksandar'ın 1934 yılında Ustaşa bağlantılı bir suikastla öldürülmesinin ardından Yugoslavya hızla Almanya'nın ve İtalya'nın yörüngesine girmeye başlamıştır. 2. Dünya Savaşı ile birlikte Alman, İtalyan, Macar ve Bulgar orduları tarafından işgale uğrayan Yugoslavya[208] 1941'de Hitler'in üstünlüğü ile birlikte Almanya'ya koşulsuz teslim olmuştur. Hitler tarafından peyklerine ayrılan Yugoslavya toprakları içerisinde devletin bölünmüşlüğü Hırvat milliyetçiliği için fırsat oluşturmuş, Bosna Hersek'in de dahil olduğu sözde Hırvatistan Bağımsız Devleti (Nezavisna Država Hrvatska) kurulmuştur.[209] Böylece 1. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu ve Habsburg yıkıntıları üzerine inşa edilmiş olan Yugoslavya Krallığı dönemi sona ermiştir.

Galip devletlerin bölgedeki etnik ve siyasi başta olmak üzere var olan sınır sorunlarının halı altına süpürülmesiyle oluşturulan Yugoslavya Krallığı var olduğu yaklaşık 23 sene boyunca 20. yüzyıl ile birlikte yaygınlık kazanan ulus devlet anlayışından uzak bir profil çizmiştir. Devletin kırılganlığını arttıran en önemli husus meşruiyet sorunu olmuştur. Devletin idari ve güvenlik aygıtlarındaki Sırp egemenliği diğer kurucu unsurlar olarak kabul edilen Sloven ve Hırvatları rahatsız ederken ülkedeki Makedon, Arnavut, Boşnak gibi diğer topluluklar yok sayılmıştır. Halk tarafından kabul edilmeyen

[204] John R. Lampe, *Yugoslavia as History: Twice There was a Country*, New York: Cambridge University Press, 1996, s. 160.
[205] 1941-1945 yılları arasında Ustaşa hareketi tarafından Nazi kampları örnek alınarak oluşturulan kamplarda Sırp, Yahudi ve Çingeneler ağırlıklı olmak üzere çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Ustaşalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz.; Marcus Tanner, *Croatia A Nation Forged in War*, London: Yale University Press, 1997, ss. 141-167.
[206] Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, op. cit., s. 213.
[207] Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), op. cit., ss. 171-174.
[208] Hüseyin Bağcı, "Bosna Hersek: Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 27 (1994), ss. 257–79.
[209] David Anderson, "The Collapse of Yugoslavia: Background and Summary", *Foreign Affairs Defence and Trade Group*, No. 14, 1995-96, s. 3.

bu durum korku rejimine rağmen gerçekleşen ayaklanmalar, suikastlar ve çatışmalar ile devlete meşruiyet kırılganlığı yaşatmıştır. Bununla birlikte ülke içerisinde artan sayıda gerilla tipi örgütlenmeler, toplama kampları, katliamlar ve geniş çaplı insan hakları ihlalleri devletin fiziksel meşru güç tekelini kaybetmesine neden olurken devletin otoritesi yok olmuştur. Son olarak Yugoslavya Krallığı'nın kırılganlıklarının diğer aktörler tarafından körüklenmesi ile yokuş aşağı devlet başarısızlığına doğru gidilmiş ve 2. Dünya Savaşı ile birlikte Krallık ortadan kalkmıştır.

2.4. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Hırvatistan Bağımsız Devleti içerisinde Ustaşa rejiminin homojen Hırvat nüfusu elde etmek için gerçekleştirdiği kıyımlara karşılık Draja Mikhalioviç önderliğindeki Hırvat ve komünizm karşıtı harekette bulunan Sırp Çetnikler[210] de kendi siyasal programlarını gerçekleştirmek için hem Ustaşalara hem de diğer etnik unsurlara karşı yok etme faaliyetleri yürütmüşlerdir. Öte yandan Josip Broz Tito önderliğindeki direniş örgütü olan komünist Partizanlar ise diğer örgütlenmelerin aksine faşizme ve Yugoslavya'daki tüm işgalcilere karşı mücadele edecek herkesi kapsamıştır.[211] Ancak Tito'nun savaş süresince kullandığı "Kardeşlik ve Birlik (Bratstvo i Jedinstvo)" sloganının aksine Çetnikler ve Ustaşalar aralarındaki ideolojik ve siyasi farklara rağmen Partizanlara karşı zaman zaman birlikte hareket etmişlerdir.[212]

Krallık döneminin merkeziyetçi anlayışının oluşturduğu problemlerden ders alan Tito sosyalizmin öngördüğü eşitlik prensibinden hareketle federe cumhuriyetlerin oluşturduğu bir Yugoslavya fikri için mücadele etmiştir. Tito'nun 1942 yılında Proleter

[210] Asıl amaçları "Büyük Sırbistan" kurmak olan Çetnikler Savaş süresince hem Müttefiklerle hem de Alman ve İtalyanlarla değişik ittifaklar kurmuşlardır. Çetnikler ile ilgili daha detaylı ilgi için bkz.; Jozo Tomasevich, *The Chetniks: War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945*, Stanford: Stanford University Press, 1975.

[211] Partizan ismi Napoleon'un işgaline karşı savaşan 'Partitas' adındaki İspanyol direnişçilerinden gelmekteyken, Partizan örgütlerinin en belirgin özelliği hızlı bir şekilde örgütlenip hedefe darbe vurulmasının ardından aynı şekilde ortadan kaybolmalarıdır. İhsan Dinç, II. Dünya Savaşı'nda Tito ve Partizanlar, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2019, ss. 149-155.

[212] Hakan Demir, "II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya (1939-1945): 'Hırvat Ustaşalar, Sırp Çetnikler ve Komünist Partizanlar'", *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, C. 14, S. 55 (2017), s. 160.

dergisinde yayımlanan bildirisi savaş sonrasında oluşturacağı düzenin adeta genel ilkelerini yansıtmıştır. Bildiride ulusal sorunun çözümünün öncelikle kurtuluş mücadelesinden ardından da Yugoslavya'daki uluslarının ulusal egemenliğiyle çözüleceğini ifade etmiştir. Ayrıca yeni bir topluluk tipi inşa etme ihtiyacından bahseden Tito, Hırvatların, Slovenlerin, Sırpların, Makedonların, Arnavutların ve Müslümanların özgür ve eşit olmaları gerektiğini savunmuştur. Ancak bildirisinde her ulusun kendi kaderini tayin hakkının "bağımsız" Hırvatistan örneğinde olduğu gibi halk düşmanları tarafından kötüye kullanılmasına izin verilmeyeceği de ifade edilmiştir.[213]

İlk hedefi ulusal kurtuluş olan Partizanlar grubu başlangıçta çoğunlukla Sırplardan oluşurken örgütlü yapısı, Tito'nun bütünleştirici ve yumuşak söylemleri sayesinde birliklerine daha sonra çok sayıda Hırvat ve Müslümanları da bünyesine dahil etmiştir.[214] Bu yolla bir yandan işgalci güçlere karşı kontrol ettikleri alanları genişletirken diğer yandan Ustaşa ve Çetnikleri geride bırakarak Yugoslavya'nın genelinde halkın desteğini sağlamıştır. Savaşın Müttefikler tarafından kazanılması sonrasında Alman faşizmine karşı savaşmış olan Tito önderliğindeki Yugoslavya Komünist Partisi iktidara gelmiştir.[215] 29 Kasım 1945'te fiilen sona ermiş Krallık resmen sona erdirilerek "Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti (Federativna Narodna Republika Jugoslavije-YFHC)" kurulmuştur. I. Yugoslavya'nın üniter yapılanmasının aksine federatif bir yapılanmayı benimseyen II. Yugoslavya altı federe cumhuriyet (Sırbistan, Hırvatistan, Bosna Hersek, Slovenya, Makedonya ve Karadağ) ve iki özerk bölgeden (Kosova ve Voyvodina) meydana gelmiştir.[216]

---

[213] Josip Broz Tito, "National Question in Yugoslavia in the Light of the Liberation War", *Modernism: The Creation of Nation-States (Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770-1945): Text and Commentaries)*, ed. Vangelis Kechriotis Ahmet Ersoy, Maciej Gorny, Budapest: Central European University Press, 2010, ss. 481–86.
[214] Demir, op. cit., s. 162.
[215] Resmi rakamlara göre Yugoslavya coğrafyasında savaş sırasında en az 1.706.000 insan hayatını kaybetmiştir. Tomasevich, op. cit., s. 722.
[216] Wayne S. Vucinich, "Nationalism and Communism", *Contemporary Yugoslavia Twenty Years of Socialist Experiment*, ed. Wayne S. Vucinich, London: University of California Press, 1969, s. 253.

Harita 1: 1945 Sonrası Dönemde Yugoslavya[217]

1946 Anayasasına göre Sırp, Hırvat, Sloven, Makedon ve Karadağlılar beş ana ulusu oluştururken geride kalan etnik unsurlar da ulusal azınlıklar olarak tanımlanmıştır.[218] Her cumhuriyetin kendine ait federe anayasası ve yasama organı bulunurken cumhuriyetin asayişini sağlayan polis kuvvetlerinin dışında bağımsız silahlı kuvvetleri mevcut değildir. Ayrıca bu cumhuriyetler üzerinde federal devletin sıkı denetimi bulunmaktadır. Bu noktada federal ordunun yani Yugoslav Halk Ordusu'nun

[217] Harita tez yazarı tarafından düzenlenmiştir. Orijinali için bkz.; Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History*, New York: New York University Press, 1994, s. xii.

[218] 1948 yılında Yugoslavya'nın etnik dağılımı: Sırplar 6,547,117, Hırvatlar 3,784,353, Slovenler 1,415,432, Karadağlılar 425,703, Boşnaklar 808,921, Makedonlar 810,126, Arnavutlar 750,431, Macarlar 496,492, Bulgarlar 61,140, Çekler 39,015, Almanlar 55,337, Çingeneler 72,736, İtalyanlar 79,575, Romenler 64,095, Ruslar 20,069, Ruthenler 37,140, Slovaklar 83,626, Türkler 97,954, Ulahlar 102,953, diğerleri 19,883. Vucinich, op. cit., s. 254.

(Jugoslavenska Narodna Armija-JNA) parçalanmayı önleyen bir işlev gördüğü söylenebilir.[219]

1946 yılında kabul edilen anayasa doğrudan 1935 Sovyet anayasasından ilham almış, bu dönemde Sovyetler Birliği ile ilişkiler çok yakın seyretmiştir.[220] Ann Lane 1945-1948 yılları arasını Yugoslavya'daki "Sovyetleşme (Sovietisation)" süreci olarak ifade etmektedir.[221] Ancak ilişkilerdeki pozitif tablo Stalin'in Yugoslavya Komünist Partisi'ni tek yönetici merkeze bağlama çabaları ile gerilmeye başlamıştır. Stalin'in diğer sosyalist devletler gibi Yugoslavya'yı da uydusu yapma isteğine karşı çıkan Tito'ya göre komünizmin bu coğrafyadaki zaferi Sovyetler sayesinde değil Partizanların mücadelesi sonucunda oluşmuştur.[222] Stalin tarafından, Yugoslavya Komünist Partisi'nin Marksizm-Leninizm çizgisinden uzaklaştığı, SSCB' e karşı düşmanca tavır sergilendiği eleştirilerine karşılık Tito 21 Haziran tarihinde yapılan parti kurultayında "*Her ülkede Sosyalizm başka yollardan geçerek gelişebilir.*"[223] şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine iki devlet arasındaki ilişkiler Yugoslavya'nın Kominform'dan[224] ihraç edilmesi ile birlikte kriz dönemine girmiştir. İhracın ardından Sovyetler tarafından uygulanan yalnızlaştırma politikası sebebiyle diğer sosyalist devletlerin uyguladığı ambargo ve boykotlar ile birlikte ekonomisi büyük çoğunlukla Sovyet yardımlarına, SSCB ve Sosyalist devletlerle yapılan ticarete dayanan Yugoslavya'yı oldukça olumsuz etkilemiştir. Bu durum devleti yeni arayışlara yönlendirmiş ve Batı Bloku ile ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Batı Bloku üyesi devletler ile ticaret hacminin genişlemesi ve sağlanan borç ve yardımların yanında bu dönemde tehdit algıladığı SSCB nüfuzundaki diğer devletlere karşı 1951'de ABD ile

[219] Caner Sancaktar, *Yugoslavya'da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, ss. 96-97.
[220] Paul Shoup, *Communism and the Yugoslav National Question*, New York: Columbia University Press, 1968, s. 114.
[221] Ann Lane, *Yugoslavia: When Ideals Collide*, New York: Palgrave Macmillan, 2004, ss. 95-97.
[222] Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), op. cit., s. 405.
[223] Şecaettin Koka, "Sosyalist Yugoslavya Dönemi", *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, ed. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 28.
[224] Uzun adı Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu olan Kominform uluslararası alanda komünist partilerin iş birliğini geliştirmek için SSCB tarafından oluşturulmuş, Marshall Planı'nın Avrupa'da yayılmasına engel olmak amacıyla faaliyetler yürütmüştür. Faruk Sönmezoğlu, "Enternasyonaller", *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, 4. b., İstanbul: Der Yayınları, 2010, ss. 256-259.

Askeri Yardım Anlaşması imzalanmıştır.[225] Ayrıca 1954 yılında kolektif savunma yapılanması olarak Türkiye ve Yunanistan ile birlikte Balkan Paktı (İttifakı) imzalanmıştır.[226]

Her ne kadar Batı Bloku ile ilişkiler gelişse de Yugoslavya birliğe dahil olmamış, Soğuk Savaş'ın iki kutuplu düzenine alternatif oluşturan Bağlantısızlık Hareketi (Non-Alignment)[227] içerisinde yer alarak güvenliğini sağlamıştır. Dış politikadaki bağlantısızlık politikası ile uyumlu olarak iç politikada da idari, toplumsal ve ekonomik alanlarda sosyalist öz yönetim (socijalisticki samoupravljanje) oluşturularak daha ademi merkezi bir yapılanmaya gidilmiştir.[228] Devletin isminin "Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (Socijalisticka Federativna Republika Jugoslavije - YSFC)" olarak değiştirildiği 1963 Anayasası ile federal devletin yetkileri daraltılırken federe devlet aygıtları güçlendirilmiştir. 1963 Anayasası ile gelen bir diğer önemli değişiklik ise Sırplar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlıların yanında altıncı kurucu unsur olarak Bosna Hersekli Müslümanların (Boşnaklar) kabul edilmesi olmuştur.

1960'lar ile dünya genelinde yayılan öğrenci hareketleri 1968 yılında Yugoslavya'da da karşılık bulmuş, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk örgütlü protestolar yapılmıştır. Sosyal adaletsizlik, işsizlik, zorlaşan hayat koşulları temelinde başlayan gösteriler kısa sürede sosyalist öz yönetimdeki teori ve pratik arasındaki mesafeyi konu edinen rejim eleştirilerine dönüşmüştür. 1968'deki gösteriler 7 gün içerisinde bastırılmıştır. Bu dönemde ülkedeki bir diğer sorun da 1967-1972 yılları arasında meydana gelen "Hırvat Baharı" olmuştur. Devlet kurumlarındaki Sırp çoğunluğun Sırpları ön plana çıkarırken Hırvatları ikinci sınıf vatandaş yapması, Hırvat dilinin ve kültürünün Sırplaştırılmaya

[225] Milos Vasic, "The Yugoslav Army and the Post-Yugoslav Armies", *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*, ed. Ivan Vejvoda David A. Dyker, New York: Routledge, 1996, s. 120.
[226] Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), op. cit., s. 471.
[227] 1955 Bandung Konferansı ile Blok dışı hareketin oluşumu başlamış, 1961 Belgrad Konferansı'nda Tito, Mısır Başbakanı Nasır ve Hindistan Başbakanı Nehru'nun teşebbüsleri ile teşkilatlı hale gelmiştir. Bağlantısızlık, tarafsızlık ve silahsızlanma yoluyla bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletlerin yeni sömürgecilik (neo-koloniyalizm) olarak tanımladıkları Soğuk Savaş'ın blok siyasetinin dışında alternatif bir yol oluşturmuştur. Bağlantısızlık hareketi için bkz.; ibid., ss. 563-573.
[228] Sancaktar, Yugoslavya'da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması, op. cit., s. 108.

çalışılması, Hırvatların tarihsel ve ulusal hak sahibi olduğu toprakların başka uluslarca gasp edilmesi ve bu bölgelerdeki Hırvatların göç etmeye zorlanılması, devletin turizm ve dış ticaretinin yüzde 50'sini Hırvatistan'ın sağlamasına rağmen Sırbistan'da bulunan bankalar ve sigorta firmaları sebebiyle paranın Hırvat ekonomisine fayda sağlamaması gibi sebepler öne sürerek başlayan gösteriler 2. Dünya Savaşı'nın ardından ülke dışına kaçmış Ustaşalar tarafından desteklenmiştir.[229] Ayrılıkçı ve irredentist protestolar çok sayıda siyasi tasfiye, tutuklama ve geniş çaplı önlemler ile bastırılsa da 1968 yılı itibarıyla başlayan rejim muhalifi hareketler devletin kırılganlıklarının tetiklenmeye ne kadar müsait olduğunu göstermesi açısından önemli olmuştur. Nitekim 1972'de bastırılan Hırvat milliyetçi hareket 1980'li yıllarda tekrar gün yüzüne çıkacaktır.

1963 Anayasası'nın üzerine yapılan 1967 ve 1971 düzenlemelerine rağmen ülkedeki problemlerin çözülmediğinin görülmesi ile YSFC'nin son anayasası 1974'de kabul edilmiştir. Yeni anayasa ile yapılan en önemli değişiklik devlet başkanının başkanlık konseyindeki üyeler içinden rotasyon usulüne göre göreve gelmesi olmuştur. Ömür boyu başkan olarak seçilen Tito'dan sonra yürürlüğe giren kolektif başkanlık sistemi Hırvatlar açısından milliyetçi hareketleri yükselişe geçirmiş, Sırplarda ise tedirginliğe neden olmuştur. Tito'nun vefatı ile birlikte gittikçe artan devlet kırılganlığı ve federe devletlerin bağımsızlık mücadeleleri sonrasında parçalanma meydana gelmiştir. Böylece bölgede kurulan bir devlet daha başarısızlıkla yüzleşmiştir.

2.4.1. Kırılgan Devletten Çökmüş Devlete: Yugoslavya'nın Dağılışı

Birinci bölümde ifade edildiği üzere devlet kırılganlığı, devletlerin idealize edilmiş performanslarından ve kapasitelerinden ne kadar uzakta olduklarını gösterirken kırılganlığın en uç örneğini ise başarısız/çöken devletler oluşturmaktadır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın yaşadığı en yıkıcı çatışmalar ile varlığına son verilen Yugoslavya da devlet kırılganlığının en uç örneğini yaşayarak başarısız devlet literatüründe yerini almıştır.

[229] Caner Sancaktar, "Sosyalist Yugoslavya'nın Yıkılışında Hırvat Milliyetçiliğinin Rolü", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 14, S. 1 (2019), ss. 56-59.

2.4.1.1. Yugoslavya'nın Otorite Kırılganlığı

Tito, karizmatik-otokratik liderliği, dengeli yönetimi ve etnik unsurlara eşit mesafeli duruşu ile halk üzerinde otoritesini sağlamış ve bu etnik mozaik içerisinde neredeyse herkes üzerinde liderliğini kabul ettirmiştir. Yugoslavya içinde kurulması gereken zor ve hassas dengeyi şu sözler ile ifade etmiştir: "*Ülkemiz kristal bir küredir. Ben Josip Broz Tito, bu küreyi ellerimle tutarak değil, alttan nefesimle üfleyerek havada tutuyorum. Umarım benim nefesim tükendiğinde birisi bu görevi devralır. Yoksa kristal küre yere düşer ve tuz buz olur*."[230] Tito'nun 1978 yılında öngördüğü gibi kristal küre 1980'deki vefatı sonrasında uzun süre dayanamamış, 1992 yılında kırılmıştır. Tito'nun vefatı Yugoslavya için bir dönüm noktası olsa da Yugoslavya'ya devlet başarısızlığını getiren sebepler daha uzun dönemli bir süreç sonucunda birikerek devlet kırılganlığını arttırmıştır. Bu sebeple devletin parçalamasının sebebini yalnızca Tito'nun birleştirici liderliğinin ortadan kalkması veya Yugoslavya'daki etnik çatışmalara bağlamak doğru olmayacaktır. Daha önce ifade edildiği üzere devlet kırılganlığının nedenleri otorite, kapasite, meşruiyet eksikliği ve devlet dışı etkenler olarak incelenebildiği gibi Yugoslavya'yı kademeli olarak başarısızlığa götüren sebepler de bu parametreler üzerinden açıklanabilir.

Yugoslavya, ulus oluşturma kapasitesinde başarılı olan ABD veya çeşitli etnik ve dilsel grupların barış içinde bir arada yaşamasını başaran İsviçre federasyon modellerinin aksine giderek ademi merkezileşen etnik temelli federasyon yapısı ile devlet erozyonunun kurumsal temellerini atmıştır.[231] Sistemin istikrarını arttırmak için merkezin gücünü cumhuriyetlere kaydırılması federasyonun geri dönülemez şekilde konfederalleşmesine neden olmuştur.[232] Hatta 1970'lerde cumhuriyetler ve özerk

[230] Mürsel Bayram, Tuğba Sarıkaya Güler, Hüseyin Emiroğlu, "Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinin Araçsalcı Bir Yaklaşımla Analizi", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 21, S. 4 (2019), s. 1285.

[231] J. H. Headley, "Reviewed Work: Europe from the Balkans to the Urals: The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union by Reneo Lukic, Allen Lynch", *The Slavonic and East European Review*, C. 76, S. 3 (1998), s. 586.

[232] YSFC'nin resmi olarak federasyon örgütlenmesine sahip olmasına rağmen giderek merkezi gücün ve yetkilerin cumhuriyetlere kaydırılması sebebiyle bazı kaynaklarda devletin yapısı yarı konfederal devlet olarak ifade edilmektedir, bkz.; A. Ross Johnson, "Political Leadership in Yugoslavia; Evolution of the

birimler arasındaki ilişkiler bir amaç doğrultusunda hareket eden, iş birliğine dayalı bir bütün oluşturmaktan ziyade egemen devletlerin oluşturdukları güç dengesi sistemi görüntüsü çizmeye başlamıştır.

Devletin iktidar ve kurucu partisi olan Yugoslavya Komünistler Birliği ile tek merkezde toplanan devlet otoritesi Tito'nun vefatı ile birlikte kolektif başkanlık sistemini benimsemiş ve cumhuriyetlerdeki şubelerine daha fazla yetki sağlayan federal bir sisteme geçmiştir. Federal yasalar üzerinde tüm cumhuriyetler ve bölgelere veto yetkisi veren düzenleme sebebiyle anayasal değişiklikler dahil olmak üzere tüm reformlar oy birliğine bağlanmıştır. Böylece devletin otoritesi federe devletler ve özerk birimler arasında sağlanacak uzlaşı ile sınırlandırılmıştır. Bu durum bölgeler arası inat veya kısa süreli sağlanacak bölgesel ekonomik-politik çıkarlar sebebiyle sık sık veto kartının kullanılmasını beraberinde getirerek yürütmeyi felç etmiş, devlete geniş çaplı otorite kırılganlığı yaşatmıştır. Özellikle 1980 sonrası dönemde federal devletin sermaye yoğunlaştırma ve ekonomik krizlere karşı reform çalışmaları federe devletlerin çatışan siyasi çıkarları sebebiyle veto yetkileriyle baltalanmıştır. Öte yandan Miloseviç'in Sırbistan'daki iktidarı Tito dönemi öncesindeki Ortodoks-Sırp milliyetçiliğinin gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Miloseviç'in "Büyük Sırbistan" ideali doğrultusunda yürüttüğü yayılmacı politikasıyla Karadağ, Makedonya, Voyvodina ve Kosova'yı hakimiyetine almış, Yugoslavya "Serboslavya'ya" dönüşmeye başlamıştır.[233] Bu durum diğer federe devletler ve özerk birimler üzerinde tedirginlik yaratmış ve devleti bir arada tutma konusunda isteksizliği beraberinde getirmiştir.

League of Communists", The Rand Corporation, 1983. Federasyonda federe devletler üzerinde sert bir anayasa bulunurken konfederasyonda anlaşma ile kurulan akdi bir bağ bulunmaktadır. Federe devletler federasyondan genellikle savaş müeyyidesi endişesiyle istedikleri zaman ayrılamazlarken, konfedere devletler için böyle bir durum yoktur. Özetle federasyonda federe devletleri bir arada tutan sıkı bir bağ bulunurken konfederasyon yapısında dış ilişkilerinde tam bağımsız olmak da dahil olmak üzere konfedere devletlerin daha özerk yetkilerle donatıldığı gevşek bir yapılanma söz konusudur. Federasyon ve konfederasyon devlet yapılanması daha detaylı mukayesesi için bkz.; Ömer Keskinsoy, *Anayasa ve Türk Anayasa Hukuku*, 2. b., Ankara: Monopol Yayınları, 2017, s. 23.

[233] Amir Jakupi, "Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde Kosova Sorunu (1980-1995)",(Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, ss. 40-42.

Özyönetim programı doğrultusunda cumhuriyetlere verilen kendi ekonomilerini ve sosyal planlarını oluşturma ve yönetme yetkisinin yanında silahlı kuvvetlerde de merkezi kontrol gücü azaltılmıştır. Daha önce ifade edildiği gibi federal devletin kontrolünde olan JNA ve asayişi sağlayan polis kuvvetleri dışında federe devletlerin herhangi bir silahlı kuvveti bulunmamaktaydı. Ancak 1969 yılında polis kuvvetleri Bölgesel Savunma Gücü'ne (Territorial Defence Force-TDF) dönüştürülürken bu kuvvetlerin kontrolü cumhuriyetlere devredilmiştir. TDF birlikleri parçalanma sonrasında yeni devletlerin ordularının temellerini oluşturmuştur. Örneğin Slovenya ayrılma sürecinde "millileştirdiği" 20.000-50.000 TDF askeri ile JNA'ya karşı mücadele etmiştir. Benzer şekilde Hırvatistan TDF birlikleri Hırvat Ulusal Muhafızları için örgütsel temel oluşturmuştur. Teknolojik ve sayısal olarak üstün olan JNA ile kıyaslanamayacak olsa da TDF'nin varlığı devlet otoritesini sağlayan en önemli unsur olan şiddet tekelini parçalamıştır.[234]

2.4.1.2. Yugoslavya'nın Kapasite Kırılganlığı

Devletin otoritesinde yaşanan kırılganlığının yanında Yugoslavya'yı başarısızlığa götüren en önemli parametre kapasitesindeki çöküş olmuştur. Kapasite kırılganlığının birincil çıktısı olan ekonomik sorunların kökeni Yugoslavya'da 1965 gibi erken bir tarihe dayandırılabilir. Çeşitli etnik kökene sahip halkın istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için devlet idaresinde olduğu gibi ekonomide de merkezi güç cumhuriyetlere, özerk eyaletlere, komünlere ve işletmelere dağıtılmıştır.[235] 1965 Reformları ile ekonomik öz yönetim kapsamında devlet müdahalesi azaltılarak piyasada işletmelerin rolünün arttırılması amaçlanmıştır. Önceden zarar eden işletmeye sağlanan devlet desteğinin kesilmesi işletmelerin kar etmelerini zorunlu hale getirerek piyasa ilişkilerinin gelişmesini sağlarken rekabeti arttırmıştır.[236] Böylece ekonomik hareketliliğin ve verimin daha fazla olduğu bölgelere yoğunlaşarak yatırımlarını arttıran

[234] Ashley Townshend, "Anatomy of State Failure Case Studies in Zaïre, Afghanistan and Yugoslavia", 2007, ss. 61-62.
[235] Peter T. Knight, *Economic Reforms in Socialist Countries: The Experinces of China, Hungary, Romania and Yugoslavia*, Washington: World Bank Staff Working Press, 1983, ss. 85-86.
[236] Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, op. cit., s.415.

banka ve işletmeler bölgeler arasında rekabet gibi eşitsizliği de arttırmıştır.[237] Bölgeler arası ekonomik eşitsizliğin giderilmesi amacıyla gelişmiş bölgelerden az gelişmiş bölgelere zorunlu kredi ve kaynak aktarımı sağlanmıştır.[238] Ancak bu durum federasyon içinde Merkez-Çevre ilişkisi yaratmıştır. Merkez bölgeler çevreye aktarılan kaynakların miktarını fazla bulurken, kaynakların irrasyonel bir şekilde kullanıldığını iddia etmiş ve kaynak hedefi üzerinde söz sahibi olmak istemişlerdir. Diğer yandan çevre bölgeler kaynakların ülke içerisinde ekonomik dengeyi oluşturması açısından yetersiz bulmuş, daha fazla aktarım sağlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte merkez ve çevrenin kendi içlerinde de problemler yaşanmıştır. Merkezdeki Slovenya, Hırvatistan ve özerk bölge olan Voyvodina, Sırp hegemonyasını engellemek amacıyla yönetimde ademi merkeziyetçiliği desteklediği gibi ekonomide de liberal politikalardan yana olurken Sırbistan ise merkeziyetçilikten yana olmuştur. Çevre bölgeler ise "pastadan" daha fazla pay alabilmek amacıyla mücadele içine girmişlerdir.[239] Her birimin kendi bölgesinin kalkınmasını arttırmayı ön planda tutması sermayenin politize olmasına ve otarşiye (kendi kendine yeterliliğe) neden olurken ulusçuluğu körüklemiştir.[240] Nihayetinde ekonomik eşitsizliğin neden olduğu sorunları gidermeye yönelik getirilen çözümler de karşılıklı güvensizlik ve huzursuzluk ortamı yaratarak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda Woodward'a göre Yugoslavya'nın dağılışında yaşanan savaşlar ekonomik reformlar ve anayasal çatışmalar ile başlayan bir sürecin sonucudur.[241]

Yugoslavya'nın büyük oranda dış kredilere bağlı olan ekonomisi 1979 Petrol Krizi ve beraberinde getirdiği ekonomik durgunlukla çıkmaza girmiştir. İhracatın azalması ve dış

[237] Sancaktar, Yugoslavya'da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması, op. cit. s. 260.
[238] Birinci Beş Yıllık Plan'da (1947-1951) Yugoslavya'nın tamamı az gelişmiş olarak tanımlanırken, İkinci Beş Yıllık Plan'da (1957-1961) artan ademi merkezi yapılanma sebebiyle bölgelerin ekonomik gelişmişlikleri de spesifik olarak tanımlanmıştır. 1965'den itibaren ülkenin kuzeyini oluşturan Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan ve Voyvodina gelişmiş bölgeler olarak tanımlanırken, güneyini oluşturan Bosna Hersek, Makedonya, Karadağ ve Kosova az gelişmiş bölgeler olarak ifade edilmiştir. Rudolf Bicanic, *Economic Policy in Socialist Yugoslavia*, London: Cambridge University Press, 1973, s. 184.
[239] Sancaktar, Yugoslavya'da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması, op. cit. ss. 265-266.
[240] İlhan Uzgel, "Sosyalizmden Ulusçuluğa: Yugoslavya'da Ulusçuluğun Yeniden Canlanışı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 47, S. 1 (1992), s. 236.
[241] Susan L. Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, Washington: The Brookings Institution, 1995, s. 335.

borç almanın zorlaşmasının yanında ülke içerisindeki zayıf satışlar, işsizlik ve enflasyon gibi yapısal ekonomik sorunlar ile kriz katlanarak artmıştır.[242] Ekonomideki dramatik düşüş devlet kapasitesinin diğer önemli çıktıları olan eğitim ve sağlık verilerine de yansımıştır. 1987 yılında sağlık hizmetlerine yapılan harcamaların milli gelirin yalnızca yüzde 3,5'i olduğu görülmektedir. Bebek ölümlerinin artmasının yanında Yugoslavya'da yaşanan kaynak kıtlığı sebebiyle temel ilaçların temin edilememesi ve temel hizmetlerin sunulamaması gibi sorunlarla karşılaşılmıştır. Ayrıca bu dönem içerisinde, geçmiş yıllarda tamamen ortadan kalktığı düşünülen hastalıklar yeniden ortaya çıkmaya başladığı da tespit edilmiştir.[243] Tito'nun başarılı eğitim reformları ile birlikte, 1948'de toplam nüfusun yüzde 25'ini oluşturan okuma yazma bilmeyenlerin oranı 1981'e kadar yüzde 9,5'e gerilemiş olmasına rağmen[244] eğitimdeki asıl sorun ekonomide olduğu gibi eğitimde de gelişmiş bölgeler ile az gelişmiş bölgeler arasındaki makas farkı olmuştur.[245] Bununla birlikte 1976'da yüzde 5,6 olan milli gelirdeki eğitim harcamalarının oranı 1985'e gelindiğinde yüzde 3,3'e düşmüştür.[246] Okuryazarlık ve eğitim oranları artsa da bölgeler arası dengesiz eğitim oranlarının yanında bir diğer sorun ise sektörlerin ihtiyacından fazla mezun vermesiyle artan işsizlik oranları olmuştur.[247] İşsizlerin yarıdan fazlasını gençler oluştururken, Yugoslavya gibi kolektif emeğin hayati önem taşıdığı bir ülkede istihdamda yaşanılan sıkıntı yalnızca geçim boyutunda değil aynı zamanda toplumsal ve politik çıkarlara da olumsuz yansımıştır.[248]

[242] Marie Janine Calic, "The Beginning of the End – The 1970s as a Historical Turning Point in Yugoslavia", *The Crisis of Socialist Modernity:The Soviet Union and Yugoslavia in the 1970s*, ed. Julia Obertreis, Marie Janine Calic, Dietmar Neutatz, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011, s. 85.
[243] Harold Lydall, *Yugoslavia in Crisis*, New York: Oxford University Press, 1989, s. 26.
[244] Ivana Dobrivojevic Ana Panić, Igor Duda, "They Never Had It Better? Modernization of Everyday Life in Socialist Yugoslavia", *Museum of Yugoslav History*, Belgrade, (2014), s. 22.
[245] 1988'de gelişmiş bölgeler için okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 5,8 iken az gelişmiş bölgelerde yüzde 13,1'e yükselmektedir. Sancaktar, Yugoslavya'da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması, op. cit. s. 263.
[246] Lydall, op. cit., s. 27.
[247] Lampe, op. cit., s. 332.
[248] Boris Vuskoviç, "Yugoslavya'da Toplumsal Eşitsizlik", *Birikim Dergisi*, S. 42/43/44 (1978), s. 140.

2.4.1.3. Yugoslavya'nın Meşruiyet Kırılganlığı

Tito döneminde ulusal toplulukların her biri kendini dezavantajlı veya sömürülmüş olarak görse de varlıklarının tehlikede olduklarını hissetmemişlerdir. Ancak cumhuriyetlere ve özerk birimlere yapılan yetki devri ekonomik ve siyasi rekabet için zemin hazırlayarak Yugoslav ulusal sorununu yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. Ülkede yaşanan geniş çaplı ekonomik kriz ve siyasi felç halkın gözünde rejimin meşruiyetini erozyona uğratmıştır.[249] 1981'de yapılan nüfus sayımında halkın yalnızca yüzde 5'i kendini Yugoslav olarak tanımlarken[250] bu oranın zaman geçtikçe azalması birleştirici üst kimliğin parçalandığını göstergesi olmuştur. Yaşam standartlarının düşmesi ve yoksullaşmayla birlikte ülkedeki hırsızlık, rüşvet, yolsuzluk oranlarını da arttırmıştır.[251] Bu gibi durumların ortaya çıkması halkın nezdinde sisteme olan güveni sarsarak toplumsal meşruiyeti sarsmıştır. Sisteme karşı ilk toplu hareket 1981'de gerçekleşen Kosova'daki öğrenci gösterileri olmakla birlikte[252] kısa süre içinde ülke genelinde grev ve eylemler artarken ekonomik huzursuzluklar milliyetçi dürtüler ile birleşerek yer yer ayaklanma görünümü almıştır. Bastırılmış "antik nefretlerin" ekonomik eşitsizlikler ve beraberinde getirdiği sosyal yansımaları ile birlikte gün yüzüne çıkması Yugoslavya toplumunu yeniden ayrıştırmıştır. Bunun en iyi göstergesi ise 1990'da yapılan seçimlerde milliyetçilik söylemlerine ağırlık veren liderlerin ön plana çıkması olmuştur.[253] Bu dönemdeki milliyetçiliğin yükselişine neden olan en kritik olaylardan biri ise 1989'da Slobodan Miloseviç'in Sırbistan'ın cumhurbaşkanı olmasıdır. Sırp nüfusunun bulunduğu her yeri Sırbistan toprağı olarak gören ve bu yönde söylemler ve politikalar üreten Miloseviç'in "Büyük Sırbistan" hayalini gerçekleştirmeye yönelik olarak ilk icraatı Voyvodina ve Kosova'nın özerkliklerinin kaldırılarak Sırbistan'a bağlaması olmuştur. Miloseviç'in baskıcı, antidemokratik ve yayılmacı politikasının

[249] Dennison Rusinow, "Yugoslavia: Balkan Breakup?", *Foreign Policy*, S. 83 (Summer, 1991), s. 147.
[250] Uzgel, op. cit., s. 230.
[251] Lydall, op. cit., ss. 31-32.
[252] Amir Jakubi, "Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti İçindeki Kosova Özerk Bölgesi Sorunu (1980-1989)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 1 (2017), s. 192.
[253] Sırbistan'da Slobodan Miloseviç, Hırvatistan'da Franjo Tudjman, Bosna Hersek'te Aliya İzetbegoviç, Slovenya'da Milan Kucan, Makedonya'da Kiro Gligorov, Karadağ'da Momir Bulatovic gibi milliyetçi liderlerin iktidara gelmesi ile politik radikalleşme hız kazanmıştır. Sancaktar, Yugoslavya'da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması, op. cit., s. 30.

yanında çoğunluğu Sırplardan oluşan JNA üzerinde kurduğu hakimiyet devletin ordusuna yönelik güveni yok ederken Sırp işgal gücü olarak görülmeye başlanmıştır. Nihayetinde siyasi elitler tarafından körüklenen milliyetçilik ateşi Yugoslavya'daki diğer problemlerin üzerine çıkarken halkın devlet otoritesine ve sistemine olan inancını tüketmiştir. Bu sebeple "Yugoslav fikrinin" tamamen yok olmasına neden olmuştur.

2.4.1.4. Yugoslavya'nın Dağılışındaki Devlet Dışı Etkenler

Yugoslavya'nın otorite, kapasite ve meşruiyet kırılganlığı birbirlerini tetikleyen bir şekilde ülkeyi başarısızlığa götürürken devlet dışı etkenler de bu süreci hızlandırmıştır. Woodward'a göre ülkenin içinde bulunduğu problemlere uluslararası düzenin parçalanması eşlik etmeseydi bu "hikaye" kolaylıkla farklı bir sonuca varabilirdi.[254] 1948 yılında Sovyet Bloku'ndan ayrılan Yugoslavya, Batı açısından stratejik bir tampon bölge oluşturmuştur. Bu dönemde ABD liderliğinde Yugoslavya'nın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne yönelik sağlanan destek devletin parçalanmamasını ertelerken[255] ardından gelen Tito'nun bağlantısızlık politikası ülkeye dünya çapında prestij sağlamıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın bitişi ile birlikte Yugoslavya bu dönemde stratejik önemini yitirmiştir. Bu durum parçalanmaya doğrudan etki etmese de diğer devletleri Yugoslavya'nın dağılmasına müdahale etmeye daha az niyetli hale getirerek bağımsızlığı amaçlayan birimlere jeopolitik ve maddi fırsatlar sağlamıştır. Krizin tırmanmaya başladığı dönemde ABD'nin Orta Doğu bölgesine yoğunlaşmış olması, bölgeden gelen geri bildirimlerde ifade edildiği üzere krizin ABD müdahalesini gerektirecek düzeye ulaşmaması ve ABD başkanlık seçimlerine az bir süre kalması sebebiyle çözümü olmayan sorun olarak yorumladıkları Yugoslavya ile enerjilerini harcamamayı tercih etmişlerdir.[256] Bunun yerine Avrupa alt sistemi olarak gördükleri Balkanlar eksenli sorunları bölgesel olarak değerlendirirken bunların Avrupa

[254] Woodward, op. cit., s. 16.
[255] Rusinow, op. cit., ss. 144-145.
[256] Muhammet Faruk Çakır Hüseyin Emiroğlu, "Yugoslavya'nın Dağılması Sürecinde Trans-Atlantik Dış Politika Parametreleri (1990-1995)", *Avrasya Etüdleri*, C. 33, S. 1 (2008), ss. 92-94.

Topluluğu'na (AT)[257] devredilmesi gerektiği düşünülmüştür. SSCB'nin dağılışı ile birlikte AT için dış güvenlik tehditlerinin en aza inmesi büyüklüğü yaşanabilirlik için daha az önemli hale getirmiştir. AT, bölgesel istikrar açısından Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünden yana tavır sergilerken büyük ve işlevsiz bir iç pazara kıyasla daha küçük ve fakir devletleri ekonomik birliğine dahil etme yönündeki istekli politikaları ile bilhassa Slovenlerin ve Hırvatların bağımsızlık mücadeleleri için sistemik teşvikler sağlamıştır.[258]

Şekil 3: Yugoslavya'yı Başarısızlığa Götüren Kırılganlık Şeması[259]

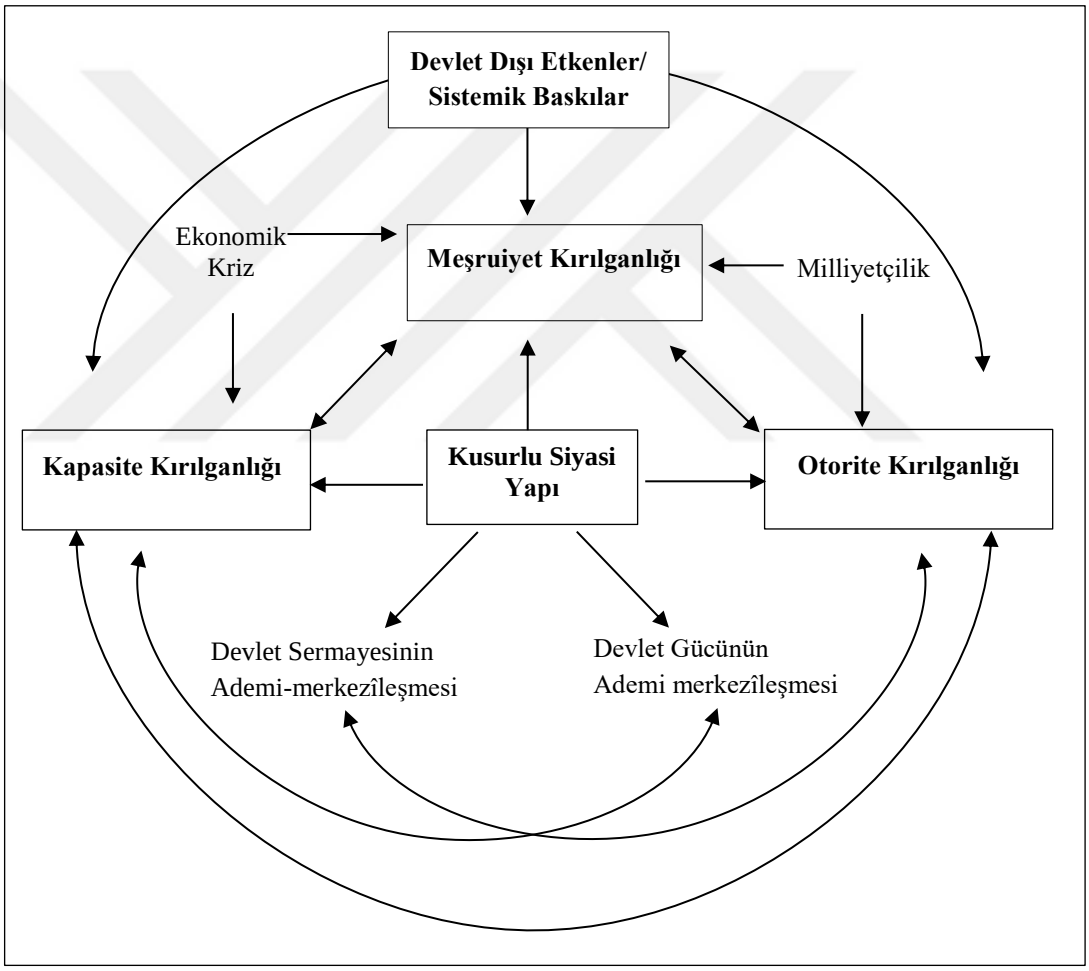

[257] Avrupa Topluluğu'nun adı, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması ile Avrupa Birliği (AB) olarak değiştirilmiştir. Dolayısıyla bu tarihten önceki isimlendirmelerde AT, sonrasında ise AB kısaltması kullanılacaktır.

[258] Andrew Baruch Wachtel, *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford: Stanford University Press, 1998, s. 230.

[259] Şekil tez yazarı tarafından geliştirilerek hazırlanmıştır. Orijinali için bkz.; Townshend op. cit., s. 59.

Yugoslavya krizinin başında Slovenya'nın ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarının tanınması hususunda AT içerisinde görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bir tarafta Almanya tek taraflı da olsa bağımsızlıkları tanıma yönünde tavır sergilerken diğer tarafta İngiltere, Hollanda ve Fransa erken tanımanın krizi tırmandıracağını ifade ederek Avrupa cephesinin birliğinin bozulmaması için tek taraflı eylemlerden kaçınılması gerektiğine dair açıklamalarda bulunmuşlardır.[260] Almanya'nın Hırvatistan'nın ve Slovenya'nın bağımsızlığını tek taraflı tanıma politikasının Bosna Hersek'teki savaşın ana nedeni olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Ancak Jakobsen'in de ifade ettiği gibi çatışmanın iç dinamikleri Batı'nın barış gücü konuşlandırmasındaki isteksizliği ile birleşince savaş kaçınılmaz hale gelmiştir. Dolayısıyla Almanya'nın bağımsızlıkları çok hızlı bir şekilde tanıması Bosna'daki savaşın nedeni olarak yorumlanamaz. Fakat yanlış zamanda yapılan tanımanın taraflara yanlış sinyal göndermiş olabileceği ve savaşa giden süreci hızlandırdığı söylenebilir.[261]

Çatışmaların başlamasına paralel olarak AT tarafından oluşturulan Gözlemci Misyonu ateşkesin sağlanması adına müzakereler yürütse de başarılı olamamıştır. 1992 yılında Fransa tarafından Batı Avrupa Birliği (BAB)[262] barış kuvvetlerinin bölgeye gönderilmesi önerisi ise diğer üyeler tarafından kabul görmemiştir. Almanya ise Badinter Tahkim Komitesi'nin kararını beklemeden 1991 yılında Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanımış, üye devletlerle birlikte davranmamıştır. Örgüt içerisindeki her devlet farklı çıkar tanımları üzerinden politikalar yürütürken Yugoslavya krizini sonlandırmaya yönelik başarılı bir diplomatik girişim oluşturamamışlardır.[263] Dolayısıyla ABD'nin AT sorumluluğuna bıraktığı Yugoslavya krizi AT'nin bütünsellik taşımayan kararsız tutumuyla yetersiz kalmasına neden

[260] Sonia Lucarelli, "Germany's Recognition of Slovenia and Croatia: An Institutionalist Perspective", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, C. 32, S. 2 (1997), s. 73.
[261] Peter Viggo Jakobsen, "Myth-making and Germany's Unilateral Recognition of Croatia and Slovenia", *European Security*, C. 4, S. 3 (1995), s. 411.
[262] BAB, Soğuk Savaş döneminde "Avrupa'yı Avrupalılar savunmalıdır" düşüncesi ile Fransa, İngiltere, Lüksemburg, Hollanda ve Belçika tarafından 17 Mart 1948'de oluşturulmuştur. Soğuk Savaş'ın bitişi ile birlikte AB ile bütünleşen örgüt yeni misyonunu barışın tesisi, insani yardım, krizlere müdahale olarak belirlese de AB içerisindeki fikir ayrılıkları sebebiyle zamanla işlevini kaybetmiştir. Detaylı bilgi için bkz.; Haydar Çakmak, *Avrupa Güvenliği*, 3. b., Ankara: Barış Kitapevi, 2019, ss. 198-201.
[263] Barış Özdal, *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan mı?*, Bursa: Dora Yayınları, 2013, ss. 211-212.

olurken, AT'nin Balkanlar'a yönelik politikasının bulunmadığını, askeri gücü, ön uyarıcı sistemleri ve altyapısının ise kriz anları için yetersiz olduğunu ortaya koymuştur.[264]

Yugoslavya'yı başarısızlığa götüren bir diğer devlet dışı gelişme ise Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin yıkılması olmuştur. Stalin'in ölümünün ardından Doğu Avrupa devletleriyle yeniden tesis edilen ilişkiler ile birlikte iktisadi ve kültürel etkileşimleri yeniden sağlarken Yugoslavya'yı bölgedeki gelişmelere daha hassas hale gelmiştir. Dolayısıyla Doğu Bloku'nda domino etkisiyle yaşanan rejim değişiklikleri Yugoslavya'ya da yansımıştır.[265]

Özetle Şekil 3'de de görüleceği üzere Yugoslavya'nın süreç içerisinde birikerek artan iç kırılganlıkları uluslararası sistemin elverişli ortamı ile birlikte çöküşünü hazırlamıştır. Başka bir ifadeyle Yugoslavya'nın kusurlu siyasi yapısının kendi içinde ürettiği sorunlar ve bağımsız olarak meydana gelen devletin gücünü aşındıran gelişmelerin etkileşimleri geri dönülemez bir şekilde devleti başarısızlığa götürmüştür. Özyönetim programı doğrultusunda devletin sermayesi ve gücünün ademi merkezileşmesi ile yaşanan siyasi felç sonucunda mevcut ekonomik krizlere çözüm sağlanamamıştır. Krizin sosyal yansımaları ile sağlık, eğitim, barınma ve çalışma gibi temel hakların temininde yaşanılan yetersizlikler ve bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizlikler halkın yaygın hoşnutsuzluklarına neden olmuştur. Bununla beraber siyasi elitler tarafından geçmişten gelen etnik milliyetçiliğin körüklenmesi devlet üzerinde meşruiyet kaybını beraberinde getirmiştir. Uluslararası konjonktürün sağladığı sistemik baskılar ise zincirleme şekilde gelişen devlet kırılganlığının başarısızlığa ulaşmasına fırsat sağlayarak Yugoslavya'nın başarısız devlet literatüründe yerini almasına neden olmuştur.

[264] Cemile Tekin, *Bosna-Hersek Kaynaklarına Göre Yugoslavya'nın Dağılmasından Sonra Bosna Hersek Federasyonu'nun Kurulması*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, ss. 22-23.
[265] Alkan, op. cit., s. 37.

2.5. Bosna Hersek'in Bağımsızlık Süreci

Yugoslavya'da yaşanan kriz sonucunda 1989'da cumhuriyetlerde bağımsızlık talepleri dile getirilse de 1990'da yapılan Yugoslavya Meclis seçimleri ile birlikte 6 federe devletten dördünde (Slovenya, Hırvatistan, Bosna Hersek ve Makedonya) komünistlerin hezimete uğratılmaları söylemden eylem boyutuna geçilmesine kapı aralamıştır. Hırvatistan ve Slovenya'da yapılan referandumların sonucunda halkın ezici çoğunlukla bağımsızlık için oy kullanılmasının neticesinde 25 Haziran 1991 tarihinde her iki devlet de tek taraflı olarak bağımsızlıklarını ilan etmiştir.[266] Devleti adım adım Serboslavya haline getirmesiyle Sırpların liderliğinde birleşik bir Yugoslavya'dan yana olan Sırbistan, bilhassa Hırvatistan'ın Krajina adlı bölgesinde yaşayan yaklaşık 600 bin Sırp nüfusunu gerekçe göstererek bağımsızlıklara karşı çıkmıştır.[267] Sırpların kontrolünde bulunan Yugoslavya Halk Ordusu'nun müdahalesi ile karşılaşan Hırvat ve Slovenlerin direnişleri ile çatışmalar başlamıştır. Slovenya'nın bağımsızlığı, diğer bölgelere kıyasla daha homojen bir nüfusa sahip olması, tarihinde Sırp-Hırvat ilişkilerindeki gibi katliamlardan kaynaklanan etnik nefretin bulunmaması, Belgrad'a uzaklığı gibi sebeplerle diğer cumhuriyetlere kıyasla daha az bedelle gerçekleşmiştir.[268] Ancak Hırvatistan'da yaşayan Sırp azınlığın örgütlü bir şekilde yaşamaları, Sırbistan ve Bosna Hersek ile sınırının bulunması, kritik geçiş güzergahlarının bu bölgeden geçmesi ve geçmişten gelen Çetnik-Ustaşa rekabetinden doğan etnik nefretlerin gün yüzüne çıkması gibi sebeplerle bağımsızlık sürecinde yaşanan çatışmalar iç savaş boyunu almıştır. Makedonya ise nüfus çoğunluğunun Makedonlardan oluşması sayesinde halkının desteğini almıştır. Ayrıca Arnavut nüfusu sebebiyle de Arnavutluk'un Makedonya'nın bağımsızlığını desteklemesi bu geçişi daha avantajlı bir şekilde tamamlamasını sağlamıştır.[269] Ancak bağımsızlık sürecinin şüphesiz ki en sancılı yaşandığı devlet ise etnik olarak en karışık bölge olan Bosna Hersek olmuştur.

---

[266] Volkan Tatar, *Eski Yugoslavya'da Yeni Devletler: Birleşmiş Milletler ve Büyük Güçler,* (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 204.
[267] Alkan, op. cit., s. 46.
[268] Bora, Milliyetçiliğin Provokasyonu, op. cit., s. 146; Tatar, op. cit., s. 207.
[269] Ibid., ss. 208-209.

Etnik çeşitlilik ve iç içelik bakımından "küçük Yugoslavya" olarak ifade edilen Bosna Hersek, YSFC'nin yüzölçümü ve nüfusu bakımından üçüncü büyük cumhuriyeti konumundaydı.[270] Bosna Hersek'in etnik iç içeliğine yakından bakmak gerekirse 1990 yılında 105 belediyeden (opština) 39'unda Müslümanlar, 32'sinde Sırplar, 14'ünde ise Hırvatlar etnik olarak çoğunluk oluştururken geri kalanında ise hiçbir grup net olarak sayısal üstünlük sağlayamayacak durumda bulunmuştur. Bununla beraber bu dönemde bazı kesimlerde bulunan belediyelerdeki etnik çoğunluk bir toplumdan, etrafında bulunan çevre belediyeler ise farklı etnik topluluktan oluşmak suretiyle Bosna Hersek haritasında adeta serpintiler oluşturdukları görülmektedir. Dolayısıyla etnik grupları birbirlerinden ayırarak milli esasa dayalı üç devletin oluşturulması ve etnik kökene dayalı sınırların çizilmesi yalnızca toplu göçler veya "etnik arınma" ile mümkün olabilecektir.[271]

Bosna Hersek'in etnik çeşitliği Yugoslavya'da yapılan ilk çok partili seçimlerde de kendini göstermiştir. 1990'da gerçekleşen seçimlerde en yüksek oy alan üç parti Aliya İzzetbegoviç önderliğindeki Müslüman Boşnakların "Demokratik Eylem Partisi (Stranka Demokratska Akcije) – SDA" yüzde 38, "Sırp Demokratik Partisi (Sırpska Demokratska Stranka) – SDS" yüzde 30 "Hırvat Demokrasi Partisi (Hrvatska Demokratska Zajednica) – HDZ" ise yüzde 16 oranında oy kazanmıştır. Yapılan seçimlerdeki oy oranları ile üç etnik grubun nüfus dağılımının denkliği ülkedeki ayrışmanın göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Seçim sonucunda hiçbir partinin gerekli çoğunluğu sağlayamaması sebebiyle komünistlere karşı üç parti tarafından koalisyon oluşturulmuştur. Devlet başkanlığına SDA lideri Aliya İzzetbegoviç getirilirken başbakanlık ve bakanlık görevleri diğer partiler arasında dağıtılmıştır.[272] Esasında Müslüman-Hırvat birliği ile çoğunluk sağlanabiliyorken İzzetbegoviç'in ulusal birliğin sağlanması adına Sırpların da koalisyona dahil edilmesi iyi niyet göstergesi olarak yorumlanabilir.[273] Fakat üç milliyetçi parti arasında program birliğinin

[270] Nesrin Kenar, "Bosna-Hersek Savaşı", *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, ed. Osman Karatay Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 181.
[271] Tanıl Bora, *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası*, 2. b., İstanbul: Birikim Yayınları, 1999, ss. 86-87.
[272] Kenar, op. cit., s. 184.
[273] Malcolm, op. cit., s. 223.

bulunmaması ve bilhassa Sırpların körüklediği etnik rekabetin devlet yönetiminde de kendini göstermesi sebebiyle kısa süre içinde devletin otoritesi fonksiyonunu kaybetmiştir.[274]

Harita 2: 1991 yılında Bosna Hersek'teki Etnik Dağılım[275]

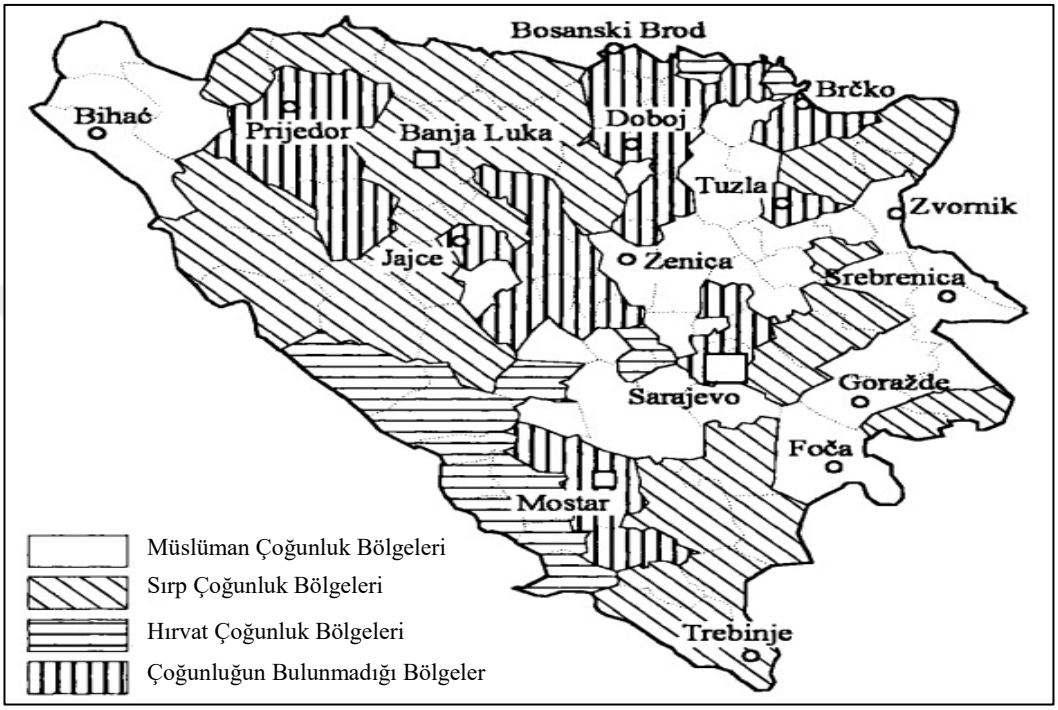

Bosna Hersek'teki gergin ortam Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık ilanları ile çıkmaza girmiştir. Bosna Hersek'in geleceğine dair görüş ayrılıkları oluşmuştur. SDA ve HDZ bağımsız devletlerden oluşan gevşek konfederasyon fikrini desteklerken SDS ise Sırbistan'ın ve Karadağ'ın desteğiyle merkezi bir yönetimden yana tavır sergilemişlerdir.[276] İzzetbegoviç, Yugoslavya içerisinde bir arada yaşamadan yana olsa da diğer devletlerin bağımsızlık ilanları sonrasında iki seçenekli bir yol haritası ile karşı karşıya kalmıştır. Birincisi küçülmüş Yugoslavya içerisinde kalmaya devam ederek nüfus ve güç bakımından avantajlı grup olan Sırpların yönetimindeki Büyük

[274] Kenar, loc. cit.
[275] Harita tez yazarı tarafından düzenlenmiştir. Orijinali için bkz.; Paul S. Shoup Steven L. Burg, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, New York: Routledge, 2015, s. 28.
[276] Kenar, op. cit., s. 185.

Sırbistan'ın bir parçası olmak; ikinci seçenek ise, diğer devletler gibi bağımsızlığın ilan edilmesi olmuştur. Küçülmüş Yugoslavya içerisinde kalınması halinde Sırp hegemonyası altında azınlık konumuna düşme tehlikesi ile karşı karşıya bulunmuştur. Nitekim bu endişeyi destekler nitelikte SDS lideri Radovan Karadzic bağımsızlığa karşı olduklarını fakat "*Yugoslavya'nın parçalanması durumunda kendilerini temsil etmeleri için Miloseviç'e yetki verdiklerini*" açıklamıştır. Bununla beraber Sırp ve Hırvat radikalleri tarafından Müslüman toplumuna yönelik tehditler de ortaya çıkmıştır. Örneğin bu dönemde Çetnik hareketinin lideri Voyislav Şeşelj, Boşnakların Müslümanlaşmış Sırplar olduğu ve gerçek milliyetlerine dönmemeleri halinde göçe zorlanacaklarını ifade etmiştir.[277] Bağımsızlık halinde ise Sırp ve Hırvatların komşu devletleri "anavatanları" olarak düşünmeleri, oralarla birleşme arzuları milliyetçi çatışmalara neden olabilecektir. Etnik karmaşanın yanında Bosna Hersek'in diğer devletler gibi askeri örgütlenmeye sahip olmamaları Avrupa'nın üçüncü büyük ordusu olarak görülen JNA'ya karşı Hırvatistan ve Slovenya gibi güçlü bir direniş sağlayamayacağı öngörülmektedir. Tüm bunların yanında Yugoslavya'nın az gelişmiş bölgelerinden biri olan Bosna Hersek'in tam bağımsızlığı ciddi ekonomik problemleri de beraberinde getirebilecektir. Bağımsızlığın getireceği öngörülen tüm olumsuz durumlara rağmen, Slovenya ve Hırvatistan'ın dahil olmadığı Yugoslavya'nın artık büyük 'Büyük Sırbistan' projesi olduğunu ifade eden İzzetbegoviç yönetimi kararını bağımsızlıktan yana vermiştir.[278]

Başta Yugoslavya'nın bütünlüğünden yana olan AT, bağımsızlıklarını ilan eden devletlerin geri dönülemez bir tablo çizmesinin ardından şiddeti kontrol altına almak ve yeni devletlerin tanınma kriterlerinin belirlenmesi amacıyla Yugoslavya Barış

[277] Bora, Milliyetçiliğin Provokasyonu, op. cit., ss. 137-138.

[278] İzzetbegoviç'in bağımsızlığa yönelik kararının açıklamasının ardından SDS Lideri Karadzic "Bosna Hersek'i cehenneme çevirmekten ve eğer gerekirse Müslüman halkı da imha etmekten çekineceğimizi sanmayın." ifadelerini kullanarak tehditler yöneltmiştir. Buna karşılık İzzetbegoviç "Karadzic'in beyanatı ve mesajı, bizim Yugoslavya'nın içinde kalmama ihtimalimizin, olabilecek en iyi açıklamasıdır." cevabı ile bağımsızlık hususundaki kararlı duruşunu göstermiştir. Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz, İstanbul: Klasik, 2003, s. 109.

Konferansı bünyesinde beş üyeden oluşan Badinter Komisyonu'nu oluşturmuştur.[279] Komisyon tarafından genel kanının tespiti ve Bosna Hersek'in bağımsızlığının kabulü için referandum şartını öne sürmesinin ardından 29 Şubat-1 Mart 1992 tarihleri içinde halk referanduma gitmiştir. Sırplar tarafından boykot edilen ve yüzde 63 oranıyla katılım sağlanan seçimlerde seçmenin nerdeyse tamamı bağımsızlıktan yana oy kullanmıştır.[280] Böylece 3 Mart 1992 tarihinde Bosna Hersek'in bağımsızlığı resmileşmiş, 20 Mayıs 1992'de BM'ye üye olmuştur.[281]

2.5.1. Bosna Hersek Savaşı

Bosna Hersek'in bağımsızlığının ilanı Sırplar açısından siyasi krizin daha güçlü oldukları askeri boyuta geçmesi için bir fırsat olarak kullanılmıştır. 1991 yılından itibaren askeri tatbikatlar yapma gerekçesi ile Saraybosna ve etrafında birliklerini arttırmaya başlamıştır. Buna karşılık SDA yönetimi Bosna Hersek Ordusu'nu oluşturmakla birlikte JNA'ya artık asker vermeme kararı almışlardır.[282] Bosna Hersek'in bağımsızlığının ardından Bosnalı Sırplar daha önceden oluşturdukları özerk bölgeleri birleştirerek "Sırp Cumhuriyeti'ni" (Republika Srpska- SC) ilan etmişlerdir. O dönemde JNA, Slovenya ve Hırvatistan'daki çatışmaların azalması sebebiyle birliklerini Bosna'ya taşımıştır. Bu geri çekilme ile büyük miktardaki askeri donanım Bosnalı Sırpların talepleri üzerine Sırp Cumhuriyeti'ne nakledilmiştir.[283]

Atılan her yeni adım savaşa doğru gidildiğinin göstergesiyken bölgedeki çatışmalar başlamadan hemen önce SDA, HDZ ve SDS temsilcileri ile kantonlardan oluşan konfederal birlik önerisi için Şubat-Mart 1992'de Lizbon Konferansı toplanmıştır. Boşnak, Hırvat ve Sırplardan oluşan üç ayrı devletin birliğini ön gören plana göre

[279] Tahkim Komisyonu, Fransız Robert Badinter'in başkan seçilmesinin ardından Badinter Komisyonu olarak ifade edilmeye başlamıştır. Roland Rich, "Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union", *European Journal of International Law*, C. 4, S. 1 (1993), s. 40.
[280] Tatar, op. cit., s. 220.
[281] Söz konusu üyelik kararı için bkz.: "Resolution 755 New member: Bosnia and Herzegovina (20 May)", *United Nations Security Council Resolutions*, 20.05.1992 http://unscr.com/en/resolutions/755 (11.12.2022).
[282] İzzetbegoviç, op. cit., ss. 109-110.
[283] Allan Little, Laura Silber, *Yugoslavia: Death of a Nation*, New York: Penguin Books, 1997, s. 217.

kantonlar çoğunluğu oluşturan milletlere göre bölünecektir. Şubat-Mart aylarındaki mevcut duruma bakıldığında yüzde 26,8'inde Müslümanlar yüzde 16,6'sında Hırvatlar yüzde 53,3'ünde ise Sırplar çoğunluğu oluşturmakla birlikte planın uygulanması halinde Sırplar nüfusları oranından daha fazla toprağa sahip olmaları öngörülmüştür. Ayrıca Konferans'ta önerilen düzenlemenin hayata geçmesi halinde her kantonda çok sayıda azınlığın oluşacak olması, Sırpların askeri yollarla daha çok alana sahip olacağına inanması öte yandan Boşnakların ve Hırvatların güçlü merkezden yana olmalarına rağmen gevşek bir yapılanma öngörmesi gibi katılımcılar açısından kabul edilmeyen birçok yanı bulunmuştur.[284] İlk etapta imzalanan fakat daha sonra İzzetbegoviç ve Bosnalı Hırvat lider Mate Boban tarafından kendileri açısından daha avantajlı önerilerle karşılaşma umuduyla reddedilen Lizbon Anlaşması (diğer adıyla Cutileiro Planı), tarafları tatmin etmeyen çözüm önerileri sebebiyle menfi şekilde sonlanmıştır.[285] Sırpların olası askeri girişimlerinin uluslararası toplum tarafından askeri bir tepkiyle karşılaşmayacağı doğrultusundaki çıkarımları sonucunda Nisan ayı itibarıyla Sırbistan, Karadağ ve Bosnalı Sırplardan oluşan JNA birlikleri ve paramiliter grupları tarafından Müslümanlara ve Hırvatlara karşı saldırılara başlamıştır.

Bosna Hersek'in bağımsızlığının ardından BM Güvenlik Konseyi'nin 752 sayılı kararı[286] uyarınca ülkeden çekilmesi istenilen JNA birlikleri bu süreci yavaş bir şekilde yürütürken nihayetinde çekilme tamamlandığında ise tüm askeri ekipmanlar Bosnalı Sırplara bırakılarak ülkeden ayrılmıştır.[287] Bu noktadan sonra JNA Bosna Hersek Savaşı'nda topyekûn olarak devreye girmemekle birlikte Sırp tarafına ikmal imkanları

[284] Kenar, op. cit., ss. 187-188.
[285] Margaret E. McGuinness, Melanie C. Greenberg, "From Lisbon to Dayton: International Mediation and Bosna Crisis", *Words Over War: Mediation and Arbitration to Prevent Deadly Conflict (Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict)*, ed. Margaret E. McGuinness Melanie Greenberg, John H. Barton, New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2000, ss. 45-46.
[286] BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararı için bkz.; "Resolution 752: Bosnia and Herzegovina (15 May)", *United Nations Security Council Resolutions*, 15.05.1992, http://unscr.com/en/resolutions/752, (12.12.2022).
[287] Miloseviç 1992'de Bosna'da doğmuş olan tüm JNA subaylarının ana cumhuriyetlerine geri gönderilmesine dair bir emir yayınlamıştır. Dolayısıyla JNA birlikleri Mayıs 1992 Bosna Hersek'ten resmi olarak çekildiklerini ilan ettiklerinde de Bosnalı Sırp subayları hala bölgede kalmaya devam etmiştir. Bununla birlikte 20 Mayıs'ta 14 bin JNA askerinin geri çekildiği açıklanırken savaş mağdurlarının 1992'den sonraki açıklamalarında sıklıkla Sırbistanlı ve Karadağlı askerlere atıflar bulunmaktadır. Little, Silber, op. cit., s. 218; Malcolm, op. cit., s. 238.

ve lojistik destek sağlamışlardır.[288] Bu doğrultuda Sırbistan'ın Bosna Hersek'teki savaşa müdahalesinin Bosnalı Sırplara yapılan yardımdan da öte bir pozisyonda olduğunu ifade etmek amacıyla Bjarnason savaşın ilk yıllarını "Miloseviç'in Savaşı" olarak tanımlamaktadır.[289] Buna karşılık Hırvatistan'ın milliyetçi lideri Franjo Tucman[290] ise Bosnalı Hırvatların sahip oldukları toprakları genişletebilmeleri için her türlü imkanı sağlamıştır. Diğer iki etnik grubun aksine "illegal" silah ve insani yardım temini açısından dezavantajlı grup olan Müslümanlar ise savaşın en zayıf halkasını oluşturmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nin 1991'de Yugoslavya'nın tümüne karşı oluşturduğu silah ambargosu sebebiyle Bosnalı Müslümanların adeta kendini savunma hakları ellerinden alınmıştır.[291] Savaş süresince Müslümanlar silahları, çatışmaların ardından karşı taraftan ele geçirilmesi, kendi imkanları ile kısıtlı üretimleri ve ambargoya rağmen 1993 yılı itibarıyla İslam ülkeleri tarafından yollanılan silahlar olmak üzere üç yolla temin etmeye çalışmıştır.[292] Bu süreçte Sırbistan tarafından tamamen kuşatma içerisinde bulunulması sebebiyle ülkeye gelen yardımlar Hırvatistan üzerinden gerçekleşmiştir. Fakat Müslümanların fazla güçlenmesini istemeyen Hırvatlar ağır silahların geçişini engellemekle birlikte her sevkiyatta "silah vergisi" olarak bir kısım silahlara da el koymuştur.[293] Bu şartlar altında asimetrik olarak ifade edilebilecek savaş ile 1992-1993 yılları arasında Sırplar ülkenin yüzde 70'ine sahip olmuşlardır. Sırplar, Müslüman ve Hırvat sivil halk üzerinde etnik temizlik politikası yürüterek yaklaşık 200 bin insanın hayatını kaybetmesine neden olurken, hayatta kalanlar toplama

[288] Bora, *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası*, op. cit., s. 97.

[289]Franjo Tucman 2. Dünya Savaşı sırasında Tito ile birlikte Partizanlar'a katılarak bağımsızlık için mücadele etmiştir. Fakat YSFC kuruluşundan sonra Hırvat haklarını savunmak için milliyetçi bir yöne kaymıştır. Hatta "Hırvat Baharı" olarak ifade edilen ayaklanmalarda Zagreb Tarih Enstitüsü Direktörü olarak görev yaptığı sırada verdiği destekten dolayı hapis cezasına çarptırılmıştır. Bağımsızlığından sonra Hırvatistan'ın ilk cumhurbaşkanı olan Tucman, Bosna Hersek'in federasyon, konfederasyon ya da ilhak yoluyla Hırvatistan'a dahil olması gerektiğini ifade ederken bu yönde politikalar yürütmüştür. Magnus Bjarnason, *The War and War-Games in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995: The Main Events, Disagreements and Arguments, Resulting in a "De Facto" Divided Country*, North Atlantic Treaty Organisation (NATO), 2001, s. 25.

[290] Nikolina Kunic, "Hırvat Lider Franjo Tudjman ve Neoklasik Yaklaşım ile Analizi", *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1 (2019), s. 29; Sancaktar, "Sosyalist Yugoslavya'nın Yıkılışında Hırvat Milliyetçiliğinin Rolü", op. cit., s. 63.

[291] BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili ambargo kararı için bkz.; "Resolution 713: Socialist Federal Rep. of Yugoslavia (25 Sept)", *United Nations Security Council Resolutions*, 25..09.1991, http://unscr.com/en/resolutions/713, (08.12.2022).

[292] İzzetbegoviç, op. cit., s. 140.

[293] Richard Holbrooke, *Bir Savaşı Bitirmek*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s. 74.

kamplarında insanlık dışı şartlara maruz bırakılmış, tecavüz bir savaş silahı olarak kullanılmıştır. Ayrıca şiddetten kaçan insanlar sebebiyle ciddi nüfus hareketleri de yaşanmıştır.[294]

Sırp şiddetine ve ilerleyişine karşı Haziran ayında Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tucman ile İzzetbegoviç arasında askeri iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmayla beraber Hırvatistan ordusunun Bosna Hersek'teki yardımıyla Mostar ve Posavina gibi özellikle Hırvat yoğunluklu yerlerin Sırplardan alınması sağlanırken diğer yandan "anavatanlarının" etkisi Hırvat şovenizmini uyandırmıştır.[295] Bosnalı HDZ lideri Mate Boban'ın kendi bayrağı ve para biriminin olduğu Hersek-Bosna Cumhuriyeti'ni ilan etmeleri ile birlikte ittifak bozularak iki taraf arasında şiddetli çatışmalar başlamıştır.[296] Öyle ki Hırvatların Müslümanlara yönelik nefreti Sırplarınki kadar şiddetli bir hal almıştır.[297]

2.5.2. Uluslararası Toplumun Barış Girişimleri

Yugoslavya'nın dağılmasının beraberinde getirdiği krizlerin çözümünde ABD 1995 yılına kadar geri planda kalmayı tercih etmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılışı itibarıyla ortaya çıkan yeni sorunlar ve 1991'de Saddam Hüseyin'e karşı düzenlenen "Çöl Fırtınası" operasyonun oluşturduğu gündemle, ulusal çıkarlarını doğrudan tehdit etmeyen Yugoslavya sorununu bölgesel düzeyde değerlendirilmiştir.[298] Bu sebeple Avrupa'nın kalbinde vuku bulan ve çıkarlarına doğrudan tehdit oluşturan bu kriz AT

[294] Bjarnason, op. cit., ss. 29-30.
[295] Bora, Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası, op. cit., s. 99.
[296] Boban ittifak süresince İzzetbegoviç'e Hırvat-Müslüman konfederasyonunun kurulması için ısrar etmiştir. Fakat bu konfederasyonun oluşumu İzzetbegoviç tarafından 'Büyük Hırvatistan' idealine bir adım oluşturacağı veya Sırpların muhtemel tepkileri sebebiyle kabul edilmemiştir. Malcolm, op. cit., ss. 240-241.
[297] Savaşın başlarında Hırvatistan-Bosna Hersek sınırındaki duvarlarda yazan "Sırplar evlerinize gidin" grafiti yazıları "ve Müslümanlar da" olarak değiştirilmiştir. Savaşın seyrini gösteren bu durum, Sırplar tarafından ötekileştirilen ve etnik şiddete maruz kalan Müslümanların şimdi Hırvatlar tarafından da aynı muameleyle karşı karşıya kaldığını ve ülkedeki çok etnikli yapının tamamen parçalandığını göstermektedir. Bjarnason, op. cit., s. 38.
[298] ABD'nin Yugoslavya büyükelçisi Warren Zimmermann ABD'nin Yugoslav krizine müdahale etmekteki isteksizliğini şu sözlerle ifade etmiştir: " Büyük güçler bile, bir seferde birden fazla krizle başa çıkmakta güçlük çeker." Holbrooke, op. cit. s., 47.

liderliğine bırakılmıştır. AT açısından ise Soğuk Savaş sonrasında oluşturmaya çalışılan "Avrupa süper gücü" için tarihi ve coğrafi olarak önemli bağlarla bağlı olduğu Yugoslavya önemli bir ilk adımı oluşturmuştur.[299] Ancak Soğuk Savaş sonrasında Avrupa'nın güvenliğinde daha fazla söz sahibi olmak isteyen AT, ilk sınavı olan Yugoslavya krizinde aktif olmasının yanında yürütülen diplomatik çabalar çatışmaları sonlandırmakta yetersiz kalmıştır. Öte yandan BM ise Bosna Hersek'i bağımsız bir devlet olarak tanımasına rağmen Yugoslavya'nın geneline koymuş olduğu silah ambargosunu kaldırmamakta ısrar etmesi Bosna'nın yıkımına en büyük katkılardan birini oluşturmuştur. Malcolm'un da ifade ettiği gibi "Batılı politikacıların temel başarısızlığı, savaşın nedenlerine değil, yalnızca belirtilerine bakmaları" ve "savaşı siyasi olmaktan çok askeri bir sorun olarak ele almaları" olmuştur.[300]

Başarısızlıkla sonuçlanan Lizbon Konferansı'nın ardından çatışmaların yoğunlaşması sebebiyle Ağustos 1992'de Londra Konferansı toplanmıştır. 30'dan fazla devlet ve örgütün katılım sağladığı toplantıda Bosna Hersek'in toprak bütünlüğü tanınmakla birlikte şiddet yoluyla genişlemenin ödüllenmeyeceği ifade edilmiştir. Bununla beraber, başlattıkları etnik temizlik politikası sebebiyle Sırplar saldırgan ilan edilerek kınanmıştır. Ayrıca 30 Mayıs'ta BM Güvenlik Konseyi Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne yönelik uygulanan ekonomik ve siyasi yaptırımlarla beraber Sırp saldırıların tamamen durdurulamaması durumunda tamamen tecride mahkum edilecekleri tehdidi yöneltilmiştir.[301] Londra Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda bölgeye gönderilecek insani yardımların ulaşımını kolaylaştırmak adına Eylül ayında BM Güvenlik Konseyi'nin 776 Sayılı Kararı ile Bosna Hersek'e Birleşmiş Milletler Koruma Gücü (UNPROFOR) gönderilmiş, Ekim'de ise Bosna hava sahası "uçuşa yasak bölge" ilan edilmiştir.[302]

[299] Thomas M. DeFrank, James Addison Baker, The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace, New York: G. P. Putnam's Sons, 1995, s. 636.
[300] Malcolm, op. cit., s. 242.
[301] Little, Silber, op. cit., ss. 258-260.
[302] BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararı için bkz.; "Resolution 776: Bosnia and Herzegovina (14 September)", *United Nations Security Council Resolutions*, 14.09.1992, http://unscr.com/en/resolutions/776 (12. 12. 2022).

Ağustos 1992 tarihinde Bosnalı Sırplar, ülkenin yüzde 70'ini kontrol etmeleriyle birlikte stratejik hedeflerine askeri olarak ulaştıkları için elde ettikleri toprakların teyit ettirilmesi ve donanımlarını arttırmaya başlayan Müslümanların, kazanılan toprakları geri almaması amacıyla barış görüşmelerinin gerçekleşmesine yönelik taleplerini iletmişlerdir. Bu doğrultuda 2 Ocak 1993 tarihinde dönemin AT ve BM temsilcileri Cyrus Vance ve Lord Owen tarafından daha sonra Vance-Owen Barış Planı olarak ifade edilecek öneri sunulmuştur. Bu plana göre Bosna Hersek her bir topluma üç kanton düşecek şekilde bölünürken Saraybosna'nın açık kent statüsü ile ortak yönetimde kalması planlanmıştır. Bu konfederasyon modeline göre ademi merkezi yapılanma içerisinde merkezi hükümet yalnızca savunma ve dış ilişkilerden sorumlu olacaktır. Etnik çoğunluğa göre belirlenmesi önerilen haritaya göre Sırplara yüzde 43, Müslümanlara yüzde 31, Hırvatlara ise yüzde 26 oranında dağılım oluşturulmuştur.[303] Vance-Owen Planını ellerindekinden daha fazla alan önermesi sebebiyle Hırvatlar tarafından memnuniyetle kabul edilmiştir. Boşnaklar Planı, Sırpların etnik temizliğinin ödüllendirilmesi ve taraflara eşit muamele yapılması yönüyle eleştirirken Sırplara karşı askeri müdahale gerçekleşmeyeceğinin anlaşılması ve ülkedeki etnik kıyımın bir an evvel sonlandırılması amacıyla kabul edilmiştir. Öte yandan Sırplar ise Planı imzalamakla birlikte meclislerinde onaylanması şartına bağlamışlardır. Fakat imzalanan anlaşma daha sonra toprak kazanımlarını onaylamaması ve Batı'dan askeri bir yaptırım uygulanmayacağından emin olunduğu için Bosna Sırp Parlamentosu tarafından reddedilmiştir. Vance-Owen Planı ile ülkedeki durumun Sırp saldırganlığı olarak değil, etnik düşmanlık sebebiyle yaşanan iç savaş olarak tanımlaması "devlet içi mesele" olarak görülmesine neden olmuştur.[304] Bu tutum Sırpları cesaretlendirirken, şiddet

[303] Belirtildiği gibi Vance-Owen Planında etnik çoğunluğa göre dağılım oluşturulmuştur. Fakat 1991 nüfus sayımına göre Müslüman nüfusun oranı (Saraybosna hariç) yüzde 43.74'ünü oluşturmasına rağmen bu Planda Müslüman himayesine bırakılması ön görülen oran yüzde 31'dir. Bu durum İzzetbegoviç tarafından "*Bosna Müslümanları için Avrupa adaleti.*" olarak yorumlanmıştır. Bora, *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası,* op. cit., ss. 112-115; İzzetbegoviç, op. cit., s. 277.
[304] Kenar, op. cit., s. 194.

yoluyla toprak kazanımının meşrulaşmasını gören Hırvatlar tarafından çatışmaların artmasına neden olmuştur.[305]

Vance-Owen Planının ülkedeki istikrarı sağlamada başarısız olmasının ardından Vance'in yerine atanan Thornvald Stontenberg ile Lord Owen inisiyatifinde daha sonra Owen-Stoltenberg Barış Planı olarak ifade edilen yeni bir barış girişimi oluşturulmuştur. Plana göre Bosna Hersek etnik çoğunluk esasına göre üç bölgeye ayrılmakla birlikte bu üç devletin gevşek birlikteliğinden oluşması planlanmıştır. Bu sefer merkezi hükümetin neredeyse hiçbir yetkisinin bulunmayacağı planda Sırplara yüzde 52, Müslümanlara yüzde 30, Hırvatlara ise yüzde 18 oranında toprak verilmesi öngörülmüştür. Saraybosna'nın statüsü ile net bir plan yapılmamakla birlikte Müslümanlara verilmesi planlanan topraklar birbiriyle bağlantısı olmayan iki bölgeden oluşacaktır.[306] Hakkaniyet açısından kabul edilemez önerileriyle her üç toplum tarafından da ciddiye alınmayan bu girişim de öncekiler gibi uygulama fırsatı bulamamıştır. Bu durum Sırplara zaman kazandırmıştır.

Uluslararası toplumun Bosna'daki çatışmaları önlemeye yönelik diplomatik girişimlerinin başarısız olmasının üzerine ABD, Rusya, Fransa, İspanya ve İngiltere tarafından 4 Haziran 1994 tarihinde Srebrenitsa ile başlayan ve ardından Goradze, Zepa, Tuzla ve Bihac şehirlerini kapsayan "güvenli bölgeler" oluşturulması kararı alınmıştır. Bu bölgelerin güvenliğini sağlamak amacıyla görevlendirilen UNPROFOR birliklerine "meşru müdafaa kapsamında bombardımanlara veya buralara yönelik silahlı saldırıya karşılık olarak güç kullanımı da dahil olmak üzere gerekli önlemleri almak" konusunda yetki verilmiştir. Buradaki meşru müdafaa ibaresinden de anlaşılacağı üzere güvenlikleri sağlanması amacıyla bölgeye toplanmış Müslüman halka karşı değil, BM birliklerine yönelik saldırı durumunda güç kullanımını serbest bırakılmıştır. Bununla birlikte "UNPROFOR'un görevini yerine getirmesini desteklemek için güvenli alanlarda ve çevresinde hava gücünün kullanılması yoluyla gerekli tüm önlemleri almak için

[305] BM insan hakları raportörü Tadeusz Mazowiecki daha sonra Vance-Owen Planının etnik temizliği teşvik ettiğini açıkça belirten bir rapor yayınlamıştır. Malcolm, op. cit., s. 249.
[306] Kenar, op. cit., s. 195.

ulusal veya bölgesel örgütler aracılığıyla hareket etmek" konusunda serbestlik sunarken burada NATO hava kuvvetlerinin de gerektiğinde kullanılabilmesi öngörülmüştür.[307] Ancak Malcolm tarafından "*Bosna için nihai ölüm fermanı*"[308] olarak tanımlanan "Güvenli Bölgeler Planı" BM'nin en trajik başarısızlıklarından birini oluşturmuştur. Zira güvenliği sağlanması gereken altı bölge adeta işkence ve etnik temizlik kamplarına dönüşmüştür. Güvenli bölgelerden biri olan Srebrenitsa'da 11 Temmuz 1995 tarihinde yaşanan insanlık dramıyla savaşın sembollerinden birini oluşturmuştur. Bu çalışmanın sınırları sebebiyle yaşanan insanlık dramlarının tümü ele alınamamakla birlikte başta Srebrenitsa olmak üzere diğer beş bölge de ciddi boyutlarda kitlesel ölümlere ve insanlık suçlarına sahne olmuştur. Nitekim BM Güvenlik Konseyi'nin 827 sayılı kararı doğrultusunda "eski Yugoslavya topraklarında işlenen ciddi uluslararası insancıl hukuk ihlallerinden sorumlu kişilerin yargılanması amacıyla" kurulan Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi[309] tarafından Srebrenitsa'da gerçekleşen olayların soykırım suçu oluşturduğuna dair karar verilmiştir.[310]

Sırpların ülkenin yüzde 70'ini ele geçirmelerinin yanında Hırvat-Müslüman ittifakının bozulması ile iki grup arasında da çatışmalar artmıştır. Bununla birlikte Hırvat tarafından geçişi sağlanan uluslararası yardımların engellenmesi sebebiyle Müslümanlar tam anlamıyla tecrit içinde tutulmuştur. AB'nin ve BM'nin yürüttüğü müzakerelerin başarısız olduğu, ABD'nin asker göndermede, NATO'nun hava harekatı düzenlemede isteksiz davrandığı ortamda Müslümanlar ve Hırvatlar arasında federasyon kurulması ile

[307] Thierry Tardy, "United Nations Protection Force (UNPROFOR—Bosnia and Herzegovina", *The Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations*, ed. Paul D. Williams, Joachim A. Koops, Thierry Tardy, Norrie MacQueen, Oxford University Press, 2014, ss. 384-385.
[308] Malcolm, op. cit., s. 250.
[309] BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararı için bkz.; "Resolution 827 (1993) / adopted by the Security Council at its 3217th meeting, on 25 May 1993", *UN. Security Council*, 1993, https://digitallibrary.un.org/record/166567, (15.12.2022) .
[310] BM Genel Kurulu 9 Aralık 1948 tarihinde soykırım eylemi açıkça uluslararası hukuk suçu olarak kabul etmektedir. Soykırım suçunun oluşabilmesi için yok etme özel kastının varlığı esas olarak belirlenmekle birlikte suçun teşkil edebilmesi için: "i) hedef grup üyelerinin öldürülmesi; ii) hedef grup üyelerinin fiziksel ya da ruhsal sağlıklarına ağır zarar verilmesi; iii) hedef grup üyelerinin fiziki varlıklarının ortadan kalkmasına neden olacak koşullara maruz bırakılması; iv) ilgili grupta doğumlara engel olacak önlemlerin alınması; v) bir grubun çocuklarının zorla başka bir gruba nakledilmesi" eylemlerinden herhangi birinin gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Pazarcı, op. cit., ss. 192-193; Ozan Değer, "Soykırım Suçu ve Devletin Sorumluluğu: Uluslararası Adalet Divanı'nın Bosna-Hersek v. Sırbistan-Karadağ Kararı", *Uluslararası İlişkiler*, C. 6, S. 22 (2009), ss. 84-85.

ilgili çalışmalar barışın kurulmasına dair o zamana kadarki en önemli girişim olmuştur. ABD'nin yürüttüğü yoğun diplomatik girişimlerde Hırvatistan'ın Bosna'daki çatışan kuvvetlerini durdurması ve Hırvat ve Müslümanlar arasında federasyonun kurulmasının karşılığında Batı'ya ekonomik, siyasi ve askeri entegrasyonun sağlanması konusunda yardım edileceği ifade edilmiştir. Bunun yanında BM tarafından, Hırvatistan'ın Müslümanlara karşı müdahalesinin sürdürülmesi halinde Zagreb'in de Belgrad gibi yaptırımlarla ve izolasyonla karşı kalacağı ültimatomu yapılmıştır.[311] Batı'nın 'havuç-sopa' politikası sonucunda Hırvatistan, Avrupa-ABD ile ilişkileri ve uluslararası itibarını korumak istemesi sebebiyle federasyon planını kabul etmiştir. Böylece 18 Mart 1994 tarihinde imzalanan Washington Anlaşması ile taraflar arasında ateşkes sağlanmış ve Boşnak-Hırvat Federasyonu kurulmuştur.[312] Bosna Savaşı'nın önemli bir dönüm noktasını oluşturan federasyon anlaşmasında Sırpların istedikleri zaman katılabilecekleri belirtilmiştir.[313]

Federasyon anlaşmasında bırakılan açık kapının Sırplar tarafından reddedilmesinin ardından ABD, İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya'dan oluşan "Temas Grubu" tarafından yeni bir müzakere süreci başlatılmıştır. Ön görülen plana göre Bosna Hersek topraklarının yüzde 51'i Boşnak-Hırvat Federasyonu'na, yüzde 49'u Bosnalı Sırpların kontrolüne bırakılmasına karar verilmiştir.[314] İzzetbegoviç tarafından önerilerin adil olmadığı yönündeki eleştirilerine rağmen barışın sağlanabilmesi için kabul ettiği Temas Grubu Planı Bosnalı Sırplar tarafından reddedilmiştir.[315] Mayıs 1994 itibarıyla Bosna topraklarının yüzde 72'sine sahip olan Sırplar teklif edilen yüzde 49'luk alan ile kazanımlarının büyük çoğunluğunu geri vermek istememişlerdir.[316] Miloseviç yönetimine planın Bosnalı Sırplar tarafından kabul edilmesi için ikna edilmesi karşılığında yaptırımların kaldırılacağının söylenmesi üzerine Miloseviç, ilk defa

[311] Little, Silber, op. cit., ss. 319-323.
[312] 18 Mart 1994 tarihli Washington Anlaşması'nın metni için bkz.; "European Commission for Democracy Through Law: Washington Agreements", *Council of Europe*, 1994, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1994)028-e, (17.12.2022).
[313] Kenar, op. cit., s. 198.
[314] Ibid., s. 199.
[315] İzzetbegoviç, op. cit., s. 209.
[316] Christoph Schwegmann, "The Contact Group and Its Impact on The European Institutional Structure", *Institute for Security Studies*, Occasional Papers 16, 2000, s. 5.

Bosnalı Sırplara üzerinde barışa yönelik baskı kurmaya başlamıştır. Ancak Bosnalı Sırp lider Karadzic tarafından "Amerikan diktası" olarak nitelendirilen planın kabul edilmemesi üzerine Miloseviç, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ile Sırp Cumhuriyeti arasındaki sınıra uluslararası gözlemcilerin yerleşmesini kabul ederken ekonomik yaptırımlar oluşturmuştur.[317] Temas Grubu'nun oluşturduğu plan kabul edilmese de Batı ile Rusya'nın Soğuk Savaş'ın ardından birlikte çalışabileceği ortam sağlaması ve önermiş olduğu 51-49 oranının Dayton Barış Anlaşması için taslak oluşturması sebebiyle önem taşımaktadır.[318]

2.5.3. NATO Müdahalesi ve Bosna Hersek Savaşı'nın Sonu

Bosna Krizi'nde barışa giden asıl kırılma noktası ABD'nin "pasif angajmandan aktif angajmana"[319] geçmesi olmuştur. AB'nin ve BM'nin başarısız girişimleri sonrasında bölgede durumun gittikçe kötüleşmesi ABD'yi krizden "bir kol boyu uzakta durmanın" ortaya çıkan etkileri ve olayın sorumluluğundan kurtarmayacağının anlaşılması üzerine Bosna'da aktif tutum sergilemeye sevk etmiştir. ABD'nin gecikmiş müdahalesi Zimmerman tarafından "*Bush yönetiminin Amerikan kuvvetlerini oraya erken yollamayı reddetmesi, tüm Yugoslav krizi boyunca işlediğimiz en büyük hata olmuştur. Bu durum, haksız bir sonucu kaçınılmaz kılmış, yüz bin hayatı kurtarma fırsatı da heba olmuştur.*" ifadeleri ile özetlenmiştir.[320]

Ağustos 1994'de üç Amerikalı diplomatın mekik diplomasisi[321] yürüttükleri sırada Sırp saldırısı sonucu hayatlarını kaybetmeleri ve aynı ay içinde Saraybosna'da kurulan pazara havan topu saldırısı düzenlemelerinin ardından 35 kişinin hayatını kaybetmesi

[317] Little, Silber, op. cit., s. 338;
[318] McGuinness, Greenberg, op. cit., s. 56.
[319] Ferhat Pirinççi, Tayyar Arı, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası", *Alternatif Politika*, C. 3, S. 1 (2011), s. 6.
[320] Holbrooke, op. cit., ss. 48-49.
[321] Mekik Diplomasisi (Shuttle Diplomacy): Genellikle kriz dönemlerinde ve bölgesel sorunların çözümüne hızlı bir şekilde ulaşabilmek adına klasik diplomasi protokollerine uyulmadan üçüncü taraf aracılığıyla yürütülen görüşmelerdir. En bilinen uygulayıcısı eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissenger'dır. Sönmezoğlu, op. cit., s. 474.

ABD için bardağı taşıran son damla olmuştur.[322] ABD'nin Sırplara karşı hava harekatı düzenlenmesi amacıyla Güvenlik Konseyi'ne sunmuş olduğu öneri Rusya ve Çin tarafından reddedilmiştir.[323] Dönemin BM Barış Gücü operasyonlarını yönetmekten sorumlu Kofi Annan tarafından Bosna hava saldırılarını veto etme haklarını bir süre için askıya alma talimatının verilmesi üzerine NATO tarafından Saraybosna yakınlarındaki Bosnalı Sırp mevzilerine yönelik büyük hava saldırıları başlamıştır.[324] 30 Ağustos 1995'de başlayan ve iki hafta sürecek olan Kasıtlı Kuvvet Operasyonu (Deliberate Force Operation) Rusya hükümeti tarafından saldırıların biran evvel durdurulması çağrısıyla kınanmıştır.[325]

Sırpların sahada askeri olarak avantajlı konumlarını sürdürdükleri sürece müzakerelere ve barış görüşmelerine yanaşmadıklarının anlaşılması karadan ve havadan askeri baskı arttırılmıştır. Savaşın seyrini değiştiren önemli bir gelişme ise Hırvat ve Boşnaklar arasında oluşturulan federasyon sayesinde Hırvatistan Ordusu, Bosnalı Hırvatlardan oluşan Hırvat Savunma Konseyi ve ağırlıklı olarak Boşnaklardan oluşan Bosna Hersek Cumhuriyeti Ordusu arasındaki çatışmalar son bulması ve Sırplara karşı ortak hareket edilmeye başlanması olmuştur. Böylece NATO'nun hava operasyonlarının sunduğu imkanla Müslüman-Hırvat Federasyonu da karadan saldırılarını arttırmıştır. Savaş alanındaki Sırpların aleyhine değişen durum ile birlikte ellerindeki topraklar yüzde 70'den 50'e düşürülmüştür. Öte yandan Sırbistan'ın uluslararası toplum tarafından uygulanan yaptırımlar sebebiyle zor durumda kalması sonucunda Bosnalı Sırplara yönelik desteğini kesmesi, Sırpların barışın oluşmasına yönelik engelleyici tavrını değişmiştir. Bunun üzerine Dayton Barış Anlaşması'nı imzalamadan önce taraflar arasında 8 Eylül'de Cenevre ve 26 Eylül'de New York'ta olmak üzere iki önemli görüşme düzenlenmiştir.

---

[322] McGuinness, Greenberg, op. cit., s. 38.
[323] Mike Bowker, "The Wars in Yugoslavia: Russia and the International Community", *Europe-Asia Studies*, C. 50, S. 7 (1998), s. 1251.
[324] NATO Bosna üzerindeki ilk operasyonunu Sırpların "uçuşa yasak bölge" ve Hırvatistan-Bosna arasındaki uluslararası sınırı ihlal etmesi üzerine 21 Kasım 1994 tarihinde düzenlenmiştir. Ancak operasyonun düşük yoğunluklu hava atışından ibaret olması sebebiyle istenilen etki sağlanamamıştır. Bu sebeple harekat uluslararası basın tarafından daha sonra "iğne delikleri" olarak anılmıştır. Holbrooke, op. cit., s. 86, 127.
[325] Bowker, op. cit., s. 1254.

NATO bombardımanı devam ederken ABD'nin girişimleriyle düzenlenen Cenevre Konferansı'nda Hırvatistan, Bosna Hersek ve Sırbistan dışişleri bakanları bir araya gelmişlerdir. Arabulucu Holbrooke tarafından "barışa doğru atılan ilk adım"[326] olarak nitelendirilen bu görüşmede Bosna Hersek'in dahil olduğu eski Yugoslavya cumhuriyetlerinin mevcut sınırları karşılıklı olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber Bosna Hersek'in yüzde 51-49 ilkesi uyarınca sırasıyla Müslüman-Hırvat Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olmak üzere iki birimden oluşmasına ve Bosna Hersek'in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne uygun olarak komşu ülkelerle paralel özel ilişkiler kurma hakkına sahip olmasına karar verilmiştir. Cenevre Konferansı'nda üzerinde mutabık kalınan kararlar Sırpların savaşın başından beri özerklik iddiaları ABD tarafından resmi olarak kabul edilmesi ve Bosna'nın fiili olarak etnik birimlere bölünmesi sebebiyle eleştirilere hedef olmuştur.[327] Öte yandan Holbrooke'un da ifade ettiği üzere "*Bu savaşı, Bosna'nın Yugoslavya'dan bağımsız olduğunu ilan etmesi yüzünden başlatan Miloseviç, Cenevre'de Bosna'nın bağımsız bir ülke olduğunu resmen onaylamış, bu ülkenin var olan uluslararası sınırlarını da kabul etmiştir*"[328].

Barış anlaşmasına giden diğer önemli adım ise 26 Eylül 1995 tarihinde New York'taki Konferans olmuştur. Dışişleri Bakanları düzeyinde gerçekleşen konferansta, Cenevre'deki ülkenin fiili olarak etnik birimlere ayrıldığı ve iki birim arasında bağlayıcı hiçbir yapının bulunmaması dolayısıyla esasında bir bölünme konferansı olduğuna yönelik eleştiriler doğrultusunda gündemini belirlemiştir. Bu doğrultuda üçlü başkanlık sistemi, parlamento ve anayasa mahkemesi gibi merkezi kurumların[329] ve entitelerin sorumluklarının belirlenmesine yönelik kararlarda mutabık kalınarak Konferans'ın öncesinde ABD Başkanı Clinton'ın da ifade ettiği gibi Bosna'nın "birleşik, uluslararası olarak tanınmış bir devlet"[330] olarak kalacağı netleştirilmiştir. Cenevre ve New York Kararları ile barışa giden yolda önemli adımlar atıldıktan sonra 5 Ekim 1995 tarihinde taraflar arasında ateşkes sağlanmıştır. Ateşkes sonrası iki ay süren ve ABD'nin yoğun

[326] Holbrooke, op. cit., s. 175.
[327] Burg, Shoup, op. cit., ss. 355-356.
[328] Holbrooke, op. cit., s. 207.
[329] Ibid., s. 224.
[330] İzzetbegoviç, op. cit., s. 309.

mekik diplomasisine sahne olan görüşmelerin ardından tarafların anlaşması sonucu 14 Aralık 1995 tarihinde imzalanan Dayton Barış Anlaşması ile birlikte dört yıllık savaş sona ermiştir.

III. BOSNA HERSEK'İN GÜNCEL YAPISI VE DEVLET KIRILGANLIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Dayton Barış Anlaşması ve Ekleri Üzerine

Dışişleri Bakanları düzeyinde kurulan temasın ardından ABD'nin öncülüğünde savaşan tarafları temsilen bir araya gelen Bosna Hersek, Hırvatistan ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin devlet başkanları ABD'nin Ohio eyaletinde bulunan Wright–Patterson Hava Kuvvetleri Üssünde 21 günlük müzakere sürecine girmişlerdir. 1-21 Kasım arasında yapılan görüşmeler sonucunda anlaşma maddeleri üzerinde uzlaşı sağlanmış ve 2. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'daki en büyük savaşı sonlandıran anlaşma Dayton'da parafe edilmiştir. Ardından 14 Aralık 1995 tarihinde Avrupalıların isteği üzerine Paris'te düzenlenen törenle Dayton Barış Anlaşması uzun adıyla Bosna Hersek'te Barış için Genel Çerçeve Anlaşması (General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina) resmen imzalanmıştır.[331]

Dayton Barış Anlaşması'ndan önce krizin başından itibaren otuzdan fazla barış anlaşması ve ateşkes girişimi yapılmıştır. Ancak diğer başarısız girişimlerin aksine Dayton Barış Anlaşması savaşı sona erdirmiştir. Chollet, Dayton'u diğer girişimlerden ayıran ve başarıya götüren dört faktörün olduğunu öne sürmüştür. Birincisi NATO'nun Sırplara yönelik hava harekatı düzenlemesi, ikincisi Hırvatistan ve Bosna Hersek Federasyonu'nun (Federation of Bosnia and Herzegovina-FBiH) başarılı askeri saldırıları, üçüncüsü Miloseviç'in Bosnalı Sırplar adına müzakerelere katılması ile sürecin daha basitleşmesi ve son olarak ABD'li arabulucu Richard Holbrooke ve ekibinin yürüttüğü başarılı mekik diplomasisi olarak özetlemiştir.[332]

[331] Muhidin Mulalic Hasan Korkut, "Implications of Dayton Peace Agreement on Current Political Issues in Bosnia-Herzegovina", *Implications of Dayton Peace Agreement on Current Political Issues in Bosnia-Herzegovina,* S. 2 (2009), s. 110.
[332] Derek Chollet, *The Road to the Dayton Accords: A Study of American Statecraft*, New York: Palgrave Macmillan, 2005, s. 186.

Bosna Hersek'in ilk Yüksek Temsilcisi Carl Bildt, Dayton'u "yarı müzakere edilmiş, yarı dayatılmış", "türünün modern tarihteki en iddialı belgesi" olarak tanımlamaktadır.[333] Anlaşma yalnızca savaşın resmi tarafları dışındaki aktörler tarafından "dayatılması" ile değil, aynı zamanda uluslararası aktörlere verilen kapsamlı yetkiler sebebiyle diğer barış anlaşmalarından farklı niteliktedir.[334] Anlaşma ile yalnızca savaş sona ermemiş, Bosna Hersek'in günümüzdeki siyasi görünümünü de oluşturulmuştur. Dayton bir barış anlaşması olmasının yanında Bosna Hersek'in devlet inşa sürecinin de başlangıç belgesi olmuştur. Dolayısıyla Kostić'in de ifade ettiği gibi Dayton Barış Anlaşması yakın tarihte imzalanan en kapsamlı barış anlaşmalarından biridir.[335] Anlaşma ve eklerinin incelenmesi devletin güncel yapısının anlaşılabilmesi açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla devam eden kısımda anlaşmanın askeri, siyasi ve sivil yönlerine dair 11 madde ve bağlantılı ekler ele alınmıştır.

Anlaşma 11 maddeden oluşan ana metin ve askeri, siyasi ve toplumsal konuları ele alan 11 ekten oluşmaktadır.

Anlaşmanın 1. maddesinde Bosna Hersek'in toprak bütünlüğü ve egemenliği karşılıklı olarak kabul edilirken bu esaslara yönelik veya taraflar arasındaki anlaşmazlıklarda tehdit ve güç kullanımından kaçınacakları ifade edilmiştir.[336]

2. maddede, anlaşmanın askeri yönleri ve bölgesel istikrarla ilgili düzenlemeleri içeren Ek 1-A ve Ek 1-B kısımları uyarınca hareket edileceğini belirtmektedir.[337] 13 fıkradan oluşan Ek 1-A uygulamanın askeri yönleri ile ilgilidir. Bu kısımda ilk olarak Bosna

[333]Ibid., s. 197; Carl Bildt, "The Important Lessons of Bosnia", *Financial Times*, 03.04.1996, http://www.ohr.int/archive/1995-2000/docs/articles/a960403a.htm, (15.03.2023).
[334] David Chandler, "State-Building in Bosnia: The Limits of 'Informal Trusteeship'", *International Journal of Peace Studies*, C. 11, S. 1 (2006), s. 24.
[335] Roland Kostic, *Reconciling the Past and the Present: Evaluating Dayton Peace Accords 1995*, Uppsala: Uppsala University, 2009, s. 36.
[336] "General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (Dayton Agreement)", *United Nations Peacemaker*, 1995, Madde 1, s. 2, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf, (28.01.2023). Kaynak bundan sonraki kullanımlarda DBA olarak kısaltılacaktır.
[337] DBA, Madde 2, s. 3.

Hersek'teki hayat koşullarının mümkün olan en kısa sürede normalleşmesi için tarafların uluslararası örgütler ve ajanslarla iş birliği içinde bulunacağı ifade edilmektedir.[338] Ekim 1992'den beri insani yardımın ulaşımını korumak amacıyla Bosna'da bulunan Soğuk Savaş sonrası dönemin en büyük BM operasyonu UNPROFOR'un[339] yetkilerinin NATO'ya bırakılmasına karar verilmiştir. NATO ve komutasında bulunacak üye olamayan ülke birliklerinden oluşacak 60 bin kişilik Implementation Force – IFOR düşmanlıkların kalıcı olarak kaldırılması ve uzlaşmayı teşvik etmek amacıyla güç kullanımı da dahil olmak üzere gerekli önlemlerin alınması için yetkilendirilmiştir. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren en geç 30 gün içinde Bosna Hersek toprakları üzerinde bulunan yerel menşeili olmayan özgürlük savaşçıları, eğitmenler, komşu devletlerden gelen personeller ve bireysel danışmanlar gibi tüm yabancı kuvvetlerin çekilmesine ve belirlenen süre içerisinde üç aşamalı şekilde yerel kuvvetlerin yeniden konuşlandırılmasına karar verilmiştir. Genel olarak bakıldığında Ek 1-A içerinde taraflar arası ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği, UNPROFOR'DAN IFOR'a yetki devri, silahsızlanma, yabancı kuvvetlerin çekilmesi, bölgenin NATO kontrolünde yeniden kuvvetlendirilmesi ve son olarak esir transferleri ile ilgili hususları içeren anlaşmanın askeri kısmıyla ilgili ayrıntılar bulunmaktadır.[340] Madde 2'de uyulması taahhüt edilen diğer bir kısım 6 fıkradan oluşan Ek 1-B'dir. Bu kısım kısaca Bölgesel İstikrar Anlaşması olarak ifade edilmektedir. Tarafların karşılıklı güven inşa edebilmeleri için güvenliklerini sağlayacak en düşük sayıda, dengeli olarak silahlanma seviyesine ulaşmaları ve bu düzeyi aşmamaları bölgesel istikrar açısından gerekli olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca taraflar arasında karşılıklı güvenin tesisi, çatışma riskini azaltmaya yönelik tedbirlerin görüşülmesi ve anlaşmazlıkların barışçıl çözümleri için AGİT himayesinde yüksek siyasi görüşmelerin başlatılmasına karar verilmiştir.[341]

Anlaşmanın 3. maddesi Bosna Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti arasındaki sınırların belirlenmesi ile alakalıdır. Sınırların Ek-2'de belirtilen hususlar göz önüne

[338] DBA, Ek 1-A, Fıkra 1, s.7.
[339] Tardy, op. cit., s. 388.
[340] DBA, Ek 1-A, ss. 7-24.
[341] DBA, Ek 1-B, ss. 42-46.

alınarak gerçekleşmesine karar verilmiştir.[342] Ek-2'ye göre taraflar arasındaki belirlenen sınır yalnızca karşılıklı rıza dahilinde değiştirilebilecektir. IFOR'un göreve başladığı süreden itibaren taraflar bir karar almadan önce IFOR komutanına danışacak ve sonrasında da bildirimde bulunacaklardır. Bu kısımda entiteler arasında belirlenen sınır hattı harita ile gösterilmiş ayrıca ırmaklar, işaretlemeler, doğal ve yapay sınırlar gibi ayrıntılara değinilmiştir. Son olarak Brčko bölgesi ile ilgili kararlar Anlaşma sonrasına bırakılmasına karar verilmiştir.[343]

Madde 4, Ek-3'de öngörülen seçim tasarısını onaylamaktadır.[344] Seçimler Anlaşması olarak geçen Ek-3 Bosna Hersek'te adil, özgür ve demokratik seçimlerin gerçekleşmesi için yükümlülükleri içermektedir. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden altı ve en geç dokuz ay içerisinde gerçekleşecek seçimlerin tüm sürecini denetlenmesi için AGİT yetkilendirilmiştir.[345]

Anlaşmanın 5. maddesi Bosna Hersek Anayasası ile alakalı Ek-4'de belirtilen hususları onaylamaktadır.[346] 12 Fıkradan oluşan Ek-4 Bosna Hersek'in anayasasını oluşturmaktadır. İlgili Ek'in 1. fıkrasında uluslararası kabul görmüş mevcut sınırları içerisinde Bosna ve Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olmak üzere iki entiteden oluşan ve demokratik seçimlerle işleyen devletin başkenti Saraybosna olarak ifade edilmiştir. Ayrıca malların, sermayenin ve kişilerin hareketi, ülke sembolleri ve vatandaşlık ile ilgili hususlar içermektedir. 2. fıkra İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler başlığı altında insan hakları, uluslararası standartlar, hakların sayımı, ayırımcılık yapmama, mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler ve iş birliği konularını kapsamaktadır. 3. fıkra Bosna Hersek kurum ve kuruluşları arasındaki ilişkiler ve birbirlerine karşı sorumluklarını içermektedir. Devamındaki fıkralar ise ilerleyen kısımlarda ayrıntılarına

[342] DBA, Madde 3, s. 3.
[343] DBA, Ek-2, ss. 47-50.
[344] DBA, Madde 4, s. 3.
[345] DBA, Ek-3, ss. 53-56.
[346] DBA, Madde 5, s. 3.

değineceğimiz Bosna Hersek'in karmaşık yasama, yürütme, yargı konseptini oluşturmaktadır.[347]

Anlaşmanın 6. maddesi ile İnsan Hakları Komisyonu, Mülteciler ve Yerinden Edilmiş Kişiler Komisyonu ve Ulusal Anıtları Koruma Komisyonu kurulmasının yanında Ek-5 ve Ek-9'da belirlenen hususlar onaylanmıştır.[348] Tahkim Anlaşması olarak ifade edilen Ek-5 ile taraflar aralarındaki ihtilafların çözümü için tahkim sistemi uygulanmasını kabul etmişlerdir.[349] 6. Madde ile kabul edilen Ek-9, Bosna Hersek Kamu Şirketlerinin Kurulmasına İlişkin Anlaşma olarak geçmektedir. Bu Ek ile birlikte ülkedeki altyapı, ulaşım ve diğer tesislerin oluşturulması ve ekonominin yeniden canlandırılması için iş birliği ile yürütülecek bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir.[350]

Madde 7, insan haklarının uygulanması, mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerin korunması ile ilgili olan Ek-6'nın birinci bölümü ve Ek-7'deki ilgili hususları onaylamaktadır.[351] Ek-6'nın birinci bölümü İnsan Haklarına Saygı başlığıyla verilmiştir. Bu bölümde tarafların Avrupa İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme ve Protokollerinde ve eklerindeki diğer uluslararası anlaşmalarla koruma altına alınmış yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, eğitim hakkı, ifade özgürlüğü, adil yargılanma hakkı gibi sıralanan en temel hak ve özgürlükleri "cinsiyet, ırk, renk, dil, din, ulusal veya sosyal köken, siyasi veya diğer görüşler" gibi hiçbir fark gözetilmeksizin güvence altına alacaklarını ifade etmektedir. Tarafların ifade edilen yükümlülüklerini yerine getirmelerine yardımcı olmak ve incelemek adına Ombudsman Ofisi ve İnsan Hakları Dairesi olmak üzere iki kısımdan oluşan insan hakları komisyonu oluşturulmasına karar verilmiştir.[352] Madde 7'de kabul edilen diğer ek Mülteciler ve Yerinden Edilen Kişiler ile İlgili Anlaşma olan Ek-7 iki kısımdan oluşmaktadır. "Koruma" olarak ifade edilen ilk kısımda taraflar arasındaki ihtilafın çözümü için

[347] DBA, Ek-4, ss. 59-74.
[348] DBA, Madde 6, s. 3.
[349] DBA, Ek-5, s. 81
[350] DBA, Ek-9, ss. 108-110
[351] DBA, Madde 7, s. 4.
[352] DBA, Ek-6, ss. 82-83.

mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerin erken dönüşü önemli bir hedef olarak belirlenmiştir. Bu hedefin gerçekleşmesi adına ilgili kişilerin evlerine serbestçe dönme haklarının bulunduğu, tarafların herhangi bir ayrımcılık söz konusu olmadan 1991'den beri süren düşmanlıklar sırasında mahrum bırakılan ev ve mülklerine geri dönüş esnasında bu kişilere her türlü imkanın sağlanması veya adil tazminat hakkına sahip olmaları konusunda mutabık kalınmıştır. Ayrıca taraflar Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ile iş birliği içinde bulunacaklardır. Ek'in ikinci kısmı ise ilgili konudaki kişilerin dönüşü ve entegrasyonunun sağlanması adına bağımsız bir komisyon kurulması ile ilgili hükümler içermektedir.[353]

Madde 8'de Dayton Barış Anlaşması'nın uygulanmasında bilhassa sivil yönleri içeren Ek-10 ve Ek-11'de ifade edilen uluslararası polis gücü ile ilgili düzenlemeler kabul edilmiştir.[354] Barış Anlaşmasının Sivil Uygulamasına Yönelik Anlaşma olarak ifade edilen Ek-10 ile birlikte taraflar altyapının oluşturulması, ekonominin yapılandırılması, anayasal kurumların oluşturulması, insan haklarının temini, şeffaf ve adil seçimlerin düzenlenmesi gibi birçok konuda uluslararası kurum ve kuruluşlardan yardım alınacağı ifade edilmektedir. İlerleyen kısımlarda ayrıntılarına değineceğimiz Dayton Barış Anlaşması'nın sivil konularının uygulanmasında ülkedeki en yetkili kurum olarak oluşturulan Yüksek Temsilcinin görev ve sorumlulukları da ilgili Ek ile belirlenmiştir.[355] Ek-11 ile birlikte Yüksek Temsilcinin koordinesinde bulunmak üzere, BM Güvenlik Konseyi aracılığıyla uluslararası polis gücü kurulmasına karar verilmiştir. Uluslararası polis gücü ile birlikte, bölgede oluşturulacak kolluk kuvvetlerine eğitim ve danışmanlık sağlamak, kanunların uygulamasını teftiş etmek, insan hakları ihlalleri durumunda ilgili mercileri bilgilendirmek gibi genel asayişin sağlanması amaçlanmıştır.[356]

[353] DBA, Ek-7, ss. 94-102.
[354] DBA, Madde 8, s. 4.
[355] DBA, Ek-10, ss. 111-115.
[356] DBA- Ek-11, ss. 116-121.

Madde 9 ile savaş suçları ve insan hakları ihlallerinin tespit edilmesi amacıyla BM aracılığıyla görevlendirilen kuruluşlarla tam iş birliği içerisinde çalışılacağı kabul edilmiştir.[357]

Madde 10 ile Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti, tanımlanmış sınırları ile birlikte karşılıklı olarak birbirlerini egemen ve bağımsız devletler olarak tanıdıkları ifade edilmekle birlikte tanımanın diğer yönlerinin daha sonra tartışılmasına karar verilmiştir.[358]

Madde 11, Dayton Barış Anlaşması'nın taraflarca imzalandığı tarih ile birlikte yürürlüğe gireceği ifade edilmiştir.[359]

3.2. Bosna Hersek'in Siyasi ve İdari Yapısı

Savaş sırasında Hırvat ve Boşnaklardan oluşan Bosna Hersek Federasyonu ve Sırplardan oluşan Sırp Cumhuriyeti şeklinde bölünen ülke Dayton Barış Anlaşması'nın öngördüğü güç paylaşımı yoluyla tek devlet olarak birleştirilmiştir. Farklı yapılanmalara sahip bu iki entitite dışında özerk olarak yönetilen Brčko eyaleti ile birlikte üç ayrı bölgeden oluşan Bosna Hersek dünya üzerinde eşi olmayan karmaşık bir siyasi ve idari yapıya sahip olmuştur. Bosna Hersek Anayasası içerisinde Bosna Hersek Devleti'nin görev tanımı olarak belirtilmeyen tüm yönetimsel yetkiler entitelere bırakılmıştır. Bu durum Bosna Hersek'in zayıf bir merkezi yönetime sahip olmasına neden olmuştur. Bununla beraber Bosna Hersek Anayasası'nın ülkedeki tüm anayasalardan üstün olduğu ve bunların ona uygun olarak hazırlanması gerektiği de belirtilmektedir.[360]

[357] DBA, Madde 9, s. 4.
[358] DBA, Madde 10, s. 4.
[359] DBA, Madde 11, s. 4.
[360] DBA, Ek-4, Madde 3(a), s. 64.

3.2.1. Bosna Hersek Federasyonu (FBiH)

İlk olarak 1994 Washington Anlaşması ile kurulan Federasyon Bosna Hersek'in doğu, güney ve orta bölümlerini içine almaktadır. Federasyonun başkenti Saraybosna olmakla birlikte Mostar'da da bir bürosu bulunmaktadır. Geniş yetkilerle donatılmış 10 kantondan oluşan federasyonun 5 kantonu (Una-Sana, Tuzla, Zenica-Doboj, Bosna-Podrinje, Saraybosna) Boşnak yoğun, 3 kantonu (Posavina, Batı Hersek, Livno) Hırvat yoğun ve 2 kantonu (Orta Bosna, Hersek-Neretva) etnik olarak karışık yapıdadır.[361] Ülkedeki 2013'de yapılan son nüfus sayımına göre yaklaşık 2 milyon 219 bin kişiden oluşan federasyon yüzde 70,4 Boşnak, yüzde 22,24 Hırvat, yüzde 2,55 oranında Sırp vatandaşlar oluşturmaktadır.[362] Bosna Hersek Federasyonu ve on kantonun her birinin kendine ait yasama, yürütme ve yargı organları ve anayasası bulunmaktadır. Federasyon kantonlardan hariç olarak vatandaşlık, ekonomik planlama, organize suç ve terörizmle mücadele, kantonlar arası enerji ve telekomünikasyon politikası, uluslararası kuruluşlarla anlaşmalar yapma konularında yetkilidir. Kantonlar polis, eğitim, kültür, konut, kamu hizmetleri, yerel ekonomi, enerji, medya politikası ve kantonların vergilendirme gibi geniş görev tanımına sahiptir. İnsan hakları, sağlık ve çevre politikaları, altyapı, sosyal refah, turizm ve doğal kaynakların uygulanması gibi konular ise Federasyon ve kantonların ortak görev alanlarını oluşturmaktadır.[363]

3.2.2. Sırp Cumhuriyeti (SC)

Öte yandan diğer entite olan ve ülkenin kuzey ve batı kısımlarını oluşturan Sırp Cumhuriyeti, Federasyon'un aksine üniter bir yapıya sahiptir. 2013'de yapılan sayıma göre 1 milyon 228 bin nüfusunun yüzde 81,51'i Sırp, yüzde 13,99'u Boşnak ve 2,41'i

[361] Orijinal isimleri sırasıyla: Unsko-Sanski, Tuzlanski, Zeničko-Dobojski, Bosanskopodrinjski, Sarajevo/ Vrhbosanska, Posavska, Zapadnohercegovačka, Livanjski/Zapadnobosanska, Srednjebosanski/Županija Središnja Bosna, Hercegovačko-Neretvanski/ Hercegovacko-Neretvanska. Tekin, op. cit., s. 42.

[362] Yüzde 3,6'nı ise üç kurucu halk dışında yer alan ve "diğer" olarak ifade edilen vatandaşlar oluşturmaktayken geri kalanı "teyit edilmemiş" ve "cevap vermemiş" kişiler oluşturmaktadır. Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, "Cenzus of Population, Households and Dwellings in Bosnia And Herzegovina, 2013 Final Results", Saraybosna, 30.06.2016, s.54, https://unstats.un.org/unsd/demographic/sources/census/wphc/bih/bih-2016-06-30.pdf.

[363] Soeren Keil, *Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina*, Burlington: Ashgate, 2013, s. 111.

Hırvatlar oluşturmaktadır.[364] Federasyon'da olduğu gibi merkezi kurumların görev tanımları dışında kalan tüm idari yetkilere sahiptir. Belediyeler yalnızca idari yetkilere sahiptir, karar verme süreçlerine herhangi bir etkileri yoktur. Anayasada başkent Saraybosna olarak ifade edilse de fiili yönetim merkezi Banja Luka'da bulunmaktadır.[365]

3.2.3. Brčko Özerk Bölgesi

Savaş sırasında Sırplar tarafından etnik temizlik uygulanan bölgelerden biri olan Brčko Hırvatistan, Sırbistan ve Bosna Hersek'i birbirine bağlaması, Federasyon ile SC'nin kesişiminde bulunması ve SC'nin toprakları arasında koridor oluşturması sebebiyle oldukça stratejik bir bölgedir. Dayton görüşmeleri sırasında tarafların karşılıklı taleplerinin uzlaşma ile sonuçlanmaması sebebiyle durumu Dayton Barış Anlaşması sonrasına bırakılmıştır. Daha sonra oluşturulan Uluslararası Tahkim Mahkemesi 1999 yılında bölgenin statüsünü belirlemiştir. Karara göre Bosna Hersek'in münhasır egemenliği altında silahtan arındırılmış, özerk bir bölge olmuştur.[366] Yürütme yetkisine sahip uluslararası gözlemci atanan bölge 2012 yılında Barış Uygulama Konseyi'nin aldığı kararla bölgede istikrarın sağlanması sebebiyle askıya alınmıştır.[367] 2013'de yapılan sayıma göre 83 bin 516 nüfusa sahip olan bölgenin yüzde 42,36'sı Boşnak, yüzde 34,58 Sırp, yüzde 20,66 Hırvat vatandaşlardan oluşmaktadır.[368] Bölgede yaşayan halk seçimlerde oy kullanırken her iki entiteden birinin vatandaşlığını seçmek durumundadırlar. Bu yolla devlet ve entite düzeyi için yapılan seçimlerde oy kullanabilirlerken bu bölge için ayrılan koltuk sayısı bulunmamaktadır. Yani bölge

[364] Cenzus of Population, Households and Dwellings in Bosnia And Herzegovina, loc. cit.
[365] Keil, op. cit., s. 113.
[366] Ibid., s. 114.
[367] Bu durum Yüksek Temsilci'nin yayımladığı kararda "denetim askıya alındı , sona erdirilmedi ve gerekirse yeniden etkinleştirilebilir" şeklinde ifade edilmiştir. Brčko'daki uluslararası denetimin tamamen ortadan kaldırılması ise Brčko Final Ödülü (Final Award) olarak tanımlanmaktadır. Roderick Moore, "A Major Step Forward for Bosnia and Herzegovina", *Office of the High Representative*, 01.06.2012, https://www.ohr.int/a-major-step-forward-for-bosnia-and-herzegovina/, (02.03.2023).
[368] Cenzus of Population, Households and Dwellings in Bosnia And Herzegovina, loc. cit.

vatandaşlarının çıkarları yalnızca kullandıkları oylar vasıtasıyla dolaylı olarak temsil edilmektedir.[369]

Harita 3: Bosna Hersek İdari ve Siyasi Haritası[370]

3.2.4. Devlet Düzeyi Yürütme Organları

● **Devlet Başkanlığı Konseyi:** Bosna Hersek'in anayasasını oluşturan Dayton Barış Anlaşması Ek-4'ün 5. Fıkrası'nda devlet başkanlığı makamı ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Anayasaya göre kolektif devlet başkanlığı sistemi ile üçlü başkanlık konseyi

[369] Mariña Barreiro Mariño Damir Banović, Saša Gavrić, *The Political System of Bosnia and Herzegovina: Institutions – Actors – Processes*, Cham: Springer, 2021, s. 60.
[370]Harita tez yazarı tarafından düzenlenmiştir. Orijinali için bkz.; Michael Schuman, *Nations in Transition: Bosnia and Herzegovina*, New York: Facts On File, 2004, s. IV.

oluşturulması ön görülmüştür. Kolektif başkanlık sisteminin 1971 yılı itibarıyla Yugoslavya'da uygulanmaya başlanması sebebiyle yeni bir düzenleme değil, Yugoslavya geleneğine dayanan bir durum olduğu söylenebilir.[371] Devlet Başkanlığı Konseyi doğrudan seçimler sonrasında Bosna Hersek Federasyonu'ndan bir Boşnak ve bir Hırvat, Sırp Cumhuriyeti'nden de bir Sırp'ın seçilmesi yoluyla oluşmaktadır. Sırp Cumhuriyeti başkanlık üyesi yalnızca Sırp vatandaşlardan değil, buraya kayıtlı Boşnak ve Hırvat ve diğer kökenden azınlık oylarını alabilmektedir. Aynı şekilde Federasyon'a kayıtlı Boşnak veya Hırvat vatandaş kendi etnik kimliği dışında bir adaya oy kullanabilmektedir. Bu düzenleme Boşnakların çoğunluğu oluşturduğu Federasyon içerisinde Başkanlık üyeliğine seçilecek Hırvat üye Boşnakların oyları ile etkilenebilme olasılığı bulunmaktadır. Nitekim 2006, 2010 ve 2018 ve 2022 seçimlerinde milliyetçi parti HDZ'nin adaylarını geride bırakarak seçimi kazanan "ılımlı" Hırvat Željko Komšić bahsedilen duruma örnek olurken bazı kesimler tarafından Hırvatların çıkarlarının yeterince temsil edilmediği eleştirilerine neden olmaktadır.[372] Savaş sonrası yapılan ilk seçimler için 2 yıl ile sınırlanan üyelik süresi sonraki yıllar için 4 yıl olarak belirlenmiştir. Seçimlerden sonraki ilk başkanlık görevi en çok oy alan üye ile başlatılmaktadır. Rotasyon usulüne göre her 8 ayda bir diğer konsey üyesine geçen devlet başkanlığı ile birlikte adaylar 4 yılda toplamda iki kez başkanlık görevini yürütmektedir. Anayasaya göre başkanlık konseyi kararları oy birliği ile alınmaya çaba gösterilmelidir. Fakat Konsey üyeleri arasında uzlaşma çabalarının başarısız olduğu durumlarda üyenin temsil ettiği halkın hayati çıkarlarına zarar verildiği gerekçesi ile itiraz etme hakkı bulunmaktadır. Bu durumda karar Sırp üye tarafından itiraz edilirse Sırp Cumhuriyeti Milli Meclisine, Boşnak veya Hırvat üye tarafından itiraz edilirse Federasyon Halk Meclisi içindeki kendi etnik kökenindeki delegelere gitmektedir. Başkanlık üyesi tarafından itiraz edilen karar 10 gün içinde üçteki iki çoğunluk ile delegeler tarafından onaylanırsa başkanlık kararı yürürlüğe girmemektedir. Delegelerin kendi üyelerine karşı oy kullanma olasılıkları düşük olduğundan dolayı her üyenin de jure olarak veto hakkının bulunduğu söylenebilir.[373] Anayasada konseyin başlıca

[371] Mariño, Banović, Gavrić, s. 26.
[372] Ibid., ss. 26-27.
[373] Keil, op. cit., s. 99.

görevleri "Bosna ve Hersek'in dış politikasını yürütmek, büyükelçilerini ve diğer uluslararası temsilcilerini atamak, Bosna Hersek'i uluslararası düzeyde temsil etmek, anlaşmaları müzakere etmek, feshetmek ve Parlamenter Meclisinin onayı ile uygulamak, Bakanlar Kurulunun tavsiyesi doğrultusunda Parlamenterler Meclisine yıllık bütçe önermek olarak ifade edilmiştir.[374]

● **Bakanlar Kurulu:** Devlet düzeyindeki yürütme organlarının bir diğeri Bakanlar Kuruludur. Bakanlar Kurulunun başkanı yani Başbakanlık görevine getirilecek kişi Devlet Başkanlığı Konseyi tarafından önerilmektedir. Aday gösterilen kişi Temsilciler Meclisinde onaylanarak göreve başlamaktadır. Ayrıca başbakanın her seçim döneminde başka bir etnik gruptan seçilmesi teamül olarak kabul edilmiştir. Başbakan, Bakanlar Kurulunu oluşturacak kişileri SC'den üçte bir, FBiH'den üçte iki oranında temsilciden oluşması kuralına göre belirlemektedir. Belirlenen kişiler Temsilciler Meclisi tarafından güvenoyu alarak hükümeti oluşturmaktadır.[375] Bakanlar Kurulu ilk oluştuğunda 3 bakanlıktan oluşmaktayken günümüzde bu sayı dokuza çıkarılmıştır.[376]

3.2.5. Devlet Düzeyi Yasama Organları

3.2.5.1. Parlamenter Meclisi

Bosna Hersek Parlamenter Meclisi Temsilciler Meclisi ve Halk Meclisi olmak üzere 2 ayrı meclisten oluşmaktadır. Parlamenter Meclisi hükümet yetkililerini gözetleme, Başkanlık Konseyinin onayı doğrultusunda kanun çıkarma, bütçeyi onaylama ve değiştirme, Bakanlar Kurulu başkan ve üyelerinin atamasını onaylama ve uluslararası anlaşmaların onaylanması konusunda yetkiye sahiptir. İki meclisin ayrı ayrı olduğu gibi

[374] DBA, Ek-4, ss. 68-69.
[375] Mehmet Uğur Ekinci, *Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Klavuzu*, Ankara: Seta, 2014, ss. 24-25.
[376] Mariño, Banović, Gavrić, op. cit., s. 37.

ortak komiteleri de bulunmaktadır. Alınan kararların geçerli olabilmesi için her iki mecliste kabul edilmiş olması gerekmektedir. Meclis üyeleri 4 yıllığına seçilmektedir.[377]

3.2.5.1.1. Temsilciler Meclisi

Doğrudan yapılan seçimler vasıtasıyla belirlenen toplam 42 üyeli meclisin üçte ikisi FBiH'den, üçte biri SC'den seçilmektedir. Yani Temsilciler Meclisi üyeleri seçilirken etnik kıstastan ziyade bölgesel kota sistemi uygulanmaktadır. Temsilciler Meclisi üyeleri arasında yapılacak seçim ile meclis başkanı ve iki yardımcısından oluşan üç kişilik Temsilciler Meclisi Heyeti oluşturulmaktadır.[378] Temsilciler Meclisi Başkanı'nın Devlet Başkanı ve Başbakandan farklı etnik kimliğe sahip olması gerekmektedir. Meclis Başkanlığı, Temsilciler Meclisi Heyeti arasında sekiz ayda bir dönüşümlü olarak değişmektedir.[379] Temsilciler Meclisinde kararlar oy çoğunluğu ile alınmaktadır. Fakat oy çoğunluğu için her birimden milletvekillerinin en az üçte birinin oylamaya katılmış olması gerekmektedir.[380]

3.2.5.1.2. Halk Meclisi

15 milletvekilinden oluşan Halk Meclisinin üçte ikisi Federasyon'dan üçte biri SC'den seçilmektedir. Boşnak ve Hırvat temsilciler Federasyon Halk Meclisi içerisinde sırasıyla Boşnak ve Hırvat delegasyonu, Sırp temsilciler ise SC Milli Meclisi tarafından belirlenmektedir. Halk Meclisi Başkanı Temsilciler Meclisi Başkanı'nın seçildiği usulle belirlenerek üç kişilik konsey arasında sekiz ayda bir dönüşümlü olarak değişmektedir.

---

[377]"About Parliament", *Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina*, https://www.parlament.ba/Content/Read/32?title=%C4%8Cesto-postavljena-pitanja&lang=en, (03.02.2023).

[378] DBA, Ek-4, s. 65.

[379]"Bosnia and Herzegovina: House of Representatives", *IPU Parline*, https://data.ipu.org/content/bosnia-and-herzegovina?chamber_id=13346, (03.02.2023).

[380]"House of Representatives: Decision-making in the House of Representatives", Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina, https://www.parlament.ba/Content/Read/60?title=Odlu%C4%8Divanje-u-Predstavni%C4%8Dkom-domu&lang=en, (03.02.2023).

Halk Meclisi'nde kararlar oy çoğunluğu ile alınmakla birlikte her gruptan en az 3 delegenin oylamaya katılmış olması şartı aranmaktadır.[381]

3.2.6. Devlet Düzeyi Yargı Organları

● **Anayasa Mahkemesi:** 9 üyeden oluşan Anayasa Mahkemesinin 4 üyesi FBiH Temsilciler Meclisi, 2 üyesi SC Milli Meclisi tarafından seçilmektedir. Kalan 3 üyesi Başkanlık Konseyine danışılmasının ardından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Başkanı tarafından Bosna Hersek veya komşu devletlerinin vatandaşı olmamak koşuluyla dışarıdan atanmaktadır.[382] Ülkedeki en yetkili yargı organı olan Anayasa Mahkemesinin ulusal dağılımı ile ilgili bir hüküm bulunmamasına rağmen 2 Hırvat, 2 Boşnak ve 2 Sırp üye seçilmesi teamül halini almıştır. Mahkeme kararları basit çoğunluk ile alındığından 3 yabancı üyenin kararları oldukça önem taşımaktadır.[383] Anayasa Mahkemesi merkezi hükümet ve entiteler arasındaki ve entitelerin kendi arasındaki oluşan uyuşmazlıklar ile ilgilenmektedir.[384] Ayrıca diğer herhangi bir mahkemenin anayasal konularda aldığı kararlar için temyiz mercii olmakla birlikte kanunların anayasal denetiminin yürütülmesinde görevlidir.

● **Bosna Hersek Devlet Mahkemesi:** Mahkeme devletin yetkilerinin etkili bir biçimde kullanılması, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne saygı gösterilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Anayasada dayanağı bulunmamakla birlikte Yüksek Temsilcilik tarafından 2000 yılında oluşturulan Mahkemenin bünyesinde yabancı yargıçlar da bulunmaktadır. Kamu görevlilerinin görevleri sırasında işlemiş oldukları suçların yanı sıra savaş suçları, organize suçlar, ekonomik suçlar ve yolsuzluk, idari ve seçim meseleleri ile ilgili davalar ile ilgilenmektedir. Ayrıca herhangi bir devlet veya

[381] "Bosnia and Herzegovina: House of Peoples", *IPU Parline*, https://data.ipu.org/node/22/administration?chamber_id=13347 , (03.02.2023).
[382] DBA, Ek-4, s. 70.
[383] Keil, op. cit., s. 102.
[384] Ekinci, op. cit., s. 27.

uluslararası mahkemeler ve uluslararası polis makamları tarafından talep edilen kişilerin iadesi gibi konularda karar vermektedir.[385]

3.2.7. Entite Düzeyi Yürütme Organları

3.2.7.1. Bosna Hersek Federasyonu Yürütme Organları

● **Bosna Hersek Federasyonu Cumhurbaşkanı:** Cumhurbaşkanı ve diğer kurucu halklara mensup iki yardımcısı, FBiH Halklar Meclisi'nde üç kurucu halktan her birinin en az üçte bir oyu ile aday gösterilir. Ardından Federasyon Temsilciler Meclisi ve Halklar Meclisi'nde çoğunluk oyu ile onaylanması gerekmektedir. Görev süresi 4 yıl olan Federasyon Cumhurbaşkanı; Bakanlar Kurulu'nu, Federasyon Mahkemelerinin hakimlerini, ordu görevlilerini, diplomatik misyon şeflerini aday göstermek, Federasyon ordusunun başkomutanı olarak görev yapmak, uluslararası anlaşmaları imzalamak ve onaylamak konularında sorumludur.[386]

● **Bosna Hersek Federasyonu Bakanlar Kurulu:** Başbakan, Cumhurbaşkanı ve yardımcılarının mutabakatı ile belirlenmektedir.[387] 1999'dan itibaren FBiH Cumhurbaşkanının Hırvat, başbakanın ise Boşnak olması yazılı olmayan kural haline gelmiştir.[388] Cumhurbaşkanı, yardımcıları ve başbakan ile yapılan istişareler sonucu Bakanlar Kurulu aday gösterilmektedir. Aday gösterilen kabine Federasyon Temsilciler Meclisi içerisinde çoğunluğun oyunu alması halinde göreve başlamaktadır.[389] 2002'deki anayasal reform ile birlikte FBiH Bakanlar Kurulu başbakan dışında 8 Boşnak, 5 Hırvat, 3 Sırp bakan ile toplam 16 bakandan oluşmaktadır.[390] Başbakan FBiH hükümetinin politikalarını ve kanunlarını yürütmek ve uygulamak, cumhurbaşkanına görevden alma

[385] "European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission): The Judicial Power in Bosnia and Herzegovina (BiH) Background Paper", Opinion no. 648/2011, Strasbourg, 2011, ss. 9-12.
[386] FBiH Anayasası, Bölüm IV. B. III, Madde 7(a).
[387] "Constitution of The Federation of Bosnia and Herzegovina", Bölüm IV. B. I., Madde 4, *Council of Europe*, 2000, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2000)054-e,(14.02.2023). Kaynak bundan sonraki kullanımlarda "FBiH Anayasası" olarak kısaltılacaktır.
[388] Mariño, Banović, Gavrić, op. cit., s. 55.
[389] FBiH Anayasası, Bölüm IV. B. II., Madde 5.
[390] Mariño, Banović, Gavrić, loc. cit.

teklifinde bulunmak, mevzuat değişikliği önerilerinde bulunmak ve Yasama Meclisinin bütçe tekliflerini hazırlamakla görevlidir.[391] Bakanlar Kurulu ise politikaların belirlenmesi ve kanunların uygulanması hususlarını yürütmektedir.[392]

3.2.7.2. Sırp Cumhuriyeti Yürütme Organları

● **Sırp Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı:** Doğrudan yapılan seçimler sonucunda en çok oyu alan aday SC Cumhurbaşkanı olurken diğer kurucu halklara mensup olan ve cumhurbaşkanından sonra en çok oyu alan diğer iki aday cumhurbaşkanı yardımcısı olarak dört yıllık süre ile göreve başlamaktadır. Aynı kişiler, aynı görev için üst üste en fazla iki kez seçilebilmektedir.[393] Etnik çoğunluk sebebiyle SC Cumhurbaşkanı her zaman Sırp kökenli olmuştur. Cumhurbaşkanı, SC'i temsil etmek, Milli Meclise başbakan adayı önermek, SC'nin yabancı misyon şeflerini atamak ve geri çağırmak, SC Anayasa Mahkemesi üyelerini aday göstermek, Bosna Hersek ve SC Anayasalarına uygun olarak savunma ile ilgili görevlerini yerine getirmek, af ilan etmek, Senato'nun oturumlarını toplamak ve yönetmek, Bakanlar Kurulu'nun görüşlerini aldıktan sonra gerekli gördüğü hallerde Milli Meclisi fes etmek gibi geniş yetki ve sorumluluklara sahiptir.[394]

● **Bakanlar Kurulu:** SC Cumhurbaşkanı'nın önerdiği başbakan adayı Bakanlar Kurulu listesi ve hükümet planını Milli Meclise sunmasının ardından çoğunluğun güvenoyunu alması ile göreve başlamaktadır. Dört yıllık süre ile görevlendirilen Bakanlar Kurulu bir başbakan ve sekiz Sırp, beş Boşnak ve üç Hırvat olmak üzere on altı bakandan oluşmaktadır. Başbakan'ın bakanlar arasından seçeceği diğer kurucu halklara mensup iki yardımcısı bulunmaktadır.[395] Bakanlar Kurulu, Meclis'e kanun, genel kararname,

[391] FBiH Anayasası, Bölüm IV. B. III, Madde 7(c).
[392] Ekinci, op. cit., s. 25.
[393]"Constitution of Republika Srpska", Madde 83, *Council of Europe*, 2008, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2008)047-e,(20.02.2023). Kaynak bundan sonraki kullanımlarda "SC Anayasası" olarak kısaltılacaktır.
[394]SC Anayasası, Madde 80; "President Authorities", *President of the Republic of Srpska*, https://www.predsjednikrs.net/en/authorities/, (21.02.2023).
[395] SC Anayasası, Madde 92.

yönetmelik önerileri sunma ve uygulanmasını sağlama, şehir ve imar planı, bütçe ve yıllık bilançoyu önermek, SC'nin bakanlıkları ve diğer idari kuruluşların örgütlenmelerini sağlamak ve denetlemek görevleri arasında bulunmaktadır.[396]

3.2.8. Kantonlarda Yürütme

FBiH'de bulunan 10 kantonun herbirinin, kanton yasama meclislerinde çoğunluğun oyu ile seçilecek bir Başkanı bulunmaktadır. Başkan iki yıl süre ile görev yapmaktayken art arda en fazla iki dönem seçilebilmektedir. Başkan, kanton hükümetini aday gösterir ve kanton yasama meclisinin çoğunluğunun oyu ile onaylanır. Hükümet üyeleri her kurucu halktan en az bir üye olmak üzere nüfus oranında belirlenmektedir.[397] FBiH Hükümeti tarafından verilen sorumlulukları yürütmek ve uygulamak, bütçe önerileri hazırlamak, kanton kanunları ve kanton polisine karşı işlenen suçları denetlemek kanton hükümetlerinin sorumlulukları arasındadır.[398]

3.2.9. Brčko Özerk Bölgesi Yürütme

Brčko'nun da ayrı bir hükümeti bulunmaktadır. Brčko hükümeti bir Başkan, bir Başkan Yardımcısı, 11 daire başkanı ve Koordinatör Ofisi'nden oluşmaktadır.[399] Brčko Başkanı'nın görev ve yetkileri arasında bölgeyi temsil etme, hükümete başkanlık etme, Bosna Hersek Parlamenter Meclisi'nin ve Brčko Meclisi'nin kabul ettiği yasaları uygulama, Bosna Hersek kurumları ile iş birliği ve koordinasyonu sağlama bulunmaktadır.[400]

---

[396] SC Anayasası, Madde 90.
[397] FBih Anayasası, Bölüm V. 3, Madde 8.
[398] FBih Anayasası, Bölüm V. 3., Madde 9.
[399] Mariño, Banović, Gavrić, op. cit., s. 60.
[400] "Mayor: Jurisdictions", *Vlada Brčko distrikta BiH*, http://www.vlada.bdcentral.net/Content/Read/nadleznosti, (21.02.2023).

3.2.10. Entite Düzeyi Yasama Organları

3.2.10.1. Bosna Hersek Federasyonu Yasama Organları

Bosna Hersek Federasyonu'nun yasama organı devlet düzeyinde olduğu gibi Temsilciler Meclisi ve Halklar Meclisi olmak üzere iki odalı yapıya sahiptir. FBiH içerisine yasama ile ilgili kararların alınabilmesi her iki Meclis içerisinde salt çoğunluğun onaylanması ile mümkündür.[401] Meclislerin görev süresi fesedilmedikleri müddetçe 4 yıldır. Federasyon cumhurbaşkanı ve yardımcılarını seçmek, Bakanlar Kurulunu onaylamak, Federasyon kanunlarını çıkarmak, Federasyonun askeri güç kullanımına izin vermek, Federasyon bütçesine karar vermek, kantonların uluslararası anlaşmalarına onay vermek Federasyon parlamentosunun yetki ve sorumlulukları içerisindedir.[402]

● **Halklar Meclisi:** Federasyon Parlamentosunun 80 sandalyeye sahip üst meclisidir. 2022 genel seçimlerine kadar Boşnak, Sırp ve Hırvatlardan her biri 17, diğer etnik gruba mensup olan kişiler de 7 sandalye ile temsil edilmiştir. Fakat 2 Ekim 2022 tarihinde oylamanın tamamlanmasının ardından Yüksek Temsilci Christian Schmidt tarafından "İşlevsellik Paketi" ismiyle yeni bir düzenleme yapılmıştır. Pakete göre her bir kurucu halkın 17 olan delege sayısı 23'e yükseltilirken "diğerleri" olarak ifade edilen azınlıkların temsilci sayısı 7'den 11'e çıkarılmıştır.[403] Üyeler kanton meclislerince, sayıları kanton nüfuslarına orantılı olacak şekilde dolaylı olarak seçilerek gönderilmektedir. Her kantonun kurucu halkların her birinden en az bir temsilci göndermesi gerekmektedir. Meclisin esas amacı Temsilciler Meclisi'nce üç kurucu

[401] FBiH Anayasası, Bölüm IV. B. 4., Madde 17 ve 19.
[402] FBiH Anayasası, Bölüm IV. B. 5., Madde 20.
[403] Christian Schmidt, "Measures to improve Federation Functionality", *Office of the High Representative*, 10.02.2022, http://www.ohr.int/measures-to-improve-federation-functionality/, (22.02.2023).

halkın çıkarlarını ilgilendiren konularda alınan kararlar ve çıkarılan kanunları görüşmek ve karara bağlamaktır.[404]

● **Temsilciler Meclisi:** Federasyon Parlamentosunun 98 sandalyeye sahip alt meclisidir. Doğrudan yapılan seçimlerde yüzde 5'lik seçim barajı uygulanmaktadır. Üç kurucu halk için en az dört sandalye ayırılmıştır.[405] Meclis üyeleri tarafından bir Meclis Başkanı ve iki Başkan Yardımcısı seçilmektedir. Bu kişiler farklı kurucu halktan seçilmesi gerekmektedir.[406]

3.2.10.2. Sırp Cumhuriyeti Yasama Organları

● **Milli Meclis:** Doğrudan yapılan seçimler sonucunda yüzde beşlik seçim barajı içerisinden seçilen 98 milletvekilinin oluşturduğu birincil yasama organıdır. Üç kurucu halk için en az dört sandalye ayrılmıştır. Milli meclis anayasa değişikliklerine karar verme, kanun ve yönetmelikler çıkarma, hükümeti denetlemek, af çıkarmak, kalkınma ve imar planları çıkarmak, bütçeyi kabul etmek, adaylar arasından Anayasa Mahkeme üyelerini seçmek gibi geniş yetki ve sorumluluklara sahiptir.[407]

● **Halklar Şurası:** Halklar Şurası, Milli Meclis'te alınan kararların üç kurucu halkın milli çıkarlarına uygunluğunun denetlenmesi amacıyla oluşturulmuştur. 8 Boşnak, 8 Sırp, 8 Hırvat ve 4 diğer etnik unsurlardan olmak üzere toplam 28 sandalyeye sahiptir. Üyeler Milli Meclis içerisinden kendi etnik komisyonları tarafından seçilmektedir. Halklar Şurası'nın dört yıllık görev süresi olmakla birlikte Milli Meclis'in fesedilmesi durumunda görevi sona ermektedir.[408]

[404] Ekinci, op. cit., s. 22.
[405] Ibid.
[406] "House of Representatives", *Parlament Federacije Bosne I Hercegovine*, https://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/en/about-us, (22.02.2023).
[407] SC Anayasası, Madde 70 ve 71.
[408] SC Anayasası, Madde 71 ve 72.

● **Senato:** Sırp Cumhuriyeti'ndeki siyasi, ekonomik, kültürel ve ulusal konularda en yüksek anayasal danışma ve tavsiye kuruludur. Üyeleri SC Cumhurbaşkanı tarafından atanmakla birlikte oturumlara da Cumhurbaşkanı başkanlık etmektedir.[409] Başlangıçta sadece Sırplardan oluşan Senato üyeleri 2010 yılında yapılan değişiklik sonrasında diğer etnik gruplardan da seçilebilmektedir. Senatörler, SC Milli Meclis üyeleri ile aynı hak ve dokunulmazlıklara sahiptirler.[410]

3.2.11. Kantonlarda Yasama

Her Kantonun üyeleri otuzdan az, elliden fazla olmamak koşuluyla bir yasama meclisi bulunmaktadır. Kanton yasama meclis üyeleri doğrudan seçimler ile seçilerek iki yıl süreyle görev yapmaktadırlar. Kanton meclisleri, kanton anayasalarını hazırlayıp üçte iki oy oranı ile onaylamaktadırlar. Kanton Başkanı ve yargıçlarını seçme, kanton kanunlarını çıkarmak, bütçeyi onaylamak ile sorumludur.[411]

3.2.12. Brčko Özerk Bölgesi Yasama

Brčko Meclisi kendi bölgesi içerisinde yapılan seçimler sonrasında yüzde 3 barajını geçen partilerden seçilen 31 milletvekilinden oluşmaktadır. Kurucu halklara en az üç, bölgede yaşayan azınlıklara ise iki sandalye ayrılmıştır. Meclis, bölge tüzüğü üzerinde değişiklik yapma, onaylama, kanunları kabul etme yetkilerine sahiptir.[412]

3.2.13. Entite Düzey Yargı Organları

3.2.13.1. Bosna Hersek Federasyonu Yargı Organları

Bosna Hersek Federasyonu yargı organları Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve İnsan Hakları Mahkemesi'nden oluşmaktadır. Federasyon'un tüm mahkemelerinin

[409] SC Anayasası, Madde 89.
[410] Ekinci, op. cit., s. 23.
[411] FBiH Anayasası, Bölüm V. 2., Madde 5 ve 6.
[412] Mariño, Banović, Gavrić, loc. cit.

hâkimleri Federasyon Başkanı'nın belirlemesi ve Halklar Meclisi'nin çoğunluğunun onaylaması ile seçilmektedir.[413]

● **Anayasa Mahkemesi:** 9 Hâkimden oluşan Anayasa Mahkemesi, Federasyon Hükümeti, kantonlar ve belediyeler arası, kantonlar arası ve belediyeler arası oluşan anlaşmazlıklarla ilgilenmektedir. Ayrıca yasama meclislerince alınan kararların anayasaya uygunlunun tespiti ve diğer mahkemelerde görülen davalar sırasında ortaya çıkan anayasal sorunlar hakkında karar verme yetkisine sahiptir.[414]

●**Yüksek Mahkeme:** En az 9 hâkimden oluşan Yüksek Mahkeme Federasyonun en yüksek temyiz organıdır.[415]

● **İnsan Hakları Mahkemesi:** Bir Boşnak, bir Hırvat ve bir diğer etnik gruplardan olmak üzere 3 hâkimden oluşmaktadır. Anayasal veya diğer konulardaki davalarda insan hakları ve özgürlükleri temelindeki oluşan sorunlar ile ilgilenmektedir.[416]

3.2.13.2. Sırp Cumhuriyeti Yargı Organları

Federasyonda olduğu gibi SC'ninde de görev tanımları aynı olan kendi Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme bulunmaktadır. Ayrıca 19 temel mahkeme ve toplam 10 tane bölge ve ticaret mahkemesi bulunmaktadır.[417]

3.2.14. Kanton Yargısı

Federasyon içerisinde bulunan on kantonun her birinin ayrı kanton mahkemesi ve 28 belediye mahkemesi bulunmaktadır.[418] Kanton mahkemeleri kendi belediyelerinde

[413] FBiH Anayasası, Bölüm IV. C., Madde 1 ve 6.
[414] FBiH Anayasası, Bölüm IV. C., Madde 9 ve 10.
[415] Mariño, Banović, Gavrić, op. cit., s. 43.
[416] FBiH Anayasası, Bölüm IV. C., Madde 18 ve 19.
[417] Ekinci, op. cit, s., 28.
[418] Ekinci, op. cit., s. 27.

görülen davaların temyiz mercii olmakla birlikte bu mahkemelerin yetki alanına girmeyen hususlarda yargı yetkisine sahiptir.[419]

3.2.15. Brčko Özerk Bölgesi Yargı

Brčko bölgesinin bir Genel Mahkeme ve bir Temyiz Mahkemesi'nden oluşan kendine ait bir yargı sistemi bulunmaktadır.[420]

3.2.16. Barış Uygulama Konseyi ve Yüksek Temsilcilik Ofisi

Dayton Barış Anlaşması'nın imzalanmasının ardından uluslararası toplum tarafından desteklenmesi amacıyla 8-9 Aralık 1995 tarihinde Londra'da yapılan konferans sonrasında Barış Uygulama Konseyi (Peace Implementation Council-PIC) oluşturulmuştur. Konsey Dayton Barış Anlaşması'nın uygulanmasını ekonomik, askeri, insani, siyasi gibi birçok farklı açıdan destekleyen toplam 55 devlet ve uluslararası örgütten oluşmaktadır. Konseyin 11 üyeden oluşan ve Yüksek Temsilcilik başkanlığında çalışan yürütme kolu bulunmaktadır. Bosna Hersek'teki siyasi istikrar ve demokrasinin sağlanmasına kadar görevini sürdürmesi öngörülmektedir.[421]

Yüksek Temsilcilik Ofisi (Office of the High Representative-OHR), DBA'nın sivil yönlerinin uygulanmasının denetlenmesi amacıyla oluşturulan geçici bir uluslararası kurumdur. PIC tarafından belirlenen Yüksek Temsilci'nin BM Güvenlik Konseyi tarafından onaylanması gerekmektedir. Bosna Hersek'teki Dayton Barış Anlaşması'nın denetlenmesi konusunda en yetkili makam olan Yüksek Temsilci'nin yetkileri Anlaşma Ek-10 ile belirlenmiştir. Dayton Barış Anlaşması'nın uygulanmasının izlenmesinin yanında uygulamayı engelleyen durumları ortadan kaldırmak için emir verme ile de yetkilidir. Ayrıca anlaşmanın yorumlanması konusunda nihai yetkili makamdır. PIC tarafından 1997 yılında yapılan düzenleme ile Yüksek Temsilci'ye "Bonn Yetkileri"

[419] FBiH Anayasası, Bölüm V. Madde 1.
[420] Mariño, Banović, Gavrić, loc. cit.
[421] "Peace Implementation Council", *Office of the High Representative*, http://www.ohr.int/international-community-in-bih/peace-implementation-council/, (09.03.2023).

olarak ifade edilen bazı özel yetkiler sağlanmıştır. Buna göre Temsilci gerekli gördüğü taktirde ülkedeki herhangi bir yetkiliyi görevden alabilir veya Dayton Barış Anlaşması'nın lehine gördüğü herhangi bir bağlayıcı karar tesis edebilir. Temsilci'nin aldığı kararlar yargıya götürülememekle birlikte yalnızca PIC'e karşı sorumluluk bulunmaktadır.

Uluslararası toplumun Bosna Hersek'teki yürüttükleri programlarında zamanla oluşan yetki ve yardım çakışmalarının önlenmesi amacıyla PIC'nin talebi ve OHR'nin çalışmalarıyla 2002 yılında Yüksek Temsilci başkanlığında "Board of Principals" oluşturulmuştur. Kurul sayesinde AGİT, BM, UNHCR, AB, WB gibi birçok uluslararası kurumun koordinasyonu sağlanmaktadır.[422]

[422] "Board of Principals", *Office of the High Representative*, http://www.ohr.int/international-community-in-bih/board-of-principals/, (12.03.2023).

Şekil 4: Bosna Hersek'te Yasama, Yürütme ve Yargı Sistemi[423]

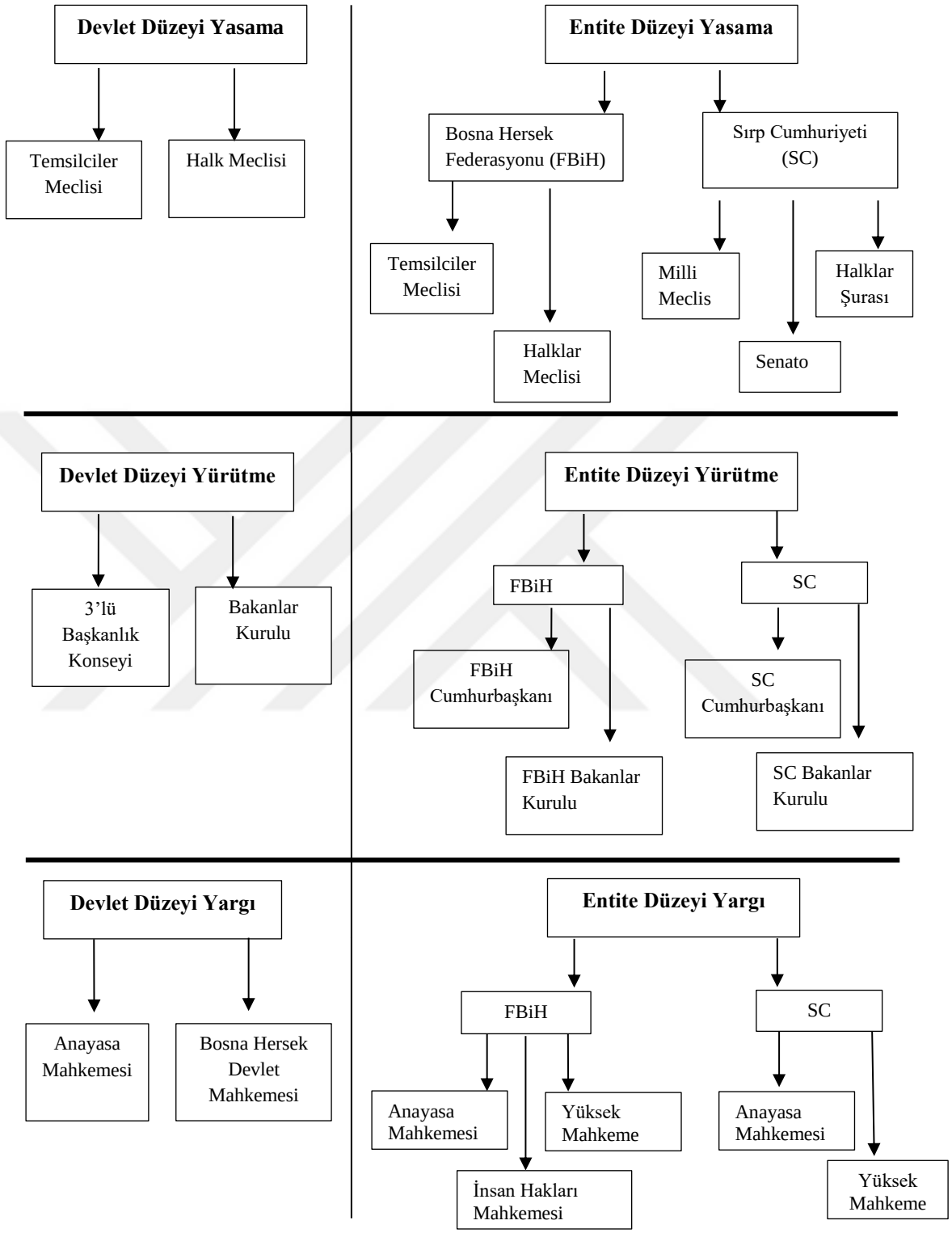

[423] Şekil tez yazarı tarafından hazırlanmıştır. İçerdiği bilgiler için bkz.; Ekinci., op.cit., ss. 19-32. Şemada yalnızca devlet ve entite düzeylerine yer verilmiştir. Ancak FBiH'e bağlı 10 kantonun her birinin ve Brčko Özerk Bölgesi'nin kendine ait yasama, yürütme ve yargı organları da bulunmaktadır.

3.3. Bosna Hersek'in Devlet Kırılganlığının Değerlendirilmesi

Dayton Barış Anlaşması Bosna'daki şiddeti sona erdirmiş, hayatın normale dönmesi için önemli fırsatlar oluşturmuştur. Bunun yanında uluslararası ilgi sayesinde hem iç güvenlik oluşturma, mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşünü kolaylaştırma, makul düzeyde ekonomik büyüme konularında destek sağlamıştır. Dayton Barış Anlaşması sayesinde savaşın en yoğun yaşandığı bölgelerden biri olan ancak bugün Sırp, Boşnak ve Hırvatların göreli uyum içinde yaşadığı Brčko özerk bölgesinde iş birliği ve istikrar oluşturulmuştur. Fakat uluslararası toplum himayesinde oluşturulan fiili barış bugüne kadar hiç bozulmamış olsa da siyasi istikrar ve uyum ortamının Brčko bölgesi ile sınırlı kaldığı söylenebilir.

Güç paylaşımı ve ademi merkezi yapılanma olarak iki unsur üzerine oluşturulan Dayton Barış Anlaşması teoride iyi planlansa da pratikte devleti işlevsizleştiren bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. DBA'nın imzalanmasının ardından 28 yıl geçmesine rağmen Sırplar tarafından bağımsızlık, Hırvatlar tarafından daha fazla özerklik talepleri devam ederken Boşnaklar daha merkezi bir devlet yapılanmasından yana tavır sergilemeye devam etmektedir. AB'ye aday ülke statüsünü kazanması gibi pozitif gelişmeler yaşansa da kurumsal yapılanmasındaki önemli tıkanıklıklar, artan milliyetçi söylemler, başarısız reform girişimleri Bosna Hersek'in devlet kırılganlığının artmasına neden olmaktadır. Nitekim devlet kırılganlığı tespitinde yaygın olarak başvurulan Kırılgan Devletler İndeksi'ne göre 2017-2022 yılları arasında yaşanan gerilemeler ile birlikte 179 ülke içerinde 2022 itibarıyla en kırılgan 74. ülke olmuştur.[424] Tarihsel süreçte hem Yugoslavya hem de kuruluş dönemindeki çöküşler sebebiyle başarısız devlet mirası taşıyan Bosna Hersek'in devlet kırılganlığını arttıran sebeplerin tespiti ön uyarı sistemi oluşturabilmesi açısından önem taşımaktadır.

[424]"Country Dashboard: Bosnia and Herzegovina", *Fragile States Index*, https://fragilestatesindex.org/country-data/, (16.03.2023) .

3.3.1. Bosna Hersek'in Otorite Kırılganlığını Etkileyen Başlıca Faktörler

3.3.1.1. Devletin Siyasi Yapılanmasından Kaynaklanan Sorunlar

Otorite bir devletin sınırları içerisinde yaşayan topluma nüfuz etmesi ve düzeni sağlayabilmesi için bağlayıcı yasalar koyması ve uygulayabilmesi, fiziksel güç tekeline sahip olabilmesi, sınırları üzerinde ve içinde güvenliği sağlayabilmesi kabiliyetleri ile alakalıdır. DBA ile yeniden oluşturulan Bosna Hersek birleşik tek devlet içerisine biri cumhuriyet diğeri federasyon olan iki entite, bir özerk bölge, üç kurucu halk ile birlikte her bakımdan "sui generis" yapıya sahiptir. Bununla birlikte devlet, entite, kanton ve Yüksek Temsilcilik olmak üzere dört düzeyde otorite içermektedir. Ayrıca halkların eşitliği prensibi sebebiyle Devlet Başkanlığı üç başlı yapıya sahiptir. Dolayısıyla Bosna Hersek'te bir devletin otoritesini oluşturan etkenleri sağlamak oldukça zordur.

Devlet yapılanmasındaki karmaşık durum ve çok başlılık karar alma süreçlerinde önemli aksaklıklara neden olmaktadır. Bosna'nın çok uluslu güç paylaşım modeli, ademi merkezi devlet yapılanması, üç kurucu halkın devlet ile ilişkilerinde fikir birliğinin bulunmaması sebebiyle devlet için alınması gereken basit kararlar dahi aylarca sürebilmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere yasama ve yürütme organlarındaki etnik kota sistemi ve "hayati çıkar" veto hakları siyasi süreçleri felç etmektedir.[425] Bu durum modern devletin getirilerinden biri olan bürokrasi Bosna Hersek için devleti hantallaştıran ve kilitleyen bir sürece dönmektedir. Dolayısıyla devletin bağlayıcı karar alma ve uygulama kapasitesini azaltarak otorite kırılganlığına neden olmaktadır.

Bosna Hersek'teki karmaşık siyasi yapılanmanın oluşturduğu bir diğer sorun ise ülke genelinde 4 yılda bir yapılan seçimlerin ardından çok uzun süre hükümetlerin kurulamamasıdır. SC'nin üniter yapısından dolayı SC hükümeti kısa sürede kurulurken FBiH için ise bu durum aylarca sürmektedir. Örneğin 2010 yılında hükümet kurma

[425] Stefano Recchia, "Beyond International Trusteeship: EU Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina", European Union Institute for Security Studies, (2007), s. 12.

süresi 16 ay alırken 2014 yılında yaklaşık 6 ay, 2018'de ise 14 ay sürmüştür. 2022 seçimleri sonrasında da benzer bir tablo görünmektedir. 2023 Mayıs ayı itibarıyla yapılan seçimlerin ardından 8 ay geçmesine rağmen FBiH hükümeti kurulamamıştır.[426] Bu durumun devletin işleyişi, siyasi istikrar ve ekonomi açısından birçok olumsuz etkisi bulunmakla birlikte Yüksek Temsilci Christian Schmidt'in ifadesiyle hükümetin kurulamaması "SC'nin ayrılıkçı eğilimlerinin, kışkırtıcı söylemlerinin ve yıkıcı politikalarının büyüyebileceği bir boşluk yaratmaktadır".[427] Bu sebeple Federasyon hükümetinin kurulması için verilen yasal sürenin aşılmasının ardından Schmidt hükümetin kurulması amacıyla "olağan üstü yetkilerini" kullanmıştır. 27 Nisan 2023 tarihinde yayımladığı bildiri ile hükümetin kurulmasını engelleyen başlıca sorun Federasyon başkan yardımcılarının onayının alınması gerekliliği olması sebebiyle bir başkan yardımcısının onayı yeterli kabul edilmesine karar verilmiştir.[428] Devletin işlevsel bir yönetişimi ve krizleri çözme yeteneğinin olmaması sebebiyle "yukarıdan" yapılan müdahale ile hükümet krizinin sonlanarak kabine toplanabilmiştir.

Bosna Hersek'in kurumsal yapılanmasından kaynaklanan bir diğer sorun devletin egemenliği sorunudur. Anayasal sistemden dolayı Yüksek Temsilcilik dışında hiçbir devlet kurumu tam yetki ve egemenliğe sahip değildir. Anayasada açıkça devletin yetki alanına girmeyen tüm konular entitelere bırakılmıştır. Ancak sınırları net olmayan ve yoruma açık bu yetki dağılımı zaman zaman yetki çatışmalarına neden olabilmektedir. Bu belirsizlikler milliyetçi partilerin ayrılıkçı politikaları için otorite boşluğu yaratmaktadır. Özellikle Sırp Cumhuriyeti'nin[429] Bosna Hersek'ten bağımsız bir devlet gibi kendi kararları doğrultusunda politikalar yürüttüğü görülmektedir. Entite

[426] Ahmet Nurduhan, "Bosna Hersek'te 84 gün geçmesine rağmen hala hükümet kurulamadı", *Anadolu Ajansı*, 25.12.2022, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersekte-84-gun-gecmesine-ragmen-hala-hukumet-kurulamadi/2772243, (08.05.2023).
[427] Christian Schmidt, "HR decision on the Federation government of 27 April 2023: A short explanation", 28.04.2023, http://www.ohr.int/hr-decision-on-the-federation-government-of-27-april-2023-a-short-explanation/ .
[428] Christian Schmidt, "Decision on unblocking the Appointment of the Government of the Federation of Bosnia and Herzegovina", 27.04.2023, http://www.ohr.int/decision-unblocking-the-appointment-of-the-government-of-the-federation-of-bosnia-and-herzegovina/.
[429] Holbrooke DBA'nın en büyük kusurlarından birini Sırp kesiminin isminin Sırp Cumhuriyeti olmasına izin verilmesi olarak görmektedir. Sebebi "cumhuriyet" ismi bağımsızlık anlamına gelmese de bu durumu hem Sırplara verilen bir ödün olarak ifade etmektedir. Holbrooke, op. cit. s. 438.

kurumlarının devlet düzeyindeki organlardan daha yetkili olmaları merkezi devletin gücünü sınırlamaktadır. Entitelerden devlet düzeyine yetki devri için yapılan çalışmalar ise SC tarafından engellenmektedir. Böylece Yugoslavya dönemindeki sorunlu ademi merkezi yapılanma Bosna Hersek'te de devam etmekte, Sırp yetkililer savaş öncesi hedeflerini Bosna'nın siyasi yapılanması sayesinde siyasi araçlarla sürdürmektedirler.[430] Bu yönüyle günümüz Bosna Hersek'in Yugoslavya'nın prototipini oluşturduğu söylenebilir.

3.3.1.2. Yüksek Temsilcilik Makamına Yönelik Eleştiriler

Başarısız devlet örneklerinde veya etnik çatışma yaşamış toplumlarda kriz sonrasında yerel güç unsurlarının henüz kendini yönetebilecek kapasiteye sahip olmaması halinde uluslararası toplum tarafından barış inşa politikaları içerisinde uluslararası vesayet rejimi oluşturulabilmektedir. Bosna Hersek'te savaş sonrasında Dayton Barış Anlaşması ile oluşturulan OHR makamı da ülkedeki siyaset içerisinde denge sağlamak ve Dayton Barış Anlaşması'nın uygulanması konusundaki sorunları çözmek amacıyla oluşturulan geçici himaye rejimidir. Nitekim siyasetçiler arasında denge oluşturması ve ılımlı partilerin görece ön plana çıkması hedeflerine kısmen ulaşıldığı söylenebilir. Ayrıca savaş sonrasında yürütülen partiler arasındaki arabuluculuk rolünün yanında Dünya Bankası tarafından sunulan mali yardımların kontrolünü sağlama gibi geniş faaliyetler yürütmüştür.[431] Ancak OHR'nin başlangıçtaki rehberlik ve denetim işlevi 1997 ve 2000 yıllarında eklenen Bonn Yetkileri olarak ifade edilen olağanüstü yetkiler ile birlikte daha aktif ve müdahaleci bir yapıya dönüşmüştür. Yerel siyasetçileri görevden alma, gerektiğinde yasa çıkarma, askıya alma gibi olağanüstü yetkilere sahip olan OHR makamı bu yetkiler sebebiyle ülkenin demokratikleşmesinin önündeki büyük engellerden biri olduğu yönünde eleştirilere hedef olmaktadır.[432] Halk tarafından seçilen siyasilerin politikalarının, anayasada bulunan veya parlamentodan geçen herhangi bir

[430] Tekin, op. cit., s. 56.
[431] Elifnur Ayhan, "Bosna Hersek Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin Görev ve Yetkilerine Dair Bir Değerlendirme", *Tuiç Akademi*, 09.05.2021, https://www.tuicakademi.org/bosna-hersek-yuksek-temsilcilik-ofisinin-gorev-ve-yetkilerine-dair-bir-degerlendirme/ , (26.04.2023).
[432] Pınar Yürür, *Uluslararası Toplumun Bosna-Hersek'i Yeniden Yapılandırma Süreci ve Modeli*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2007, s. 136.

kararın uluslararası toplum tarafından uygun bulunmaması halinde müdahale edilebilmesi hem devletin otoritesinden hem de demokratik bir yapılanmadan söz edilmesini zorlaştırdığı söylenebilir. Bununla birlikte Bosna Hersek siyasetindeki tıkanıklıkları açmak amacıyla demokratik sürecin dondurularak yapılan müdahalelerin veya kamu görevlilerinin görevden alınması kararları üzerinde yasal süreç veya temyiz hakkının olmaması hukuk devleti kriterlerine uyulmadığı yönünde eleştirilere neden olmaktadır.[433]

OHR'ye yöneltilen bir diğer eleştiri ise "bağımlılık kültürü" oluşturduğuna yöneliktir. Yerel siyasetçiler nihai gücün tek bir elde toplandığını ve gerekli kararların yukarıdan müdahale ile alınacakları yönündeki düşünceleri sebebiyle tavizsiz milliyetçi duruşlarını devam ettirmekte ve farklı görüşler arasında diyalog kurma çabasına gerek kalmamaktadır.[434] Uluslararası vesayetin Bosna Hersek siyaseti açısından sağladığı istikrar ve denge ortamı, savaş sonrasında modern kurumların oluşturması ve işleyişin sağlanması gibi birçok getiriyle beraber Bosna Hersek'in sorunlarına kalıcı çözüm oluşturduğu söylenemez.

Bir devletin nihai otoritesi ve kamu gücü demokratik seçimler ve bağımsız yargı denetimi gibi mekanizmalar aracılığıyla sınırlanmakta ve düzenlenmektedir. Bu araçlar devletin meşruiyetini sağlayan unsurlardan olarak kabul edilmektedir. Bosna Hersek'in hem devlet hem entite düzeyindeki yapılanması düzenleyici ve kısıtlayıcı mekanizmalara sahiptir. Ancak Bosna Hersek'teki sivil konulardaki nihai otorite olan OHR makamı herhangi bir etkin denetimden muaftır. Yüksek Temsilci kararlarını PIC Yönetim Kuruluna danışmakta fakat bu kurulun (ABD gibi güçlü üyelerin Temsilci üzerinde pratikteki etkileri mümkün olmakla birlikte) herhangi bir veto hakkı bulunmamaktadır. Dolayısıyla OHR kararlarının herhangi bir denetim unsurunun olmaması Bosna Hersek'teki Yüksek Temsilci'nin kamu gücünün meşruiyeti açısından

[433] Marcus Cox, "After the Bonn Powers - Open letter to Lord Ashdown", *European Stability Initiative*, 16.07.2003,https://www.esiweb.org/publications/after-bonn-powers-open-letter-lord-ashdown, (26.04.2023).
[434] Recchia, op. cit., s. 10.

sorunlu görünmektedir.[435] Bu bağlamda Yüksek Temsilci'nin adeta yeni bir manda yöneticisi olduğu söylenebilir.

Yöneltilen eleştirilerin ardından Venedik Komisyonu tarafından 2005 yılında Temsilci'nin yetkilerinin kademeli olarak azaltılabileceğine yönelik görüş bildirmiştir.[436] Toplantı sonrasında yayımlanan bildiride Dayton Barış Anlaşması'nın imzalanmasının ardından gelen ilk dönemde Yüksek Temsilcilik tarafından kullanılan geniş yetkiler son derece gerekli görülürken, bu yetkilerin devletin demokratik karakteri ve BH'nin egemenliği ile temelden bağdaşmadığı, güçlü bir ters etki riski bulunduğuna yönelik eleştirel bir görüş yayımlanmıştır.[437] Ardından PIC 2006 toplantısında ilk kez OHR'nin kaldırılabileceği gündemi oluşturulmuştur. Yine PIC tarafından 2008 yılında OHR'nin kapatılması için gereken şartlar sıralanarak 5+2 Gündemi oluşturulmuştur.[438] Öte yandan etnik siyasetin hala aktif olduğu, anayasal düzenin sürekli olarak tıkandığı ülkede kendi kendine işleyecek bir sistem henüz oluşturulamaması sebebiyle OHR'nin kısa sürede görevini sona erdiremeyeceği söylenebilir.

3.3.1.3. Ortak Güvenlik ve Polis Reformu Sorunu

Bosna Hersek'in ulusal güvenlik kurumlarını ordu, polis gücü ve İstihbarat ve Güvenlik Birimi oluşturmaktadır. Bununla beraber ülkede uluslararası toplum tarafından sağlanan EUFOR Althea Birliği istikrarı sağlama kuvveti olarak görev yapmaktadır. Dayton ile birlikte amaçlanan en önemli konulardan biri de ortak devlet kurumlarının oluşturulması olmuştur. Bu hususun en önemli ayağı da ülkede bulunan orduların birleştirilmesini

[435] Rebecca Everly, "Complex Public Power Regulation in Bosnia and Herzegovina After the Dayton Peace Agreement", *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, C. 5, S. 1 (2006), s. 43.
[436] Ibid., s. 34.
[437] European Commission, "European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)", *Opinion on the constitutional situation in Bosnia and Herzegovina and the powers of the High Representative*, 2005, s. 22.
[438] 5+2 Gündemi, "devlet ile entiteler arasındaki mülk paylaşımı sorununun kabul edilebilir ve sürdürülebilir çözümü; savunma mülkiyetinin kabul edilebilir ve sürdürülebilir çözümü; Brcko Final Ödülü'nün tamamlanması; mali sürdürülebilirlik; hukukun üstünlüğünün sağlamlaştırılması" şartlarıyla beraber daha sonradan eklenen "Dayton Barış Anlaşması'na tam uyum temelinde PIC tarafından Bosna Hersek'deki durumun olumlu bir değerlendirmesi; AB ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması (Stabilisation and Association Agreement) imzalanması" olarak belirlenmiştir."Agenda 5+2", *Office of the High Representative*, 2008, http://www.ohr.int/agenda-52/, (26.04.2023).

içeren silahlı kuvvetler reformudur. Anlaşma imzalandığı sırada hem yapısal hem fiili olarak ülkede Boşnaklardan oluşan Federasyon Ordusu, Hırvatlardan oluşan Hırvat Savunma Konseyi ve Sırp Ordusu olmak üzere üç ayrı ordu bulunmaktaydı.[439] Aralarında hiçbir iş birliği bulunmayan ve birbiri ile savaşmış üç ordunun OHR inisiyatifi ve NATO teşvikleri sonrasında aşamalı şekilde birleştirilmesi amaçlanmıştır. 2003 yılında başlayan bu süreç 2006 yılında tamamlanarak çok etnikli tek bir askeri güç olan Bosna Hersek Silahlı Kuvvetleri oluşturulmuştur.[440]

Birleşik ordunun kurulması DBA sonrasında yapılan en başarılı reformlardan biri olarak yorumlansa da silahlı kuvvetler açısından hala birçok zorluk ve kısıtlama bulunduğu söylenebilir. İlk olarak teçhizatların çoğunun savaş öncesine dayanması sebebiyle standartların altında kaldığı bilinmektedir. Ayrıca GSYİH'nin yüzde 1'inin ayrıldığı toplam savunma bütçesinin yaklaşık yüzde 90'ının personel maliyetlerine gittiği için teçhizatların bakım ve onarımının yetersiz kaldığı ifade edilmektedir.[441] Diğer bir sorun ise askeri eğitiminin ortak program doğrultusunda oluşturulmasına rağmen ek eğitim süreçlerinde Sırpların Sırbistan'a, Hırvatların Hırvatistan'a ve Boşnakların da Türkiye'ye gönderilme uygulamalarının ordunun kutuplaşmasına neden olabileceğine yönelik eleştiriler yöneltilmektedir.[442] Zaman zaman askeri yemin törenlerinde Bosna Hersek yerine SC'ye yemin ettikleri, Bosna milli marşı sırasında protesto ettiği örnekler de görülmektedir.[443]

Dayton sonrasında reforma uğrayan bir diğer ulusal güvenlik kurumu polis teşkilatı olmuştur. Savaş sırasında milliyetçi orduların bir parçaları olarak görev yapan bağımsız teşkilatlardan Hırvatlar ve Boşnaklar Federasyon içerisinde yekpare bir polis teşkilatı

[439] Yürür, op. cit., ss. 157-159.
[440] Vera Stojarova, "Unifying the Armed Forces of Bosnia and Herzegovina – Mission Completed?", *Vojenské Rozhledy*, C. 28, S. 4 (2019), ss. 72-73.
[441] Ibid., s. 78.
[442] Matthew D. Morton, "Three Hearts in the Chest of One State: The Armed Forces of Bosnia and Herzegovina", *Journal of Slavic Military Studies*, C. 25, S. 4 (2012), s. 534; Kemal Zorlak, "Bosna Hersek ordusuna 'Mehmetçik'ten eğitim", *Anadolu Ajansı*, 22.02.2014, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersek-ordusuna-mehmetcikten-egitim/180276, (30.04.2023).
[443] Yürür, op. cit., s. 161.

altında birleştirilirken Sırplar birleşme reformuna karşı çıkmıştır.[444] Bosna Hersek bugün siyasi yapılanması kadar karmaşık bir polis teşkilatlanmasına sahiptir. Ülkede devlet düzeyi, entite düzeyi, kanton ve özerk bölge olmak üzere üç düzeyde polis teşkilatlanması bulunmaktadır. Bu üç düzey içerisinde bulunan 16 farklı polis birimi arasında hiyerarşi bulunmamakla birlikte koordinasyon eksikliği mevcuttur. Birimler arasında çoğu zaman görev ve sorumluluk çatışmaları yaşanmakta, entite ve belediye kanunlarının devlet düzeyindeki bazı kanunlarla uyumsuzluk bulunması sebebiyle bu durum daha da karmaşık hale gelebilmektedir.[445] Polis sistemindeki bir diğer önemli sorun ise teoride bağımsız ve tarafsız olan polisin uygulamada depolitizasyonunun sağlanamamış olmasıdır. Zira polis birimlerinin sık sık siyasi olaylara müdahil olduğu bilinmektedir.[446] Dolayısıyla devletin otoritesinin en önemli göstergesi ve meşru şiddet tekelinin araçları olan ordu ve polis teşkilatının başarılı reform gelişmelerine rağmen barındırdıkları güvenlik açıkları sebebiyle devletin bu noktalarda otorite kırılganlığı yaşadığı söylenebilir.

3.3.1.4. Küresel Terör ve Düzensiz Göç Faaliyetleri

Küresel terörizm, uyuşturucu, insan ve silah kaçakçılığı, düzensiz göç ve ulus ötesi organize suçlar gibi geleneksel olmayan güvenlik tehditleri Bosna Hersek gibi etnik bölünmelerin ve güvenlik boşluklarının bulunduğu ülkelerde barış ve istikrarın sürdürülebilirliği açısından riskler barındırmaktadır. El-Kaide menşeili 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından terör örgütleri ile Balkanlar arsındaki bağlantılar mercek altına alınmıştır. Özellikle Bosna Hersek üzerinden transit ve barınma ihtiyaçlarının karşılandığı, insan kaynağı sağlandığı yönünde haberler yapılmıştır. Bosna Hersek'teki terör unsurları ise Bosna Savaşı sırasında Boşnaklara yardım için İslam ülkelerinden gelen yabancı savaşçılara kadar dayandırılmaktadır. Boşnak yetkililer tarafından yabancı gönüllülerin terörist olarak tanımlanmasına karşı çıkılırken aksini düşünen

[444] Amelia Padurariu, "The Implementation of Police Reform in Bosnia and Herzegovina: Analysing UN and EU Efforts", *International Journal of Security & Development*, C. 3, S. 1 (2014), s. 2.
[445] Seda Öz Yıldız, "Mevcut Karmaşadan Muhtemel Kargaşaya: Bosna Hersek Polis Sistemi ve Sorunlar", *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, C. 2, S. 2 (2019), ss. 93-94.
[446] Ibid. ss. 97-98.

gruplar Bosna Savaşı'nın El-Kaide bağlantılı gruplara ideolojik ve lojistik merkez oluşturmasına olanak sağlandığı ve buradan Batı dünyasına sızıldığı yorumları yapılmaktadır.[447] Bosna Hersek Avrupa içerisinde en çok yabancı terörist savaşçılar bulunduran ve terör örgütlerine katılımın en yoğun olduğu ülkelerin başında gelmektedir.[448] Özellikle Bosna Hersek'ten DAEŞ'e artan katılım oranları ülkedeki radikalleşme konusunda uyarı oluşturmaktadır.[449] Avrupa Komisyonu'nun 2022 yılında Bosna Hersek ile ilgili yayımladığı raporda devletin terörle mücadele konusundaki çalışmalarının hala yetersiz olduğuna dair görüş yer almıştır.[450]

Başta Suriye olmak üzere Afganistan, Pakistan, Cezayir gibi ülkelerden yapılan düzensiz göç her ne kadar Bosna Hersek transit ülke olarak kullanılsa sorun yaratmaktadır. 1151 kilometrelik sınıra sahip olan Bosna Hersek açısından sınır güvenliğinin sağlanması amacıyla 2018 de artan göç 1847 sınır polisi görevlendirilmiştir. Bu sayı bile sınır denetim ve koruma görevleri açısından yetersiz kalırken Avrupa Birliği Komisyonu'nun verilerine göre son iki yıl içerisinde nerdeyse %15 oranında az personele geçiş yapılmıştır.[451] Dolayısıyla sınır kontrolünün zayıf olması hem düzensiz göç için hem de suç teşkil eden faaliyetler açısından Bosna Hersek'i ön plana çıkarmaktadır. Bu sebeple sınır geçirgenliği devlete güvenlik açığı yaratmaktadır. Dolayısıyla devlet kırılganlığının önemli göstergelerinden biri olan otorite kırılganlığı Bosna Hersek'te üst düzeydedir.

---

[447] Erhan Türbedar, "Balkanlar'da Terörizm Tehdidi: Gerçek mi, Hayal mi?", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S. 11 (2011), ss. 148-149.

[448] Pınar Begüm Kızılgül, "Balkanlarda Yabancı Terörist Savaşçılar", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, C. 9, S. 1 (2020), s. 111; Mersiha Gadzo, "Ibrahim Delic: Bosnian accused of aiding ISIL in Syria", *Aljazeera*, 09.09.2016, https://www.aljazeera.com/features/2016/8/9/ibrahim-delic-bosnian-accused-of-aiding-isil-in-syria, (01.05.2023).

[449] Jeff Swicord, "Bosna'da Radikalleşme Artıyor", *Voa*, 28.12.2015, https://www.voaturkce.com/a/bosna-da-radikallesme-artiyor/3115892.html, (01.05.2023).

[450] European Commission, "Commission Staff Working Document Bosnia and Herzegovina 2022 Report", 2022, s. 43, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Bosnia%20and%20Herzegovina%20Report%202022.pdf, (01.05.2023) .

[451] Yıldız, op. cit., s. 101; European Commission, "Commission Staff Working Document Bosnia and Herzegovina 2022 Report", s. 49.

3.3.2. Bosna Hersek'in Kapasite Kırılganlığını Etkileyen Başlıca Faktörler

Birinci bölümde de ifade edildiği üzere en genel anlamda devlet kapasitesi devletin faaliyetleri için her türlü kaynağı temin edebilme ve etkili bir şekilde kullanabilme yeteneği iken devlet kapasitesi bireylerden tüm ülkeye kadar geniş bir yelpazede yorumlanabilmektedir. 2022 yılında AB tarafından finanse edilen bir kuruluş olan Bölgesel İşbirliği Konseyi (Regional Cooperation Council) tarafından Bosna Hersek'te yapılan bir ankette "Sizce ekonominizin karşı karşıya olduğu en önemli iki sorun nedir?" sorusuna yüzde 41 ekonomik yapı/kalkınma, yüzde 37 işsizlik, yüzde 34 yolsuzluk, yüzde 21 beyin göçü ve yüzde 15 siyasi anlaşmazlıklar en fazla verilen cevaplar olmuştur.[452] Bosna Hersek'in kapasite kırılganlığı incelendiğinde sadece ekonomisinin değil, devletin kırılganlığını arttıran sebeplerin de sıralanan durumlar olduğu görülmektedir.

3.3.2.1. Ekonomik Durum

Savaşın sona ermesinin ardından uluslararası toplum tarafından Bosna'nın yeniden inşası için 14 milyar doların üzerinde dış yardım aktarılmıştır. Bununla beraber aralarında yabancı hükümetler, BM kuruluşları, hükümetler arası örgütler ve sivil toplum kuruluşlarının bulunduğu 260'dan fazla kurum ve kuruluş yeniden inşa çalışmalarına katılmıştır. Bu yardımlar sadece 1996-2007 yılları arasındaki verileri kapsamasına rağmen yaklaşık 3 milyon vatandaşı olan Bosna Hersek, 2. Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve Japonya'nın yeniden inşasını geride bırakmıştır. Dayton ve sonrasındaki uluslararası yardımlar sayesinde iç güvenlik oluşturulmuş, yerinden edilmiş kişiler ve mültecilerin dönüşü hızlanmış, mütevazi bir ekonomik büyüme sağlanmıştır.[453] Fakat aradan geçen 28 yıla rağmen Bosna Hersek'in yavaş bir ekonomik büyüme kat etse de hala güçlü bir ekonomiye sahip olduğu söylenememektedir.

---

[452]Regional Cooperation Council, "Balkan Barometer 2022: Public Opinion", 2022, s.33, file:///C:/Users/DELL/Downloads/Balkan%20Barometer%202022%20-%20PO.pdf, (03.05.2023) .

[453] Jon Western, Patrice C. McMahon, "The Death of Dayton: How to Stop Bosnia From Falling Apart", *Foreign Affairs*, C. 88, S. 5 (2009), ss. 69-71.

Jenkins'in ifadesiyle Bosna Hersek savaştan sonra "müdahaleciliğin dünya başkenti" haline gelmiştir.[454] Savaştan sonra ekonomisi ve alt yapısının neredeyse tamamen yok olmasının ardından siyasi yapılanmaya paralel olarak ekonomisi de yeniden inşa sürecine girmiştir. Dünya Bankası'nın ve Avrupa Komisyonu'nun ortak programı doğrultusunda Bosna Hersek ekonomisi için iki ana hedef altyapının yeniden inşası ve "sosyalizmden kapitalizme geçiş" olarak belirlenmiştir. IMF ve WB tarafından yönlendirilen neoliberal politikalar sonrasında yüzde 70'e varan devlet mülkiyeti özelleştirilmiştir. Özelleşme süreci gerekli denetim olmadan yapılınca bu süreçte yasa dışı kazanç sağlayanlar siyasi elitler, karaborsacılar sebebiyle amaçlanan ekonomik teşvik oluşturulamamıştır.[455] Sancaktar'a göre Batılı devletlerin Bosna Hersek'te oluşturduğu vesayet yönetimi siyasi olarak "karmaşık ve parçalı bir federasyon" oluştururken ekonomik olarak ise son derece zayıf bir "çevre kapitalist ülke" yaratmış, devletin özyönetim kabiliyeti baltalanmıştır.[456]

Barış Fonu tarafından finanse edilen Kırılgan Devletler İndeksi'nin 2022 verilerine göre kişi başına düşen gelir, işsizlik oranları, enflasyon üzerinden ölçüm yapılarak oluşturulan "Ekonomik Gerileme ve Yoksulluk" göstergesine göre Bosna Hersek'in gerileme puanı son iki yılda 5.9'dan 6.5'e çıkmıştır.[457] Ülkenin düşük yatırım oranları ve özel tüketime dayalı büyüme modeli, koronavirüs salgını, Rusya-Ukrayna Savaşı, iç siyasi çekişmeler sebebiyle reform paketlerinin uygulanamaması gibi sebeplerle ülke ekonomisi olumsuz etkilenmiştir.[458]

[454] David Chandler, "Bosnia: The Democracy Paradox", *Current History*, C. 100, S. 644 (2001), s. 116.
[455] Francine Friedman, *Bosnia and Herzegovina: A Polity on the Brink*, London: Routledge, 2004, s. 99.
[456] Caner Sancaktar, "Political and Economic Reconstruction in Bosnia-Herzegovina", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 1 (2018), ss. 231-233.
[457]Fragile State Index, Country Dashboard: Bosnia and Herzegovina.
[458] Office of the Chief Economist, "Social Protection for Recovery", *World Bank*, (2022), ss. 125-126, https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/a60043e6-7bc3-5d56-bf41-c4b15bfd022d, (02.05.2023).

3.3.2.2. Yolsuzluk

Yolsuzluk küresel bir fenomen olma eğilimi taşımakla birlikte Batı Balkan ülkeleri için sıklıkla sorun alanlarından biri olarak ifade edilmektedir. Bosna Hersek için de yolsuzluk vatandaşların günlük yaşamlarından devletin en üst kademesine kadar yoğun olarak karşılaşılan bir durumdur.[459] Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından kamu sektöründeki yolsuzluk oranını gösteren Yolsuzluk Algısı İndeksi'nin 2022 verilerine göre, 180 ülke arasında 34 puanla (0: yüksek yolsuzluk, 100: çok temiz yolsuzluk puanı) 110. sırada yer almıştır.[460] Özellikle devletin tüm kademelerine yayılmış olan yolsuzluk uygunsuz siyasi etki ve müdahale, kayırmacılık ve himaye, rüşvet ve kamu görevinin kötüye kullanılması gibi formlarda görülmektedir.[461] Örneğin 2022 yılında yapılan seçimlerde yarışan partilerden bazılarına bağış yapan firmaların daha sonra o partilerin kazandıkları yerlerde ihale ve iş fırsatı elde ettikleri tespit edilmiştir.[462] Avrupa Konseyi'nin Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu tarafından 2023 Mart ayında yayımlanan raporda Bosna Hersek'teki yolsuzluğu önleme konusundaki yasal boşluğa dikkat çekilirken, yolsuzluk eylem planlarının bugüne kadar kabul edilmemesi sebebiyle yolsuzlukla mücadele politikası yetersiz bulunmaktadır. Bununla beraber Yolsuzluğu Önleme ve Yolsuzlukla Mücadele Koordinasyon Ajansı'nın görevlerini gerektiği gibi ve bağımsız olarak yerine getirme kapasitesinden yoksun olduğu ve neredeyse hiç faaliyet göstermediği konusunda eleştiriler yöneltilmektedir.[463] Mart

[459] United Nations Office on Drugs and Crime, "Corruption in Bosnia and Herzegovina: Bribery as Experienced by the Population", Vienna, 2011, s. 3, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Bosnia_corruption_report_web.pdf, (03.05.2023) .

[460] "Corruption Perceptions Index: Bosnia and Herzegovina", *Transparency International*, 2022, https://www.transparency.org/en/cpi/2022/index/bih, (03.05.2023) .

[461] Krista Lee-Jones, "Bosnia and Herzegovina: Overview of Corruption and Anti-corruption", U4 Helpdesk Answer 2018:2, 2018, s. 4, https://www.u4.no/publications/bosnia-and-herzegovina-overview-of-corruption-and-anti-corruption.pdf, (03.05.2023).

[462] Milica Stojanovic, "Bosnia, Serbia, Turkey, Hungary Corruption Worsening, Transparency Says", *Balkan Insight*, 31.01.2023, https://balkaninsight.com/2023/01/31/bosnia-serbia-turkey-hungary-corruption-worsening-transparency-says/, (05.05.2023).

[463]Group of States against Corruption, "Evaluation Report Bosnia and Herzegovina", GrecoEval5Rep(2022)8, 2023, https://rm.coe.int/fifth-evaluation-round-preventing-corruption-and-promoting-integrity-i/1680aa76dc, (03.05.2023).

2023'te ABD Bakanlığı tarafından ikisi devlet görevlisi olan toplam üç kişi hakkında yolsuzluk ve istikrarın baltalanması suçlamalarıyla yaptırımlar uygulanmıştır.[464]

Bosna Hersek yapısal sorunları sebebiyle diğer Balkan ülkelerine kıyasla daha az arzu edilen bir yatırım bölgesi olmasıyla birlikte ciddi yolsuzluk oranları yabancı yatırımcılar ve özel şirketler için tercih edilmesi zor bir pazar alanı olmasına neden olmaktadır. ABD'nin 2001 Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde belirttiği gibi "yoksulluk, zayıf kurumlar ve yolsuzluk, zayıf devletleri kendi sınırları içindeki terör ağlarına ve uyuşturucu kartellerine karşı savunmasız hale getirebilir".[465] Benzer şekilde Rotberg'in ifade ettiği gibi yolsuzluk birçok devlette bulunmakla birlikte yaygın ve yükselen yolsuzluk seviyesi başarısız devlete işaret etmektedir.[466] Dolayısıyla Bosna Hersek'teki artarak devam eden yolsuzluk devletin ekonomik kapasitesini kırılganlığa uğratmakla birlikte hem devlet otoritesine hem de meşruiyetine ciddi anlamda zarar vermektedir.

3.3.2.3. Nüfus Azalması

Bosna Hersek'in ciddi sorunlarından bir diğeri ise nüfusundaki ciddi azalmadır. 2013'deki nüfus sayımına göre nüfusu yaklaşık 3,5 milyon olan ülkede Bosna Hersek İstatistik Kurumu verilerine göre 2013'den itibaren yaklaşık yarım milyon vatandaş ülkeden ayrılmıştır.[467] Nüfusu en hızlı şekilde azalan 20 ülke içerisinde 6. sırada olan Bosna Hersek'in 2020-2050 yılları arasında toplam nüfusunun yüzde 18.2 oranında azalması öngörülmektedir.[468] Bilhassa Schengen Bölgesi'ndeki ülkeler ile vizesiz seyahat özgürlüğü aldığı 2011 yılı itibarıyla dışa göç eğiliminin arttığı gözlemlenmektedir. 2021 yılında yapılan bir araştırmaya göre, sosyal ve siyasi ortamın

---

[464] "Treasury Targets Actors in Bosnia and Herzegovina Undermining Stability and Perpetuating Corruption", *U.S. Department of the Treasury*, 22.06.2023, https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1344, (07.05.2023).
[465] 2002 National Security Strategy of the United States of America.
[466] Rotberg, op. cit., "Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators", s. 8.
[467] Selma Boračić Mršo, "Za šest godina BiH napustilo više od pola miliona ljudi", *Radio Slobodna Evropa*, 02.09.2019, https://www.slobodnaevropa.org/a/odlasci-iz-bih/30142260.html, (05.05.2023).
[468] "Top 20 countries with the highest rate of population decline despite global upsurge", *Development Aid*, 15.11.2022, https://www.developmentaid.org/news-stream/post/152772/top-20-countries-with-the-highest-rate-of-population-decline,(22.05.2023).

güvensizliği, istihdam yetersizlikleri, eğitim olanaklarının kısıtlı olması dış göçü teşvik eden en önemli faktörler olarak ifade edilmiştir.[469] Genç nüfusun yanı sıra nitelikli iş gücünü de kaybeden Bosna Hersek ayrıca WB verilerine göre düşük seyirde devam eden doğum oranlarına sahiptir.[470] Nüfusun sürekli şekilde azalmasına önlem alınmadığı taktirde görünürdeki demografik olan sorun ekonomi, siyasal ve toplumsal hayatta ciddi krizlere neden olacağı öngörülebilir.

3.3.2.4. Etnik Siyaset

Bosna Hersek'in yıkıcı mirası olan etnik milliyetçilik günümüzde de ülke siyasetinin temel gündemini oluşturmaktadır. Ülkenin sahip olduğu yolsuzluk, işsizlik, ekonomideki durgunluk, organize suçlar, dış göç gibi ciddi sorunlara çözüm üretmek yerine siyasetçiler tarafından yapay gündemler oluşturulmaktadır. Bosna Hersek gibi etnik çatışmalar üzerine inşa edilmiş bir ülke içerisinde siyasetçiler tarafından işlenen "ben ve öteki" retoriği eski yaraların sürekli bir şekilde açık kalmasına neden olarak toplumun bütünleşmesini engellemektedir.

Bosna Hersek'te popülist milliyetçi söylemleri en çok kullanan siyasetçi Bağımsız Sosyal Demokratlar Birliği (SNSD) partisinin genel başkanı Milorad Dodik'tir. Partisinin ilk kurulduğu süreçte milliyetçi siyasete karşı duruş sergileyen ve uluslararası toplumla iş birliği vaatleri veren Dodik, ilerleyen yıllarda Sırp milliyetçiliğinin başkahramanı olarak yerini almıştır.[471] SC'nin ilan edildiği tarih olan 9 Ocak'ın Sırplar tarafından "Sırp Cumhuriyeti Günü" olarak kutlanılması BH Anayasa Mahkemesi tarafından ayrımcılık içerdiği gerekçesiyle yasaklanmasına rağmen her yıl Dodik önderliğinde resmi tören ile kutlanılmaktadır. 2023 yılında düzenlenen yasa dışı törende konuşma yapan Dodik "*Sırplar, özgürlükleri için her zaman yüksek bedeli kanlarıyla*

[469] Jasmin Hasić Andrea Soldo, Lamija Spahić, "Survey on Youth Emigration in Bosnia and Herzegovina Research Report", 2021, ss. 9-10, https://eeca.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/youth_emigration_survey_in_bih_eng_final_1.pdf, (05.05.2023) .
[470] "Fertility rate, total (births per woman) - Bosnia and Herzegovina", *World Bank*, https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=BA, (05.05.2023).
[471] Adis Maksic, *Referendum Discourse in Republic of Srpska Politics 2006- 2008: An Analysis of its Emergence and Performative Structure*, Virginia Tech University, 2009, s. 6.

ödeyen, acı çeken ama gururlu bir halktır. SC etrafında toplanalım çünkü SC olmadan bizim için bu bölgelerde hayat yok."[472] ifadelerini kullanarak "biz ve öteki" algısını yaratmaya devam etmektedir. 2021 yılında dönemin Yüksek Temsilcisi Valentin Inzko tarafından "soykırımın inkarının cezalandırılmasına ilişkin yasa" çıkarılmasının ardından daha sert ve radikal bir çizgiye geçen Dodik SC'nin bağımsızlığına dair ayrılıkçı bir duruş sergilemeye başlamıştır. Her fırsatta OHR'nin ve bünyesinde yabancı yargıçların bulunduğu Bosna Hersek Anayasa Mahkemesi'nin kapatılması gerektiğini ifade eden Dodik devlet düzeyindeki yargı, savunma, istihbarat, vergi, gümrük gibi ortak kurumlardan ayrılma tehditleri yöneltmektedir.[473] Yüksek Temsilci Christian Schmidt tarafından 2021 yılında BM'ye sunulan raporda Dodik'in tırmandırdığı kriz sonrasında "savaş sonrası dönemin en büyük varoluşsal tehdidiyle" karşı karşıya olunduğu ve önlem alınması gerektiği ifade edilmektedir.[474] Aradan geçen 2 yıla rağmen Dodik'in ayrılıkçı siyaseti devam etmektedir. SC Halk Meclisi tarafından SC'deki taşınmaz malların mülkiyetinin entiteye ait olması ile ilgili çıkarılan kanunun BH Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesinin ardından "*Mülklerimizi bizden almaya kalkışırsanız SC'i ayıracağız. Eğer bu bir 'al ya da bırak' durumuysa, bırakmamak üzere alacağız*." ifadelerini kullanmıştır.[475]

Dodik'in Bosna Hersek'in bütünlüğünü bozmaya yönelik attığı ayrılıkçı hamleler OHR gibi devlet içi, AB ve ABD gibi devlet dışı aktörler tarafından yalnızca ekonomik yaptırımlar ve söylem boyutundaki uyarılar ile caydırılmaya çalışılmaktadır. Yüksek Temsilci'nin Bonn Yetkileri kapsamında görevi kötüye kullandığı gerekçesi ile tasfiye etmesi mümkündür. Ancak bölge uzmanları tarafından bu adımın Dodik tarafından

[472] Ahmet Nurduhan, "Bosna Hersek'te anayasaya aykırı olmasına rağmen 'Sırp Cumhuriyeti günü' kutlandı", *Anadolu Ajansı*, 2023.
[473] Erhan Türbedar, "Bosna-Hersek'te Milliyetçi Söylemlerin Tehlikeli Yükselişi: Tarih Tekerrür mü Ediyor?", *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4 (2021), s. 446.
[474] Christian Schmidt, "60th Report of the High Representative for Implementation of the Peace Agreement on Bosnia and Herzegovina to the Secretary-General of the United Nations", 11.05.2021, http://www.ohr.int/60th-report-of-the-high-representative-for-implementation-of-the-peace-agreement-on-bosnia-and-herzegovina-to-the-secretary-general-of-the-united-nations/ (07.05.2023).
[475] Lejla Biogradlija, "Bosnalı Sırp lider Dodik: Mülklerimizi bizden almaya kalkışırsanız Sırp Cumhuriyeti'ni ayıracağız", *Anadolu Ajansı*, 09.03.2023, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosnali-sirp-lider-dodik-mulklerimizi-bizden-almaya-kalkisirsaniz-sirp-cumhuriyetini-ayiracagiz/2841482, (07.05.2023).

kabul edilmeyeceği ve fiziksel güç unsurları ile birlikte pratikte yansımasının bir siyasetçinin görevden alınmasından ziyade ülkeyi yeniden bölecek bir şiddet olaylarının başlangıcı olma potansiyeli taşıdığı ifade edilmektedir.

SNSD kadar olmasa da ülkedeki etnik ayrışmayı körükleyen bir diğer parti ise Hırvat Demokrat Birliği (HDZ)'dir. Milliyetçi Hırvatları temsil eden parti FBiH içerisinde yeterince temsil edilemediklerini, seçim yasasının adil olmadığını ve SC gibi üçüncü bir entite olmaları gerektiğini savunmaktadırlar. SNSD ile iyi ilişkiler yürüten HDZ Boşnakların aksine öz yönetim iddiaları ile devletin bütünlüğüne karşı daha çok etno bölgesel birimden yana tavır sergileyerek kitlelerini de bu yönde etkilemektedirler. HDZ lideri Dragan Čović, iki dönemdir Devlet Başkanlığı Konseyi'ne seçilen ılımlı Hırvatlar ve Boşnaklar tarafından desteklenen Hırvat Željko Komšić'in meşru bir aday olmadığını ifade etmektedir.[476] Yüksek Temsilci Christian Schmidt tarafından "İşlevsellik Paketi" olarak ifade edilen seçim günü yapılan seçim yasasındaki değişiklik ile birlikte FBiH Halk Meclisi'ndeki delege sayısının 58'den 80'e arttırılması ile Hırvatların yaşadıkları bölgelerden seçebilecekleri temsilci sayıları da artmıştır. Bu durum HDZ'nin lehine olarak yorumlanırken Hırvat milliyetçiliğini güçlendirebileceği ifade edilmektedir.[477]

2022 genel seçimleri sonrasında üçlü Devlet Başkanlığı Konseyine SNSD adayı Zeljka Cvijanovic, 11 siyasi partiden oluşan ittifak tarafından desteklenen Sosyal Demokrat Parti'nin adayı Denis Becirovic ve Demokratik Cephe ve Halk Birliği ittifakının adayı Zeljko Komsic seçilmiştir. Becirovic'in SDA lideri Boşnak milliyetçi Bakir İzetbegoviç'i, Komsic'in HDZ lideri Hırvat milliyetçi Borjana Kristo'yu mağlup etmesi ile Devlet Başkanlığı seçiminde üç koltuktan ikisinin milliyetçi olmayan partiler tarafından doldurulması halkın ülkede değişim talep ettiği şeklinde yorumlanabilir. Fakat hem Bosna Hersek parlamenter meclisinde hem de FBiH parlamentosunda en çok

[476] Stefan Tomić, *A Comparative Study: Populism in Bosnia and Herzegovina and Serbia*, University of Salzburg-University of Sarajevo, 2020, ss. 48-49.
[477] "Bosna Hersek'teki Yeni Seçim Yasası Hırvat Milliyetçileri Güçlendirebilir", *Perspektif*, 6.10.2022, https://perspektif.eu/2022/10/06/bosna-hersekteki-yeni-secim-yasasi-hirvat-milliyetcileri-guclendirebilir/, (08.05.2023).

oyu Boşnak milliyetçi parti SDA kazanırken Hırvat milliyetçi parti HDZ de oylarını arttırmıştır. Bununla birlikte Dodik önderliğindeki SNSD de muhalefeti geride bırakarak hem SC hem de devlet düzeyinde Sırpların en çok desteklediği parti olmuştur.[478] Dolayısıyla Bosna Hersek siyasetinin 1995'de olduğu gibi günümüzde de milliyetçilik üzerinden şekillendiği söylenebilir.

3.3.3. Bosna Hersek'in Meşruiyet Kırılganlığını Etkileyen Başlıca Faktörler

Devlet açısından meşruiyet, varlığının ve her türlü faaliyetinin sınırları içerisinde yaşayan halkı tarafından kabul görmesi durumudur. Devletlerin düzgün işleyebilmeleri için sahip olması gereken otorite ve kapasitenin yanında üçüncü temel özellik ise meşruiyettir. Dolayısıyla meşruiyet, devlet kırılganlığının tespiti açısından izlenilmesi gereken bir göstergedir. Kırılgan Devletler İndeksi verilerine göre devlet meşruiyeti göstergesinde Bosna Hersek 2021, 2022 ve 2023 yıllarında puanını sırasıyla 6.2, 6.3 ve 6.4 e yükselterek kırılganlığını arttırmıştır. (10 en kötü meşruiyet, 0 en iyi meşruiyet düzeyi)[479]

Meşruiyetin tespiti açısından önemli göstergelerden biri devletin rejim tipidir. Devlet-toplum arasındaki ilişki açısından mevcut sistemde en meşru görülen rejim tipi demokrasidir. Dolayısıyla bir devletin demokratikleşme oranının artması ile halkın rızası paralel şekilde gelişim göstermekte olduğu kabul edilmektedir. Demokratikleşme oranı adil, güvenilir ve düzenli seçimlerin varlığı ile gözlemlenebilir. Freedom House verilerine göre Bosna Hersek "demokratik kurumların kırılgan olduğu ve siyasi hakların ve sivil özgürlüklerin korunmasına yönelik önemli zorlukların bulunduğu seçim demokrasileri" olarak ifade edilen "Geçiş Dönemi veya Hibrit Rejimler" kategorisi içinde yer almaktadır.[480] İlgili kuruluşun 2022 değerlendirmesine göre Bosna Hersek

[478] 2 Ekim 2022 tarihli Bosna Hersek Genel Seçimleri resmi sonuçları için bkz.; Bosna Hersek Merkez Seçim Komisyonu, "Potvrđeni rezultati Općih izbora 2022", 2022, https://www.izbori.ba/Rezultati_izbora/?resId=32&langId=4#/2/1/0/0/0/0.

[479] Country Dashboard: Bosnia and Herzegovina.

[480] "Nations in Transit Methodology", *Freedom House*, https://freedomhouse.org/reports/nations-transit/nations-transit-methodology, (09.05.2023).

önceki yıla oranla demokrasi yüzdesi bir puan gerileyerek 38 puan almıştır.(100 en demokratik, 0 en az demokratik)[481]

Bosna Hersek'te genel seçimler dört yılda bir olmak üzere devlet, entite, kanton ve yerel düzeyde yapılmaktadır. Dolayısıyla seçim sisteminin düzenli olduğu söylenebilir. Fakat seçimlere katılım oranının son dört seçimde düşüş eğilimi taşıdığı görülmektedir. Örneğin 2018'de yüzde 54 olan katılım oranının yüzde 50'ye düşmesi dış göç oranlarının yanında halkın bir kısmının seçimlere olan güveninin olmaması şeklinde de yorumlanmıştır.[482] Öte yandan 2022 seçimleri için AGİT tarafından oluşturulan Seçim Gözlem Misyonunun sunduğu bildiriye göre seçimlerin "genel olarak iyi organize edilmiş ve rekabetçi olduğu" ifade edilmiştir. Devlet kurumlarına duyulan güvensizlik, siyasilerin ülkenin savaş geçmişine yaptıkları atıflar, sınırlı ve taraflı medya seçmenin bilinçli bir seçim yapma olasılığına olumsuz yansıdığı gözlemlenmiştir.[483] Ayrıca siyasi istikrarsızlık ve seçimlere katılımın düşmesi ülkede demokrasinin gelişimini olumsuz etkilerken halkın siyaset kurumuna olan inancını yitirmesine neden olmaktadır. Bu durum ise meşruiyete zarar vermektedir.

Bosna Hersek'teki seçimlerin düzenli ve kısmen güvenilir olduğu görülse de adil ve eşit şartlarda yapıldığı söylenememektedir. Bosna Hersek'te yaşayan halk yalnızca Boşnak, Sırp ve Hırvatlardan oluşmamakla birlikte bünyesinde azınlık gruplar da barındırmaktadır. Fakat devletin temsil edilebilecek en yüksek kurumu olan Başkanlık Konseyi ve Halk Meclisi'ne yalnızca üç kurucu halka mensup olan kişiler seçilebilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Sejdić-Finci Davası sonrasında anayasal değişiklik yapılması gerektiğine yönelik kararına rağmen bu konuda hala bir gelişme sağlanamamıştır. Dolayısıyla etnik temelli ayrımcılığın devam

[481]"Nation in Transit 2022: Bosnia and Herzegovina", *Freedom House,* 2022, https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2022, (09.05.2023).
[482] Mustafa Çuhalar, "2022 Bosna-Hersek Genel Seçimleri: Nasıl Bir Değişim?", *Ankasam,* 13.10.2022, https://www.ankasam.org/2022-bosna-hersek-genel-secimleri-nasil-bir-degisim/, (09.05.2023).
[483] Office for Democratic Institutions and Human Rights, "Bosnia and Herzegovina General Elections 2 October 2022 ODIHR Election Observation Mission Final Report", 2022, s. 1, https://www.osce.org/files/f/documents/0/2/536993.pdf .

ettiği söylenebilir.[484] Öte yandan kurucu halka mensup kişiler de ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Örneğin Başkanlık Konseyi için SC'de yaşayan Boşnak veya Hırvat vatandaş aday olamadığı gibi FBiH'de yaşayan Sırp vatandaş da bu bölgeden aday olamamaktadır. Benzer şekilde devlet düzeyindeki Halk Meclisi seçimlerinde SC'deki Hırvat ve Boşnaklar, FBiH'deki Sırplar hariç tutulmaktadır. Toplumdaki belirli grupların siyasi ve ekonomik çıkarlardan dışlanması devletin meşruiyetine zarar verebileceği göz önüne alındığında Bosna Hersek açısından seçim sisteminde bulunan eşitsizliklerin kırılganlık oluşturduğu söylenebilir.

Başarısız olarak ifade edilen devletlerin büyük çoğunluğunda toplumsal bütünleşmeyi sağlanamadığı, üst kimliğin oluşturulamadığı veya zaman içerisinde parçalandığı görülebilir. Dolayısıyla etnik, din, dil gibi kimlik çatışmaları toplumu ayrıştırırken zayıf devlet kurumları ve politikaları ile birleştiğinde devletin meşruiyetine zarar vermektedir. Bosna Hersek'e bakıldığında etnik fay hatlarının hala aktif olduğu bilinmektedir. Örneğin Federasyonun Mostar şehri etnik ayrışmanın sembolik yerlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Nitekim şehrin nüfusu ağırlıklı olarak batısında Hırvatlar doğusunda Boşnaklar olarak bölünmekle birlikte aynı şehir içerisinde farklı yönetim, güvenlik, eğitim ve sağlık gibi toplumsal hayatın her alanında etnik çizgilere göre belirlenmiş bir yapılanma bulunmaktadır. Bu şehirdeki etnik bölünme gibi ülke genelinde de gerek devlet yapılanması gerekse toplumsal ötekileştirme sebebiyle ortak bir üst kimlik oluşturulamamıştır.

3.3.4. Bosna Hersek'in Devlet Kırılganlığını Etkileyen Dış Faktörler

Devletin kırılganlığı yalızca iç dinamiklere bağlı olarak gelişmediği gibi bazen jeopolitik güç ve çıkar çatışmalarının olduğu coğrafyalarda yer alan devletlerin içerdeki kırılganlıklarının diğer devletlerin müdahaleleriyle kriz haline gelmesi bazen de

[484] Bosna Hersek vatandaşları Yahudi Dervo Sejdić ve Roman Jakob Finci ilgili makamlara aday olamamaları sebebiyle konuyu 2006'da AİHM'e taşımışlardır. Mahkeme tarafından 2009'da verilen karar ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin serbest seçim hakkı ve ayrımcılık yasağı ile ilgili maddeleri çerçevesinde Sejdić ve Finci'yi haklı bulmuştur. İlgili karar için bkz.; European Court of Human Right, "Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina", 2009, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96491.

bölgesel veya küresel gelişmelerin dolaylı olarak devlete olumsuz yansıması ile kırılganlık oluşabilmektedir. Balkanlar tarih boyunca küresel sistemi etkileyen önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bosna Hersek de içinde bulunduğu Balkanlar bölgesinin kırılganlığından doğrudan etkilenmektedir.

Bosna Hersek'in kırılganlığını etkileyen en önemli dış müdahale Dayton Barış Anlaşması'dır. ABD öncülüğündeki Batı tarafından oluşturulan karmaşık siyasi yapı etnik şiddeti ve savaşı önlemiş olsa da kalıcı ve kesin barışın sağladığı söylenememektedir. Ülkedeki etnik olarak bölünmüş merkezi olmayan yapılanma halkın bütünleşmesi ve toplumsal barışın sağlanması için engel oluşturmaktadır.

3.3.4.1. Sırbistan

Bosna Hersek gibi etnik ve dini bölünmelerin fazla olduğu devletlerde uluslararası aktörler tarafından bir grubun desteklenmesi ayrışmayı arttırdığı gibi devletin kırılganlığına doğrudan etki etmektedir. Dayton Barış Anlaşması'nın imzacı devletleri Sırbistan'ın ve Hırvatistan'ın ülkedeki barışın garantörü rollerinin dışında zaman zaman ülkenin iç işlerine müdahale olarak yorumlanabilecek politik hamleler üretmektedir. Bosna Hersek siyasetine etkileri ise Sırbistan'ın Sırp Cumhuriyeti, Hırvatistan'ın ise Bosnalı Hırvatlar (bilhassa Hırvatistan HDZ partisinin uzantısı olarak görülen Bosna Hersek Federasyonu HDZ ve bağlantılı aktörler) üzerinden sürmektedir.

Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic iktidarının başından itibaren SC ile yakın ilişkiler kurmuştur. Savaş suçu suçlamasıyla aranan başta Ratko Mladiç olmak üzere birçok Bosnalı Sırp'ın Sırbistan'da saklanabilmesine alan tanınması, yasa dışı olan "Sırp Cumhuriyeti Günü" törenlerine protokol seviyesinde katılım sağlanması, Srebrenitsa Soykırımı'nın tanınmaması verilen desteklerin birkaçı olarak sayılabilir. Öte yandan her fırsatta bağımsızlık sinyalleri veren SC lideri Dodik "*Bizler SC'den ve Sırbistan'dan geldik çünkü tek millete aidiz. Bir gün tek devlet olacağız. Bu bizim*

hakkımız ve tarihimiz olduğu için kimse bizi engelleyemez."[485] çerçevesindeki ifadeleri ve politik hamleleri ile Bosna Hersek'in bir parçasını oluşturan SC'in geleceğini başka bir ülke topraklarında görmektedir. Ancak Vucic her ne kadar Bosnalı Sırpları desteklese de AB'deki stratejik çıkarlarını kaybetmemek adına Dodik kadar radikal söylemlerde bulunmaktan kaçınmaktadır. Sırbistan'ın AB üyeliği yolunda olması başta olmak üzere hem ekonomik hem de siyasi olarak Batı fırsatlarından yararlanmak istemektedir. Öte yandan Rusya ile tarihi, dini bağlarının yanında enerji bağımlılığı bulunması gibi sebeplerle yakın ilişkilerini devam ettirmektedir. Sırbistan'ın bu durumu Batılı siyasetçiler tarafından "aynı anda iki sandalyeye oturamazsınız, özellikle de bu kadar uzaktalarsa"[486] ifadeleriyle eleştirilmiştir. Dolayısıyla Sırbistan'ın hangi sandalyeyi seçeceği veya hangisine daha yakın duracağı Bosna Hersek'teki ayrılıkçı krize doğrudan etki edeceği söylenebilir. Ayrıca Sırbistan ve 2008 yılında tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan eden Kosova arasındaki gergin ilişkilerin Bosna Hersek'in istikrarına etki etme potansiyeli bulunmaktadır. Bağımsızlık ilanı Belgrad tarafından tanınmayan Kosova'da yaşayan Sırp nüfusla ilgili her mesele ikili ilişkiler arasında krize neden olmaktadır.[487] Bosna Hersek'teki ayrılıkçı SC yönetimi göz önüne alındığında Kosova- Sırbistan arasında yaşanacak bir sorunun kolaylıkla Bosna Hersek kırılgan sistemine sıçrayabileceği öngörülebilir. Dolayısıyla "Kosova Sorunu" ile "Bosna Sorunu" arasında Sırplar üzerinden bir bağ kurulabilir.

3.3.4.2. Hırvatistan

Bosna Hersek'in siyasetinde etkili olan diğer ülke Avrupa'nın en uzun sınırlarından birini paylaştığı Hırvatistan'dır. Hırvatistan milliyetçi lideri Tucman'ın yönetiminin ardından uzun süre Bosna Hersek'le yapıcı ilişkiler yürütmüştür. Fakat 2010 sonrasında her ne kadar Bosna Hersek'teki barış ortamını garantörü olmak, AB ve NATO üyeliği

[485] Talha Öztürk, "Bosnian Serb leader says Serb entity and Serbia to be one state", *Anadolu Ajansı*, 23.04.2023, https://www.aa.com.tr/en/europe/bosnian-serb-leader-says-serb-entity-and-serbia-to-be-one-state/2879624, (13.05.2023).
[486] "Serbian Defense Minister Denounces U.S. Official's 'Unfriendly' Remarks", *Radio Free Europe*, 24.10.2017,https://www.rferl.org/a/serbia-minister-vulin-attacks-us-official-remarks-unfriendly/28812967.html, (14.05.2023).
[487]Doğacan Başaran, "Kosova-Sırbistan Hattında Yükselen Gerilim", *Ankasam*, 22.12.2022, https://www.ankasam.org/kosova-sirbistan-hattinda-yukselen-gerilim/, (16.05.2023).

yolunda destek sağlamak yönünde faaliyet gösterildiği ifade edilse de politik hamleleri ile Bosnalı Hırvatlar için lobi faaliyetleri yürüttüğü görülmektedir.[488] 2015-2020 yılları arasındaki Cumhurbaşkanı Kolinda Grabar-Kitarović Bosna Hersek'in iç işleriyle alakalı meseleleri uluslararası yetkililerle yapılan toplantılarda gündeme getirmesi, Boşnakları aşırılık yanlısı, Bosna'nın ise terör örgütleri tarafından ele geçirilmiş çok istikrarsız bir ülke olarak resmetmesi Hırvatistan'ın güvenirliğini azaltan ve Bosna'nın iç işlerine müdahale eden hareketler olarak yorumlanmıştır.[489] Sağcı siyaset izleyen Kitarović'in yerine geçen Sosyal Demokrat Zoran Milanoviç ile birlikte daha pozitif ilişkiler yürütüleceği öngörülse de geçen üç sene içindeki gelişmelerle selefiyle benzer bir tablo çizdiği söylenebilir. Başkanlık makamına gelen kişinin Boşnak oyları ile belirlendiği gerekçesiyle Bosnalı Hırvatların yeterince temsil edilmediği ifade edilerek seçim yasasının değiştirilmesi için AB ve NATO üyesi olan Hırvatistan uluslararası alanda lobi oluşturarak yasanın değiştirilmesinin "Bosna'nın sayısız sorunları arasında en acil olanı" olarak göstermektedir. Öyle ki Milanoviç Bosna'da seçim reformu yapılana kadar İsveç ve Finlandiya'nın NATO üyeliklerinin Hırvatistan tarafından engelleneceğini ifade etmiştir.[490] Bunun dışında 2022 ve 2023'de Milanoviç tarafından Bosna'da savaş suçu işlemekle suçlanan Hırvat Savunma Konseyi komutanları Djuro Matuzoviç, Ilija Nakiç gibi isimlere fahri rütbeler verilerek onurlandırılmıştır.[491] Bu durum çeşitli STK'lar ve Bosnalı siyasetçiler tarafından Bosna yargısının kararlarını ve halkın acılarını küçümsemek olarak yorumlanmıştır.[492] Devlet makamlarının dışında da Hırvat Akademisi, Bilim ve Sanat Dairesi gibi STK'ların da Bosnalı Hırvatlar için

[488] Türbedar, op. cit., s. 449.

[489] Jovana Štetin, "Croatian President: Bosnia 'controlled by militant Islam'", *N1 Sarajevo*, 30.07.2019, https://n1info.hr/english/news/a423404-croatian-president-bosnia-and39controlled-by-militant-islamand39/; "Grabar-Kitarovic slammed for meddling in Bosnia affairs", *N1 Sarajevo*, 29.09.2018, https://n1info.ba/english/news/a287196-grabar-kitarovic-slammed-for-meddling-in-bosnia-affairs/, (15.05.2023).

[490] Hamza Karciç, "Hırvatistan'ın Bosna karşıtı gündemini anlamak", *TRT World*, 2022, https://www.trtworld.com/opinion/understanding-croatia-s-anti-bosnia-agenda-56843, (15.05.2023).

[491] Azem Kurtic, "Croatian President to Honour War Crime Defendant from Bosnia", Balkan Insight, 20.07.2022, https://balkaninsight.com/2022/07/20/croatian-president-to-honour-war-crime-defendant-from-bosnia/; "President Milanović Grants Honorary Brigadier General Rank to Colonels Mato Bilonjić and Ilija Rašić", Office of the President of the Republic of Croatia, 24.03.2023, https://www.predsjednik.hr/en/news/president-milanovic-grants-honorary-brigadier-general-rank-to-colonels-mato-bilonjic-and-ilija-rasic/, (14.05.2023).

492 Hina, "Human rights NGO slams Milanovic over honoring Bosnian Croat war crime suspect", N1, 27.07.2022, https://n1info.ba/english/news/human-rights-ngo-slams-milanovic-over-honoring-bosnian-croat-war-crime-suspect/, (14.05.2023).

üçüncü bir entite kurulmasına yönelik çalışmalar yürütüldüğü bilinmektedir.[493] 2022 genel seçimleri akşamında yapılan ve Hırvatlar açısından avantaj olarak yorumlanan "İşlevsellik Paketi" reformu sonrasında Hırvat makamları "Yüksek Temsilci ile aylarca süren derin ve gizli görüşmeler yaptık" ifadesi ile reforma doğrudan müdahil olunduğunu açıklamıştır.[494] Siyasi girişimlerin yanında Bosna Hersek'te askeri olarak da var olmak isteyen Hırvatistan tarafından 2022 yılında Bosna'daki barış koruma gücüne asker gönderme talebinde bulunmuş fakat bu talep AB remi makamları tarafından reddedilmiştir.[495] Dolayısıyla Hırvatistan'ın son dönemlerdeki Bosna Hersek politikası yönetimin sağcı veya demokrat kanatta olmasına bakılmaksızın devletin içişlerine müdahale olarak yorumlanabilecek siyasi hamleler içermektedir.

3.3.4.3. Macaristan

Bosna Hersek içerisindeki kutuplaşma ortamına destek sağlayan bir diğer bölgesel aktör de Macaristan'dır. Her ne kadar Bosna Hersek üzerinde Sırbistan ve Hırvatistan kadar ilgisi ve etkisi bulunmasa da son dönemlerde Başbakan Viktor Orbán'ın Dodik ile kurduğu ikili ilişkiler SC'nin ayrılık yanlısı politikalarının Macaristan tarafından desteklendiği şeklinde yorumlanmıştır. Dodik'in merkezi kurumlardan çekilme kararının ardından AB'nin yaptırım kararı Orbán'ın vetosu sebebiyle engellenmiştir. AB açısından önemli bir güç olan yaptırımları engelleyen Orbán ayrıca SC'e 100 milyon avroluk mali yardım sağlamıştır. Boşnaklar tarafından Bosna Hersek'in parçalanma girişimine finansal destek sağlandığı ifade edilmiştir.[496] Diğer yandan

493 Predrag Zvijerac, "Hrvatski akademici uvjetuju ulazak BiH u EU trećim entitetom", Radio Slobodna Evropa, 26.05.2022, https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-hrvati-eu-treci-entitet/31870122.html, (14.05.2023).

494 Lejla Biogradlija, "Hırvatistan, Bosna Hersek'teki seçim yasası sürecine doğrudan müdahil olduğunu açıkladı", Anadolu Ajansı, 27.09.2022, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hirvatistan-bosna-hersekteki-secim-yasasi-surecine-dogrudan-mudahil-oldugunu-acikladi/2695779, (15.05.2023).

495 Talha Öztürk, "Hırvatistan, Bosna'daki barış gücünün küçümsenmesi nedeniyle AB'ye ateş püskürdü", Anadolu Ajansı, 21.12.2022, https://www.aa.com.tr/en/europe/croatia-lashes-out-at-eu-for-bosnian-peacekeeping-snub/2769636,(15.05.2023).

496 Jasmin Mujanovic, "Hungary's Orban: Investing in the Destruction of Bosnia", *Balkan Insight*, 05.01.2022,https://balkaninsight.com/2022/01/05/hungarys-orban-investing-in-the-destruction-of-bosnia/; Edit Inotai, "Orban: Hungary Gives €100 Million Support to Bosnian Serbs", *Balkan Insight*, 21.12.2021, https://balkaninsight.com/2021/12/21/orban-hungary-gives-e100-million-support-to-bosnian-serbs/, (16.05.2023).

Orbán'ın sözcüsü tarafından "Bosna ile ilgili zorluk, bir ülkenin 2 milyon Müslüman ile nasıl bütünleştirileceği"[497] ifadeleri AB ile entegrasyonun önündeki engelin Müslümanlar olduğu düşüncesine işaret etmesi ülkedeki etnik ayrışmayı arttırma potansiyeli taşırken İslam'a karşı ötekileştirmeyi gün yüzüne çıkarmaktadır.

3.3.4.4. Rusya

Rusya son 200 yılda Balkanlar'daki önemli bir jeopolitik aktör olmuştur. Günümüzde de Batı ile mücadelesindeki önemli sacayaklarından biri olan bölge ile ilişkileri ve jeopolitik çıkarlarını yürütebilmek için Slavlık ve Ortodoksluk gibi kültürel yakınlaşma noktalarının yanında ekonomik ve politik varlıklarını da kullanmaktadır. Diğer yandan Balkan devletlerinin Rusya ile ilişkisi genel olarak siyasi elitlerin pragmatik eğilimlerinden kaynaklandığı söylenebilir. Yani bölge devletlerinin Batı ile olan stratejik etkileşimleri için Rusya çoğu zaman bir pazarlık kozu olarak görülmektedir.[498]

Bölgedeki nüfuzunu arttırabilmek için Balkan siyasetindeki fay hatları Rusya için önemli fırsatlar yaratmaktadır. Bu sebeple Bosna Hersek Rusya'nın bölgesel dinamikler üzerinde etkili olabileceği en uygun bölgelerden biridir. Bosna Hersek'teki etkisi Ortodoks-Slav kimliği, enerji güvenliği ve kamu diplomasisi ile yürütülürken ayrıca bölgedeki çıkarlarının merkezinde SC ayrılıkçı lideri Dodik bulunmaktadır. Putin'in SC ile yürüttüğü yakın ilişkiler devletin NATO ve AB gibi Batılı kurumlara katılımının engellenmesi ve bölgenin istikrarsızlaştırılmasına hizmet etmektedir. Dodik için ise Rusya'nın üyesi olduğu PIC, Güvenlik Konseyi gibi uluslararası organlarda Sırpların ve şahsının aleyhine çıkabilecek karar ve yaptırımların engellenmesi gibi karşılıklı çıkar

[497] Amer Cohadzic, "Hungary's PM denounced in Bosnia for anti-Muslim rhetoric", *AP News*, 23.12.2021,https://apnews.com/article/business-religion-europe-sarajevo-viktor-orban-431e51735fbbb9761d2007d9083f8aee , (16.05.2023).
[498] Dimitar Bechev, "The Russian Challenge in Southeast Europe", *European-Russian Power Relations in Turbulent Times*, ed. Ireneusz Pawel Karolewski Mai'a K. Davis Cross, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2021, s. 195.

ilişkisine dayanmaktadır.[499] Rusya'nın bu siyaseti siyasi elitlerin retoriklerinde de görülebilir. Örneğin Bosna'nın AB adaylığının ardından Rus Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Maria Zakharova "Batı kendi politikalarını dayatmaya çalışıyor. Egemen ve bağımsız Bosna Hersek'i dış himayenin çağdışı rejiminden kurtarmak amacıyla çalışmaya devam etme niyetindeyiz"[500] ifadeleri ile hem AB adaylığı hem de OHR gibi ülkedeki düzeni sağlamaya çalışan kurumlar aleyhinde bir duruş sergilemiştir. Diğer yandan NATO Üyelik Eylem Planı içerisinde yer alan Bosna Hersek'in olası üyeliği için Rusya'nın Saraybosna Büyükelçisi İgor Kalabuhov "Ukrayna örneğinde beklentilerimizin ne olduğunu gösterdik." ifadeleri devlete üstü kapalı bir şekilde tehdit şeklinde yorumlanmıştır.[501]

3.3.4.5. Avrupa Birliği

Rusya'nın istikrarsızlaştırıcı rolünün aksine hem Balkanlar hem de Bosna Hersek'teki demokratikleşme ve refahın en büyük destekçisinin AB olduğu söylenebilir. Bölge ülkeleriyle 2003'de istikrar ve ortaklık sürecini başlatarak, hukukun üstünlüğü, insan hakları, eşitlik, demokrasi gibi AB değerlerinin benimsenmesi ve ekonomik olarak AB standartlarına yaklaşılmasını sağlama amaçlanmıştır. Fakat süreç içerisinde AB'nin genişleme yorgunluğu ve Batı Balkanlar'ın siyasi elitlerinin AB'nin talep ettiği reformları yeterince gerçekleştirememesi ile entegrasyon süreci yavaşlamış, bölge devletlerinin üyelik beklentilerini belirsiz hale getirmiştir. AB'nin bölgedeki tereddüdü ve yarattığı siyasi boşluk Rusya ve Çin gibi batılı olmayan güçler tarafından nüfuzlarını

[499] Martin Penov, "Why Republika Srpska's relationship with Russia threatens Bosnia's future", *Emerging Europe*, 02.03.2023, https://emerging-europe.com/news/why-republika-srpskas-relationship-with-russia-threatens-bosnias-future/, (19.05.2023).
[500] "Bosna Hersek'in AB adaylığına Rusya'dan eleştiri: 'Batı kendi politikalarını dayatmaya çalışıyor'", *Euronews*, 23.12.2022, https://tr.euronews.com/2022/12/23/bosna-hersekin-ab-adayligina-rusyadan-elestiri-bati-kendi-politikalarini-dayatmaya-calisiy, (19.05.2023).
[501] Elvir Hodzic, Ahmet Nurduhan, "Rusya'nın Saraybosna Büyükelçisi, Bosna'nın olası NATO üyeliğine tepki göstereceklerini belirtti", *Anadolu Ajansı*, 17.03.2022, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-saraybosna-buyukelcisi-bosnanin-olasi-nato-uyeligine-tepki-gostereceklerini-belirtti/2538676, (19.05.2023).

arttırmak için fırsat olarak kullanılmaktadır.[502] Bosna Hersek başta olmak üzere bölge devletlerinin Birliğe üyelik süreçlerinin AB'nin istikrarını baltalayacak sorunlar barındırması sebebiyle ağırdan alınması etno-popülist ve otoriter güçlere boşluk sağladığı sebebiyle eleştirilmektedir. Ancak 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırısı ve sonrasındaki savaş süreci AB'nin jeopolitik ve güvenlik kaygılarını artmasına neden olurken bu sayede birliğin bölgeye ilgisini yeniden canlandırdığı söylenebilir. Savaşın enerji açından hem Avrupa hem de Balkanlar üzerinde doğrudan olumsuz etkileri bulunsa da asıl yansıması halihazırda siyasi istikrarsızlık ve çekişmeler ile kırılgan dengelere sahip bölge içerisindeki gerginliği arttırma potansiyeli taşıyor olmasıdır. Özellikle Bosna Hersek, Kosova ve Karadağ gibi kültürel ve siyasi olarak Rusya ile bağlı olan Sırp nüfusunun bulunduğu ülkelerdeki etnik sorunlar bölge kırılganlığı açısından büyük önem taşımaktadır.[503]

Ukrayna'daki savaş sonrasında SC politikalarının kademeli olarak radikalleştiği söylenebilir. Dodik, savaş sonrasında ikili temaslarını arttırdığı Putin'e "özellikle yurtsever ilgisi ve Sırp Cumhuriyeti sevgisi nedeniyle" 2023'te onur ödülü vermiştir. Dodik ayrıca savaş nedeniyle Rusya'ya yaptırım uygulanmasını engellemiştir. AB ise entegrasyon sürecine ivme kazandırarak 7 yılın ardından Bosna Hersek'in adaylık sürecini onaylamıştır. Bosna Hersek'in adaylığı AB açısından güçlü bir mesaj taşısa da daha önce adaylık açısından şart koşulan gerekliliklerin çok azı gerçekleştirilmiştir. Genişleme sürecinin "koşulluluk prensibi" ile ilerlediği göz önüne alındığında AB açısında bu hamlenin AB sınırlarında güvenliği sağlamak için siyasi bir araç olarak yapıldığı söylenebilir.[504] Diğer yandan ülkedeki etnik, ayrılıkçı politikalar ve Rus yanlısı tutum ve eylemlere fiilen müsamaha gösterildiğine dair yanlış bir sinyal taşıma

[502] Marine Pennetier, Robin Emmott, Francesco Guarascio, "France under fire for 'historic error' of blocking Balkan EU hopefuls", *Reuters*, 18.10.2019, https://www.reuters.com/article/us-eu-summit-balkans-idUSKBN1WX1CT, (20.05.2023).
[503] Jelena Džankić, "The Ukraine War and the Western Balkans: Fault Lines Uncovered", *A Year Later: War in Ukraine and Western Balkan (Geo)Politics*, ed. Jelena Džankić, Simonida Kacarska, Soeren Keil, Florence: European University Institute, 2023, s. 66.
[504] Ibid., ss. 67-72.

ihtimali olabilir.[505] Dolayısıyla Bosna Hersek'in kırılganlıklarını çözmeye yönelik bir gelişmeden ziyade jeopolitik kaygılar içermektedir. Öte yandan bölgedeki küresel rekabet ve kriz merkezlerine yakınlık sebebiyle genişleme süreci canlanmış gibi görünse Bosna Hersek açısından kriz dinamiklerinin hala aktif olması ve kurumsal yapı sebebiyle reform süreçlerinin kitlenmesi AB üyeliğinin yakın zamanda gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır.

3.3.4.6. Amerika Birleşik Devletleri

ABD, başlangıçta "Avrupa sorunu" olarak tanımladığı Bosna Hersek krizinin içinden çıkılması zor bir noktaya gelmesiyle birlikte denkleme katılmış ve NATO müdahalesinin ardından arabuluculuk faaliyetleri ile savaşın sonunun gelmesindeki en önemli aktör olmuştur. ABD'nin öncülük ettiği askeri müdahale ve diplomatik girişimleri sonucunda oluşturulan Dayton Barış Anlaşması Bosna Hersek'teki şiddeti sonra erdirmiştir. Diğer yandan ABD tarafından Bosna Hersek'e 1990'lardan itibaren sektörler arasında yeniden yapılanma, insani yardım ve ekonomik kalkınma amacıyla yaklaşık olarak 2 milyar dolar yardım sağlanmıştır. Ancak ABD liderliğindeki Dayton Barış Anlaşması kırılgan bir barış inşa etse de bu barış ortamı sağlıklı bir devlet yapılanması ve istikrarı oluşturamamıştır.[506]

ABD'nin çatışmayı sonlandırma, diplomasi ve ekonomik faaliyetlerindeki güçlü eli Bosna Hersek'in sorunları üzerinde çözüme katkı sağlayacak önemli paydaşlardan olabileceği kanaati yaratmaktadır. ABD Bosna Hersek'te AB'nin reform girişimlerini desteklemekte, AB ve NATO'ya üyelik konusunda teşvikler sunmaktadır. Öte yandan ABD'nin Bosna Hersek'e ilgisi George W. Bush ve Başkan Barack Obama yönetimleri ile azalmış ve bu dönemlerde Bosna Hersek'in sorunları AB'ye devredilirken ABD

[505] Keiichi Kubo, "A Push in EU Integration as a Silver Lining of the Ukraine Tragedy? Insights from Bosnia and Herzegovina and Serbia", *A Year Later: War in Ukraine and Western Balkan (Geo)Politics*, ed. Soeren Keil, Jelena Džankić, Simonida Kacarska, Florence: European University Institute, 2023, 131.
[506] Ertan Efegil, "Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD),* S. 8 (2008), s. 119; Bureau of European And Eurasian Affairs, "U.S. Relations With Bosnia and Herzegovina", *U.S. Department of State,* 2021,https://www.state.gov/u-s-relations-with-bosnia-and-herzegovina/, (23.07.2023).

farklı bölgelerdeki jeopolitik krizlere odaklanmıştır. Ardından Trump yönetimi ile ABD'nin genel Balkan politikası adeta türbülansa uğramıştır.[507] Dönemin Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı Curtis Scaparotti Batı'nın artan ilgisizliğini "Rusya Balkanlar'da iş başında ve biz de gözümüzü bölgeden ayırdık" ifadeleriyle eleştirmiştir.[508] ABD Başkanı Joe Biden'ın göreve gelmesi 1990'da Miloseviç'e karşı askeri harekatı destekleyen ekipte yer alması sebebiyle Trump'ın aksine Bosna için aktif politikalar yürüteceği ve Dodik'in engelleneceği konusunda ümit vermiştir. Biden yönetimi Bosna politikasını başta Dodik olmak üzere Dayton Düzeni aleyhinde hareket edenlere karşı yaptırımlar uygulanması yoluyla yürütmektedir.[509] Ancak yaptırımların ne Dodik'in ayrılıkçı faaliyetlerini engellemede ne de devletin istikrarını sağlamada yeterli ve kalıcı etkiyi yarattığı söylenememektedir.

Bosna Hersek'te başta anayasa değişikliği olmak üzere daha ciddi adımlara ihtiyaç vardır. Bunun yanında birçok gözlemci EUFOR'u mevcut ve potansiyel sorunlar karşısında yetersiz bulmaktadır. NATO'nun yeniden Bosna Hersek'te konuşlanması için Biden'ın liderlik etmesi beklentiler arasındadır.[510] Bosna Hersek'in mevcut krizlerinin çözümü için atılması gereken adımlar belli olsa da eksik olan parçanın uluslararası irade olduğu söylenebilir.[511] Bu bağlamda tarihsel tecrübelere bakıldığında AB ve ABD'nin aktif iş birliği sergiledikleri dönemlerde Balkanlar'da daha etkili oldukları görülmektedir. Dolayısıyla krizlerin çözümü ve kalıcı istikrarın sağlanması için

[507] Sarah E. Garding, "Bosnia and Herzegovina: Background and U.S. Policy", *Congressional Research Service*, R45691, 2019, ss. 21-22.
[508] John Grady, "EUCOM Commander: Moscow Targeting Balkans with Misinformation Campaigns", *USNI News*, 11.03.2018, https://news.usni.org/2018/03/11/eucom-commander-moscow-targeting-balkans-misinformation-campaigns, (23.07.2023).
[509] "US slaps new sanctions on Bosnia and Herzegovina officials", *Aljazeera*, 06.06.2022, https://www.aljazeera.com/economy/2022/6/6/us-slaps-new-sanctions-on-bosnia-and-herzegovina-officials, (23.07.2023); "US imposes sanctions on Bosnian Serb leader Dodik", *Aljazeera*, 05.01.2022, https://www.aljazeera.com/news/2022/1/5/us-imposes-sanctions-on-bosnian-serb-leader-dodik, (20.05.2023); Azem Kurtic, "US Sanctions Bosnia's Former Intelligence Chief for 'Corruption'", *Balkan Insight*, 15.03.2023, https://balkaninsight.com/2023/03/15/us-sanctions-bosnias-former-intelligence-chief-for-corruption/,(23.07.2023).
[510] Hamza Karciç, "How Biden Can Save the Peace in Bosnia?", *Foreign Policy*, 15.11.2021, https://foreignpolicy.com/2021/11/15/bosnia-herzegovina-crisis-peace-nato-troop-deployment-secession-dodik-serb-nationalism/, (23.07.2023).
[511] Jasmin Mujanović, "The Bosnian Constitution, Marking 25 Years, Needs an American Reboot", *Just Security*, 14.12.2020, https://www.justsecurity.org/73860/the-bosnian-constitution-marking-25-years-needs-an-american-reboot/, (23.07.2023).

ABD'nin Bosna Hersek'te daha fazla rol alması gerekmektedir. ABD'nin Bosna Hersek üzerinde oluşturacağı yeni gündem başta Almanya olmak üzere AB'deki müttefikleriyle bağlarını yenilemesi için bir fırsat sunarken Birleşik Krallık'ın da bu denkleme dahil edilmesi ilişkiler açısından bir rampa görevi göreceği söylenebilir.[512]

3.3.4.7. Birleşik Krallık

Birleşik Krallık Bosna Hersek'teki savaşa müdahale etmek konusunda az istekli olsa da savaş sonrası yeniden inşa süreçlerinde ve uzlaşma projelerinde aktif olarak yer almıştır.[513] Birleşik Krallık'ın Batı Balkanlar ile tarihi, kültürel, ekonomik ve sosyal bağlarının çok güçlü olduğu söylenemese de bölge devletleri ile ilişkiler AB kanalıyla aktif tutulmuştur. AB'nin genişlemesinin en şiddetli savunucularından biri olan Birleşik Krallık yeni üyelerin entegrasyonunu da desteklemiştir. Ancak Birleşik Krallık'ın AB'nin genişlemesine yönelik bu pozitif tutumu 2014'de AB karşıtı muhafazakar partinin liderliğindeki koalisyonun hükümet olarak seçilmesi ile derin bir dönüşüm geçirmiştir. Ülkedeki 2015 sonrasında oluşan göç krizi, giderek artan göçmenlik tartışmaları ve Avrupa şüpheciliği AB'nin genişleme konusundaki politikasını sekteye uğratmıştır.[514]

Siyasi elitler tarafından AB'nin Batı Balkanlar'daki genişlemesini AB'den ayrılma kararının (Brexit) sonrasında da destekleneceği ve bölgeye sırtını dönülmeyeceğine dair açıklamalarda bulunulmuştur. Ancak Birleşik Krallık'ın Balkan devletleri üzerindeki en önemli nüfuz aracı olan AB'ye üyelik konusunda karar vermede doğrudan rol oynama yeteneğinin kaybedilmesi sonrasında bölge devletleri ile ilişkileri zayıflatacağı öngörülmüştür.[515] AB içindeki üyelik kararı konusundaki siyasi avantaj kaybolsa da Birleşik Krallık'ın Brexit'in ardından Batı Balkanlar ve özellikle Bosna Hersek ile

[512] Ibid.
[513] James Ker-Lindsay, "The United Kingdom and EU Enlargement in the Western Balkans: From Ardent Champion of Expansion to post-Brexit Irrelevance", *Southeast European and Black Sea Studies*, C. 17, S. 1 (2017), ss. 559-560.
[514] Ibid., ss. 555-556.
[515] Ibid., s. 566.

ilişkileri beklentilerin aksine ilerlemiştir. AB ve ABD'nin Bosna Hersek konusundaki aktif olmayan politikası Birleşik Krallık'ın Brexit sonrasında bölgedeki etkinliğini gösterebilmesi için önemli bir alan tanımıştır. Birleşik Krallık'ın BM Büyükelçisi James Kariuki'nin Güvenlik Konseyi'nin 10 Mayıs 2023 tarihli Bosna Hersek konulu toplantısında "Şimdi Bosna-Hersek'teki tüm tarafların cesaret ve liderlik gösterme zamanı"[516] ifadesi Krallık'ın "Bosna yanlısı" dönüşünü desteklemektedir. Buna paralel olarak Birleşik Krallık parlamento üyesi Alicia Kearns, Dodik'in "Eğer biri bizi durdurmaya çalışırsa, bizi savunacak dostlarımız var" ifadelerine karşılık "Dodik, Bosna'nın da Bosna'nın istikrarına bağlı olan Birleşik Krallık gibi arkadaşları olduğunu öğrenmeli"[517] şeklinde karşılık vermiştir. Dodik ve Zeljka Cvijanoviç gibi isimlere devletin işlevselliğini engelleme gerekçesiyle oluşturulan yaptırımlar,[518] ülkenin en yüksek rütbeli askeri olan Sir Stuart Peach'in Bosna Hersek Özel Temsilcisi olarak atanması[519] Birleşik Krallık'ın Bosna Hersek konusunda oluşturmaya çalıştığı aktif politikalarının bir diğer yansımalarıdır. Dolayısıyla Birleşik Krallık'ın Bosna Hersek için Brexit sonrasında daha yoğun politikalar ürettiği ve bu politikaların hem Rusya'nın faaliyetlerine karşı bir duruş sergilemede hem de ülkedeki ayrılıkçı siyaseti önleme noktasında devletin kırılganlığını azaltıcı bir etki yarattığı söylenebilir.

3.3.4.8. Türkiye

Türkiye kendisinin de parçası olduğu Balkanlar bölgesindeki devletler ile yakın ilişkiler yürütmektedir. Tarihi ve coğrafi yakınlığı sebebiyle bölgedeki krizlerden doğrudan etkilenme potansiyeline sahip olan Türkiye bu bağlamda bölgede aktif politikalar

[516] "'Now is the moment for all parties in Bosnia and Herzegovina to show courage and leadership': UK statement at the Security Council", *Foreign, Commonwealth & Development Office*, 10.05.2023, https://www.gov.uk/government/speeches/now-is-the-moment-for-all-parties-in-bosnia-and-herzegovina-to-show-courage-and-leadership-uk-statement-at-the-security-council, (23.07.2023).
[517] Jasmin Mujanović, "The U.K.'s Bold Bosnia Policy Slaps Down Russian-Backed Separatists", *Foreign Policy,* 31.05.2022, https://foreignpolicy.com/2022/05/31/uk-bosnia-russian-separatists/(23.07.2023).
[518] "UK announces sanctions under Bosnia and Herzegovina sanctions regime: 11 April 2022", *Foreign, Commonwealth & Development Office*, 11.04.2022, https://www.gov.uk/government/news/uk-announces-sanctions-under-bosnia-and-herzegovina-sanctions-regime-11-april-2021, (23.07.2023).
[519] Jasmin Mujanović, "Bosnia Cannot Squander UK's Growing Interest in Its Fate", *Balkan Insight*, 10.12.2021, https://balkaninsight.com/2021/12/10/bosnia-cannot-squander-uks-growing-interest-in-its-fate/,(23.07.2023).

yürütmektedir. Türkiye'nin Balkanlar bölgesinde siyasi, kültürel ve ekonomi politikalarının en yakın seyrettiği devletlerin başında Bosna Hersek gelmektedir. Türkiye'nin Bosna Hersek ile ilişkileri Osmanlı İmparatorluğu'nun 1463'deki bölgeyi hakimiyeti altına almasına kadar dayandırılabilir. Bu köklü geçmiş Türkiye ile Bosna Hersek arasındaki bağları derinleştirmiştir. Bosna Savaşı esnasında Boşnaklara karşı yürütülen şiddetin son bulması ve ülkedeki istikrarın sağlanabilmesi adına İslam İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, NATO ve BM gibi örgütler aracılığıyla aktif diplomasi sergilemiştir. Savaş sonrası dönemde ise Bosna Hersek'in "egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve çok etnikli yapısına saygı çerçevesinde" ikili ilişkilerini geliştirmektedir. "Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı başta olmak üzere, Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türk Kızılay, Yunus Emre Enstitüsü, Türk Temsil Heyeti ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı kurumları"[520] ile kültürel ilişkiler taze tutulmaktadır. Öte yandan Bosna Hersek'in komşuları Hırvatistan ve Sırbistan arasındaki zaman zaman gerginleşen ilişkilerde diyalog oluşturmak ve devletler arasındaki iş birliğini arttırmak amacıyla Türkiye'nin öncülüğünde 2009 yılından itibaren Üçlü Mekanizma toplantıları gerçekleştirilmiştir.[521] Genel olarak Türkiye'nin Bosna Hersek'teki politikaları politik diyalog kurmak ve hem komşuları hem de devlet içerisindeki etnik unsurlar arasında karşılıklı bağımlılığın arttırılması yoluyla ilişkileri iyileştirmeye yöneliktir. Dolayısıyla Türkiye Bosna Hersek'e yönelik yürüttüğü bu proaktif politikayla devletin kırılganlığını azaltarak AB gibi devleti pozitif yönde etkilemektedir. Ancak AB'den farklı olarak Bosna Hersek'e yönelik politikalarının bölgedeki sorunları dondurmak yerine çözmek odaklı olduğu söylenebilir.

[520] "Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı,* y.y., https://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-siyasi-iliskileri-.tr.mfa,(21.06.2023).
[521] Kadir Baştürk, *Türkiye ve Rusya'nın Karşılaştırmalı Balkan Politikaları: Sırbistan ve Bosna-Hersek Örnekleri,* (Yüksek Lisans Tezi), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023, s. 40.

3.3.4.9. Çin

Bir Kuşak Bir Yol projesi dahilinde kapsamlı girişimlerle Balkanlar ile temas kuran Çin günümüzde bölgedeki etkinliğini çok hızlı bir şekilde arttırmaktadır. İnşaat, enerji, medya ve altyapı gibi alanlarda etkinlik gösteren Çin bölgedeki işbirlikleri ve yatırımları ile devletlerle iyi ilişkiler kurmayı amaçlamaktadır.[522] Bosna Hersek de Çin'in faaliyet gösterdiği önemli Balkan devletlerinden biridir. Çin AB'nin aksine yatırımlarını ve hibelerini herhangi bir şarta bağlamamasıyla bölge açısından vazgeçilmez bir aktör konumuna gelmiştir. Çin'in "koşulsuz" hibeleri AB'nin bölgedeki reform odaklı yaklaşımını baltalamaktadır.[523] Ayrıca Çin'in Bosna Hersek başta olmak üzere Balkanlar'a yaptığı ekonomik hibeler çoğunlukla işleyen bir denetimden geçmemesi sebebiyle zaten kronik bir sorun olan yolsuzluğun artmasına neden olmaktadır.

Öte yandan Bosna Hersek'teki Sırp ayrılıkçı lider Dodik, Batı yaptırımlarına karşı Rusya gibi Çin'in "davasını" desteklediğini ifade etmektedir.[524] Yasa dışı olarak kutlanan "9 Ocak Sırp Cumhuriyeti Günü" için Rusya gibi Çin'in de temsilci yollaması sebebiyle Bosna Hersek tarafından Çin'e diplomatik nota verilmiştir.[525] Henüz AB kadar olmasa da Çin bölgedeki aktif politikaları ile AB'nin bıraktığı boşluklardan faydalanarak bölgedeki etkisini arttırmaktadır. Ancak Çin'in nüfuzunu arttırmak için kullandığı politika araçlarının Bosna Hersek'in kırılganlıklarını oluşturan etnik ayrışma, yolsuzluk gibi dinamikler üzerinde yarattığı olumsuz etki sebebiyle Bosna Hersek'in istikrarına negatif yönde etki ettiği söylenebilir.

---

[522] Sibel Mazrek, "Bosna Hersek'in Eski Çin Büyükelçisi Amel Kovacevic: 'Çin, inşaat ve enerji gibi alanlardaki işbirlikleri noktasında bir müteahhit rolü görmektedir.'", *Ankasam*, 14.11.2022, https://www.ankasam.org/bosna-hersekin-eski-cin-buyukelcisi-amel-kovacevic-cin-insaat-ve-enerji-gibi-alanlardaki-isbirlikleri-noktasinda-bir-muteahhit-rolu-gormektedir/, (21.06.2023).

[523] Jacob Mardell, "China's Economic Footprint in the Western Balkans", *Bertelsmann Stiftung*, y.y., https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/our-projects/germany-and-asia/news/asia-policy-brief-chinas-economic-footprint-in-the-western-balkans, (23.07.2023).

[524] "Ayrılıkçı Sırp lider Dodik şimdi de Çin ve Rusya'ya sığındı", *Yeni Şafak*, 30.11.2021, https://www.yenisafak.com/dunya/ayrilikci-sirp-lider-dodik-simdi-de-cin-ve-rusyaya-sigindi-3723700, (23.07.2023).

[525] Ahmet Nurduhan, "Bosna Hersek, Rusya, Çin ve Sırbistan'a diplomatik nota verdi", *Anadolu Ajansı*, 10.01.2022, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersek-rusya-cin-ve-sirbistana-diplomatik-nota-verdi/2470321, (23.07.2023).

3.3.4.10. Uluslararası Sistemin Etkisi

Uluslararası sistemin yapısı uluslararası ilişkileri derinden etkileyen olaylar sonucunda değişebilmektedir. Nitekim Soğuk Savaş sırasında Doğu ve Batı olarak bloklaşma iki kutuplu dünya sistemini oluştururken Soğuk Savaş'ın sonu itibariyle ABD'nin liderliğini üstlendiği tek kutuplu dünya sistemine geçiş yapılmıştır.[526] ABD 1995'deki Bosna Savaşı'nı sona erdiren Dayton Barış Anlaşması ile diplomatik olarak ön plana çıkmış ardından 1999'da AB'nin tek başına çözemediği Kosova Savaşı'nı liderliğindeki NATO harekatı ile sona erdirmiştir. ABD Kosova'da yalnızca sorunu çözmemiş hem Rusya tehditlerine karşı durmuş hem de BM Güvenlik Konseyi onayı olmadan hareket ederek güç potansiyelini kanıtlamıştır. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Afganistan'ın ve Irak'ın işgalleri ile dünyaya nüfuz etme kapasitesini göstermiştir.[527] Ancak Irak'ın işgaline AB devletlerinin destek sağlamaması ABD'nin politikalarının sorgulanması açısından başlangıç oluşturmuştur. Ardından 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesine ve sonrasındaki Batı karşıtı politikalarına engel olunamaması, Çin'in hem ekonomik hem de nükleer güç olarak küresel etki alanını arttırması, AB içerisindeki ABD'ye yönelik eleştirilerin yükselmesi tek kutuplu sistemden çok kutuplu sisteme dönüş sinyalleri olarak değerlendirilebilir. Öte yandan ABD'nin hala sistemin başat aktörü olduğu görüşleri ağırlıkta olsa da küresel güç dağılımının değiştiği bir gerçektir.

Uluslararası sistemdeki tek kutupluluktan çok kutupluluğa doğru oluşan eğilim bir uluslararası alt sistem olan Balkanlar'da da kendisini göstermektedir. Soğuk Savaş'ın hemen ardından oluşan bölgedeki krizlerin çözümünde AB ve ABD iş birliği dikkat çekmektedir. Ancak ABD'nin Afganistan'ın ve Irak'ın işgallerinde olduğu gibi farklı bölgelerdeki jeopolitik çıkarlarını takip etmesi, AB'nin ise genişleme yorgunluğunun oluşması Batı'nın Balkanlar'daki ilgisini azaltmıştır. Bu siyasi boşluk ise Rusya ve Çin tarafından farklı çıkar ve seviyelerde doldurulmaya başlamıştır. 2022 yılında Rusya'nın

[526] Engin Güneş, "Günümüz Uluslararası Siyasal Sistemin Yapısı ve Güç Dağılımı", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, S. 23 (2013), s. 79.
[527] Ibid., ss. 91-95.

Ukrayna'ya karşı başlattığı savaş sonrasında AB tarafından jeopolitik ve güvenlik çıkarları doğrultusunda Batı Balkan devletlerinin üyelik süreçlerine ivme kazandırılmasına karar verilmiştir. Kuzey Makedonya ve Arnavutluk katılım müzakerelerine başlarken Bosna Hersek ise aday ülke olmuştur. Bunun yanında Rusya'nın enerji tekelinin kırılabilmesi adına yenilenebilir enerjiye geçiş için teşvik paketleri ve altyapı projeleri kabul edilmiştir. Sırbistan ve Kosova arasındaki sorunların bir yıl içerisindeki çözümü ve ilişkileri normalleşmesi için uzlaşı metni taraflara sunulmuştur.[528] AB'nin genişleme politikasına kazandırdığı jeopolitik ivme Bosna Hersek açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Yapay gündemler yerine devletin ve halkın esas problemlerine odaklanılması ve AB'nin belirlediği 14 öncelikli alandaki reformlarını biran evvel hayata geçirmeleri gerekmektedir. Öte yandan devletin içinde bulunduğu kısır sistemden dolayı ülke için gerekli olan her reform gibi AB'nin belirlediği reformlar da etnik kurucu unsurlar arasındaki uzlaşıya bağlıdır. Ancak ABD, AB, İngiltere ve Türkiye'nin Bosna Hersek için oluşturacakları iş birliği girişiminin ülkedeki sorunların üstesinden gelinmesi açısından önemli bir adım oluşturacağı söylenebilir.

[528] Yeliz Şahin, "Tiran AB-Batı Balkanlar Zirvesi: AB, Savaşın Gölgesinde Genişlemeyi Yeniden Keşfederken", *İktisadi Kalkınma Vakfı*, 2022, https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=13612&id=13613, (23.07.2023).

SONUÇ

Bosna Hersek tarih boyunca çeşitli devletlerin egemenliği altında bulunmuş bağımsızlığını ise 1992 gibi yakın denilebilecek bir tarihte kazanmış bir devlettir. Toprakları üzerinde kurulmuş her devlet farklı bir kültürel miras bırakmış, dil, din, etnisite açısından eşine az rastlanır bir zenginlik oluşturmuştur. Öte yandan bu farklılıklar Yugoslavya Krallığı'ndan itibaren ötekileştirme aracı olarak kullanılmış, toplumu ayrıştırmıştır. Krallığın şiddetli iflasının ardından Sosyalist Yugoslavya dönemi başlamış, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra ilk defa Tito'nun "kardeşlik ve birlik" politikasıyla bütünleştirici bir yönetim oluşturulmuştur. Ancak ekonomik sorunların beraberinde getirdiği ayrıştırmalar politik yansımalara neden olmuş, devlet parçalanmaya doğru hızla sürüklenmiştir. Nihayetinde iç savaş sonrasında Yugoslavya'yı oluşturan federe devletler bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bosna Hersek'te 1992-1995 yılları arasında yaşanan iç savaş uluslararası toplumun müdahalesi sonrasında sona ermiş, DBA ile bir federasyon, bir cumhuriyet ve bir özerk bölgeden oluşan birleşik ama bütünleşmemiş bir devlet ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla etnik şiddet sona ermişse de yerine merkezi olmayan, zayıf bir siyasi ve idari yapı bırakarak istikrarsızlığın tohumları ekilmiştir.

Çalışmanın temel perspektifini sunan devlet kırılganlığı devletlerin idealize edilmiş performanslarından eksik olan noktalar sonucunda oluşmaktadır. Bu bakış açısına göre her devletin değişen derecelerde, kendilerine has kırılganlıkları bulunduğu söylenebilir. Kırılganlık tespiti devletin uzun dönemli istikrarı açısından bir ön uyarı oluşturmaktadır. Devlet kırılganlığının farklılaşan dinamikleri olmakla birlikte devletin temel yetenekleri olan otorite, kapasite ve meşruiyet göstergeleri ile devlet dışı unsurlar göz önüne alınarak incelenebilir. Bosna Hersek devlet ve toplum yapısı sebebiyle bu göstergelerin ışığında kırılgan bir görünüm göstermektedir. Kırılganlığı oluşturan hususların yeterli derecede dikkate alınması ve dondurulmadan çözüme ulaştırılması gerekmektedir.

Bosna Hersek'in mevcut kırılganlıklarına bakıldığında Yugoslavya'nın (YSFC) 1963 sonrası dönem ile başlayıp parçalanmasına neden olan bazı gelişmelerin ortak noktaları bulunduğu söylenebilir. Öncelikle Yugoslavya zaman içerisinde birleşik yapısını

korumak amacıyla gittikçe ademi merkezileşen ve gücün cumhuriyetlere kaydığı bir yönetim benimsemiştir. Bu durum devletin otoritesi zayıflamış birbirinden farklı politikalar yürüten devletler birliği haline gelinmiştir. Ayrıca bölgesel ekonomik çıkarlar ve etnik milliyetçilik daha fazla gün yüzüne çıkarken istikrarsız artmıştır. Kolektif başkanlık sistemi, veto hakkı, oy birliği esası gibi uygulamalar ile devletin karar alma yeteneği kısıtlanmış, yürütme kilitlenmiştir. Devletin içinde bulunduğu ekonomik krizlere karşı oluşturulan reformlar federe devletlerin etnik rekabetleri sebebiyle uygulanamaz olmuştur. Bosna Hersek'in mevcut durumunda da benzer bir durum söz konusudur. Dayton Barış Anlaşması ile etnik bölünmüşlük kurumsallaştırılmış, oluşturulan karmaşık siyasi yapı sonucunda devletin işlevsizleşmesine neden olunmuştur. Devletin bulunduğu zayıf kurumsal yapı doğrudan ekonomik kapasitenin azalmasına neden olmuş bu da toplumun devlete karşı güvensizleşmesi beraberinde getirerek meşruiyetine zarar vermiştir.

Yugoslavya'da federe devletler arasında güç asimetrisi sebebiyle kapasite ve çıkar farklılıkları bulundurmuştur. Bosna Hersek içerisinde de SC'nin üniter yapısı sebebiyle daha hızlı karar alabilmesi birçok yönden avantaj sağlamaktadır. Ancak FBiH'deki Hırvatlar ve Boşnakların ortak karar almalarındaki zorluk başta olmak üzere ekonomik ve toplumsal alandaki farklılıkları sebebiyle SC'den daha sorunlu bir yapısı bulunmaktadır. Bu durum devlet içerisinde siyasi, ekonomik ve toplumsal dengesizliğe neden olmaktadır.

Yugoslavya'da bulunan etnik ayrışma Bosna Hersek'te de devam etmiş toplumsal bir üst kimlik oluşturulamamıştır. Diğer bir ortak özellik ise toplumdaki ayrışmaların siyasi elitler tarafından kullanılarak politika aracı olarak kullanılmasıdır. Zira Yugoslavya'nın parçalanmasındaki Miloseviç'in baskıcı, antidemokratik ve yayılmacı politikasının etkisi gibi günümüzde de Bosna Hersek'te milliyetçi siyaset ön planda yer almaktadır. Sırp ve Hırvat milliyetçi siyasetçiler tarafından kullanılan popülist retorikler ve kimlik manipülasyonları halkın etnik bölünmüşlüğünü pekiştirmektedir.

Çeşitli düşünce kuruluşları ve akademisyenler tarafından farklı göstergeler kullanılabildiği gibi bu çalışmada devlet kırılganlığı bileşenleri olarak otorite, kapasite,

meşruiyet ve devlet dışı etkenler göz önünde bulundurulmuştur. Bu kapsamda Bosna Hersek'in otorite kırılganlığını etkileyen başlıca faktörlerden ilki devletin çok uluslu yapısının gözetilmesi amacıyla oluşturulan güç paylaşımı modeli ve ademi merkezi yapılanmasıdır. Devletin kurumlarındaki çok başlı yapı ve siyasi karmaşık durum karar alma süreçlerinde önemli aksaklıklara neden olurken devletin otoritesini baltalamaktadır. Öte yandan Yüksek Temsilcilik makamının Bosna Hersek siyasetinde bağımlılık kültürü oluşturması, kararlarının herhangi bir denetime tabi olmaması, kararları üzerinde yasal süreç veya temyiz hakkının bulunmaması, adeta bir manda rejimi oluşturması devletin otoritesini azaltan bir başta unsurdur. Bosna Hersek'te ortak ordunun kurulması Dayton sonrasındaki en önemli gelişmelerden biri olduğu kabul edilse de zaman zaman ordu içerisindeki kutuplaşmalar yaşandığı bilinmektedir. Bununla birlikte Bosna Hersek'in en az siyasi sistemi kadar karmaşık olan polis teşkilatlanması, polisin politize olması, görev ve sorumluluk çatışmalarının bulunması devletin şiddet tekelinin araçlarını oluşturan ordu ve polis yapılanmalarındaki sorunları oluşturmaktadır. Devletin otorite kırılganlığının terör örgütlerine alan açması ve sınırlarının geçirgen olması sebebiyle düzensiz göç faaliyetlerinin yoğun olması Bosna Hersek'in otoritesini zafiyete uğratan unsurlar olduğu tespit edilmiştir.

Bir diğer gösterge olan kapasite kırılganlığının başlıca faktörlerinden ilki devletin zayıf ekonomik yapılanmasıdır. Bosna Hersek Savaşı'nın ardından uluslararası toplum tarafından ülkeye yapılan cömert yardım ve yatırımlara rağmen devletin hala zayıf bir ekonomik görünüm sergilediği söylenebilir. Ekonomiye ivme kazandırması planlanan reformlar kurucu etnik unsurlar arasında uzlaşı sağlanamaması sebebiyle yapılamamaktadır. Öte yandan halkın günlük yaşamından devletin en üst kademesine kadar yaygınlaşmış ve kronikleşmiş olan yolsuzluk da devletin kapasitesini önemli ölçüde azaltmaktadır. Devletin ilerlemesinin ve istikrarının önündeki en önemli engellerden bir diğeri ise etnik milliyetçi siyasettir. Dodik başta olmak üzere popülist liderlerin yarattıkları yapay gündemler Bosna Hersek'in asıl sorunlarının çözüme ulaşmasını engellemektedir. Ayrıca düşük doğum oranlarının yanında genç ve nitelikli nüfusun tüm bu sorunlar karşısında ülkeyi terk etmeleri sonucunda Bosna Hersek'in nüfusunun hızla azalması kapasitesini azaltan diğer bir unsurdur.

Bosna Hersek'in meşruiyet kırılganlığının temel sebebi halkının üzerinde "Bosna Hersekli" üst kimliğinin oluşturulamamasıdır. Diğer yandan hem kurucu etnik unsurlara hem de azınlıklara karşı devletin yapılanması sebebiyle yapılan ayrımcılıklar halk ile devlet arasındaki mesafeyi açarak devletin meşruiyetine zarar vermektedir.

Devletin mevcut kırılganlıklarının farklı amaçlar ve seviyelerde diğer devletler tarafından manipüle edildiği görülmektedir. Bu noktada Rusya, Sırbistan, Hırvatistan, Macaristan ve Çin gibi devletlerin ülkedeki çıkar gruplarıyla yakın ilişkiler kurarak ayrışmayı körüklemektedir. Bölgedeki bir diğer önemli aktör olan Türkiye ise Bosna Hersek'e yönelik yürüttüğü proaktif politikayla devletin kırılganlığını azaltarak AB gibi devleti pozitif yönde etkilemektedir. Diğer yandan AB ve NATO üyeliği 'havucunun' diğer Batı Balkan ülkelerinde olduğu gibi Bosna Hersek'te de dönüştürücü gücü bulunmaktadır. Avrupa-Atlantik entegrasyonunu için reform, demokratikleşme ve modernleşme süreci içinde bulunmasına rağmen gerek kurumsal handikapları gerekse "savaşın başka yollarla sürmesi" olarak görülen sıfır toplamlı siyaset sebebiyle ilerleme sağlanamamaktadır. 2022'deki gelişme ile AB adaylığının onaylanması Bosna Hersek açısından pozitif bir gelişme olmakla birlikte AB'nin adaylık için Sejdić-Finci Kararı, polis reformu, yolsuzlukla mücadele gibi şartlar sağlanılmamıştır. Bu sebeple AB'nin kararının Rusya-Ukrayna Savaşı'nın oluşturduğu olumsuz şartlar doğrultusunda jeopolitik kaygılar ile alındığı söylenebilir. Ancak Bosna Hersek'in mevcut kırılgan sisteminin güçlendirilmesi ve işleyen bir devlet olması için sorunların dondurulduğu politikalardan çok çözüm odaklı politikaların yürütülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bölge açısından önemli bir aktör olan ABD'nin AB ile daha aktif işbirliği girişimleri oluşturması gerekmektedir. Diğer yandan Birleşik Krallık'ın da Bosna Hersek üzerinde Brexit sonrasında ilgisini arttırdığı görülmektedir. Küresel ve bölgesel aktörlerin ilgi odağında olan Bosna Hersek'te istikrarın sağlanılması amacıyla ülke için kırılganlığı azaltıcı etki yaratan aktörlerin iş birlikleri gerekmektedir.

Bosna Hersek'in otorite, kapasite ve meşruiyet kırılganlığının en temel sebebinin Dayton Barış Anlaşması'nın oluşturduğu kısır sistem olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Dayton Barış Anlaşması sorunu çözememiş, dondurmuştur. Bu donma içerisinde kristal parçalar kendiyle türdeş olanlarla daha birleşmiş ve toplumlar arasında ayrışma

derinleşmiştir. Diğer bir deyişle Dayton sorunu sadece dondurmamış, aynı zamanda bölünmüşlüğü kronikleştirmiştir. Devletin uluslararası himaye sisteminden bağımsız, işleyen ve sürdürülebilir bir yapısının olabilmesi için anayasal değişikliklere ihtiyacı vardır. Ancak değişiklik için ise Boşnak, Hırvat ve Sırpların uzlaşıya varmaları şartı sebebiyle reform süreçleri tıkanmaktadır. Bunun yanında gerçekleşemeyen ekonomik ve güvenlik reformları, artan işsizlik, önlenemeyen yolsuzluk, göç gibi sorunlar birbirlerini beslemektedir. Bosna Hersek'teki kırılgan düzen kontrol edilmediği taktirde şiddetin yeniden başlama olasılığı bulunmaktadır. Öte yandan toplumsal şiddet olaylarının yaşanmıyor oluşu devletin başarısızlığına engel değildir. Dolayısıyla mevcut kırılganlıklar da devletin istikrarı açısından tehlike oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

"About Parliament", *Parliamentary assembly of Bosnia and Herzegovina*, y.y., https://www.parlament.ba/Content/Read/32?title=Često-postavljena-pitanja&lang=en.

AFFAIRS Bureau of European And Eurasian, "U.S. Relations With Bosnia and Herzegovina", *U.S. Department of State*, 2021, https://www.state.gov/u-s-relations-with-bosnia-and-herzegovina/.

AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, "Demokratik Mitoslar:Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 46, S. 1 (1991).

———, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, 2. b., Ankara: İmge Kitapevi, 2010.

AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, Cemal Bali AKAL, Levent KÖKER, *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Kitapevi, 1994.

"Agenda 5+2", *Office of the High Representative*, 2008, http://www.ohr.int/agenda-52/.

AĞIRMAN Ferhat, "Aristoteles: Devlet-Birey İlişkisinde Devletin Önceliği", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 13 (2018), ss. 676–83.

AHMET NURDUHAN Elvır Hodzıc, "Rusya'nın Saraybosna Büyükelçisi, Bosna'nın olası NATO üyeliğine tepki göstereceklerini belirtti", *Anadolu Ajansı*, 2022, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-saraybosna-buyukelcisi-bosnanin-olasi-nato-uyeligine-tepki-gostereceklerini-belirtti/2538676.

AKPINARLI Neyire, *The Fragility of the 'Failed State' Paradigm: A Different International Law Perception of the Absence of Effective Government*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2010.

AKTAŞ Altan, "Başarısız Devletler Söyleminde Uluslararası Hiyerarşi Algısı", *The Turkish Yearbook of International Relations*, C. 50 (2019), ss. 141–79.

ALIYA İZZETBEGOVIÇ, *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz, İstanbul: Klasik, 2003.

ALKAN Necmettin, "Yugoslavya'nın Dağılması", *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, ed. Osman Karatay Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, ss. 33–53.

ALTINTOP Ceyda, "Ebû Nasr El- Farabî'nin İdeal Devlet Anlayışı", *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1 (2016), ss. 48–62.

ANA PANIĆ, IGOR DUDA Ivana Dobrivojevic, "They Never Had It Better? Modernization of Everyday Life in Socialist Yugoslavia", *Museum of Yugoslav History*, Belgrade, (2014).

ANDERSON David, "The Collapse of Yugoslavia: Background and Summary", *Foreign Affairs Defence and Trade Group*, y.y.

ANDREA SOLDO, LAMIJA SPAHIĆ Jasmin Hasić, "Survey on Youth Emigration in Bosnia and Herzegovina Research Report", 2021, https://eeca.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/youth_emigration_survey_in_bih_eng_final_1.pdf.

ANDREAS OSIANDER, "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth", *International Organization*, C. 55, S. 2 (2003), ss. 251–87.

ARISOY İbrahim Alper, "Balkan Paradoksu: Bir Parçalanma ve Bütünleşme Alanı Olarak Güneydoğu Avrupa", *Avrasya Etüdleri*, C. 43, S. 1 (2013), ss. 79–104.

ARMAOĞLU Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, 13. b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

———, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 20. b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

ARSLANEL M. Nazan, Ertuğrul ERYÜCEL, "Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 2 (2011), ss. 1–20.

AYHAN Elifnur, "Bosna Hersek Yüksek Temsilcilik Ofisi'nin Görev ve Yetkilerine Dair Bir Değerlendirme", *Tuiç Akademi*, 2021, https://www.tuicakademi.org/bosna-hersek-yuksek-temsilcilik-ofisinin-gorev-ve-yetkilerine-dair-bir-degerlendirme/.

"Ayrılıkçı Sırp lider Dodik şimdi de Çin ve Rusya'ya sığındı", *Yeni Şafak*, 2021, https://www.yenisafak.com/dunya/ayrilikci-sirp-lider-dodik-simdi-de-cin-ve-rusyaya-sigindi-3723700.

AYŞE KAYAPINAR, SELIM ASLANTAŞ Mehmet Hacısalihoğlu, "Geçmişten Günümüze Balkanlar", *Balkanlar'da Siyaset*, ed. Birgül Demirtaş Şaban H. Çalış, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2012, ss. 62–97.

BADIE Bertrand, Dirk BERG-SCHLOSSER, Leonardo MORLINO, (ed.), *International Encyclopedia of Political Science*, London: Sage Publications, 2011.

BAĞCI Hüseyin, "Bosna Hersek: Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 27 (1994), ss. 257–79.

BALIBAR Etienne, IMMANUEL WALLERSTEIN, *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları, 1990.

BANAC Ivo, *The National Ouestion in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, London: Cornell University Press, 1984.

BANK The World, "Country Policy and Institutional Assesment", y.y., https://databank.worldbank.org/source/country-policy-and-institutional-assessment.

BARIŞ ÖZDAL, "19. Yüzyıl Devrimlerinin Diplomasinin Gelişimine Etkileri", *Diplomasi Tarihi - I*, ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, 4. b., Bursa: Dora Yayınları, 2020, s. .

———, *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan mı?*, Bursa: Dora Yayınları, 2013.

———, "Modern Diplomasinin Gelişiminde Etkili Olan Unsurlar", *Diplomasi Tarihi - I*, ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, Bursa: Dora Yayınları, 2020, s. .

———, "Viyana Sistemi'nin Zayıf Noktaları", *Diplomasi Tarihi - I*, ed. R. Kutay Karaca Barış Özdal, 2020, ss. 357–59.

BAŞ Numan, *AB Batı Balkan İlişkileri ve Bu Süreçte Batı Balkanlar'da Yaşanan Siyasal Dönüşüm*, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2017.

BAŞARAN Doğacan, "Kosova-Sırbistan Hattında Yükselen Gerilim", *Ankasam*, 2022, https://www.ankasam.org/kosova-sirbistan-hattinda-yukselen-gerilim/.

BAŞGIL Ali Fuat, "Devlet Nedir? : Realist Bir Tarif Denemesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 12, S. 4 (1946), ss. 981–90.

BAŞTÜRK Kadir, *Türkiye ve Rusya'nın Karşılaştırmalı Balkan Politikaları: Sırbistan ve Bosna-Hersek Örnekleri*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2023.

BATIR Kerem, "Uluslararası Hukukta Devlet ve Başarısız Devletler: Somali Örneği", *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 4 (2017), ss. 81–102.

BECHEV Dimitar, "The Russian Challenge in Southeast Europe", *European-Russian Power Relations in Turbulent Times*, ed. Ireneusz Pawel Karolewski Mai'a K. Davis Cross, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2021, s. .

BHUTA Nehal, "Measuring Stateness, Ranking Political Orders: Indexes of State Fragility and State Failure", EUI Working Paper, 2012.

BICANIC Rudolf, *Economic Policy in Socialist Yugoslavia*, London: Cambridge University Press, 1973.

BILDT Carl, "The Important Lessons of Bosnia", *Financial Times*, 1996, http://www.ohr.int/archive/1995-2000/docs/articles/a960403a.htm.

BIOGRADLIJA Lejla, "Bosnalı Sırp lider Dodik: Mülklerimizi bizden almaya kalkışırsanız Sırp Cumhuriyeti'ni ayıracağız", *Anadolu Ajansı*, 2023, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosnali-sirp-lider-dodik-mulklerimizi-bizden-almaya-kalkisirsaniz-sirp-cumhuriyetini-ayiracagiz/2841482.

———, "Hırvatistan, Bosna Hersek'teki seçim yasası sürecine doğrudan müdahil olduğunu açıkladı", *Anadolu Ajansı*, 2022, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hirvatistan-bosna-hersekteki-secim-yasasi-surecine-dogrudan-mudahil-oldugunu-acikladi/2695779.

BJARNASON Magnus, *The War and War-Games in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995: The Main Events, Disagreements and Arguments, Resulting in a "De Facto" Divided Country*, North Atlantic Treaty Organisation (NATO), 2001.

BLUNTSCHLI Johann Kaspar, *The Theory of the State*, Ontario: Batoche Books, 2000.

"Board of Principals", *Office of the High Representative*, y.y., http://www.ohr.int/international-community-in-bih/board-of-principals/.

BØÅS Morten, Kathleen M. JENNINGS, "'Failed States' and 'State Failure': Threats or Opportunities?", *Globalizations*, C. 4, S. 4 (2007), ss. 475–85.

BODIN Jean, *Six Books of The Commonwealth*, Oxford: Basil Blackwell, 1967.

BORA Tanıl, *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası*, 2. b., İstanbul: Birikim Yayınları, 1999.

———, *Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1991.

BORIS VUSKOVIÇ, "Yugoslavya'da Toplumsal Eşitsizlik", *Birikim Dergisi*, S. 42/43/44 (1978), ss. 132–45.

"Bosna Hersek'in AB adaylığına Rusya'dan eleştiri: 'Batı kendi politikalarını dayatmaya çalışıyor'", *Euronews*, 2022, https://tr.euronews.com/2022/12/23/bosna-hersekin-ab-adayligina-rusyadan-elestiri-bati-kendi-politikalarini-dayatmaya-calisiy.

"Bosna Hersek'teki Yeni Seçim Yasası Hırvat Milliyetçileri Güçlendirebilir", *Perspektif*, 2022, https://perspektif.eu/2022/10/06/bosna-hersekteki-yeni-secim-yasasi-hirvat-milliyetcileri-guclendirebilir/.

"Bosnia and Herzegovina: House of Peoples", *IPU Parline*, y.y., https://data.ipu.org/node/22/administration?chamber_id=13347.

"Bosnia and Herzegovina: House of Representatives", *IPU Parline*, y.y., https://data.ipu.org/content/bosnia-and-herzegovina?chamber_id=13346.

BOWKER Mike, "The Wars in Yugoslavia: Russia and the International Community",

Europe-Asia Studies, C. 50, S. 7 (1998), ss. 1245–61.

BRINKERHOFF Derick W., "Capacity Development in Fragile States", 'Capacity, Change and Performance' Discussion paper, 2007.

BROOKS Rosa Ehrenreich, "Failed States, or the State as Failure?", *The University of Chicago Law Review*, C. 72, S. 4 (2005), ss. 1159–96.

BUEGER Christian, Felix BETHKE, "Actor-networking the 'Failed State' -an Enquiry into the Life of Concepts", *Journal of International Relations and Development*, C. 17, S. 1 (2014), ss. 30–60.

BUZAN Barry, *People, States & Fear: The National Security Problem in International Relations*, Sussex: Wheatsheaf Books, 1983.

ÇAKMAK Haydar, *Avrupa Güvenliği*, 3. b., Ankara: Barış Kitapevi, 2019.

CALIC Marie Janine, *A History of Yugoslavia*, Indiana: Purdue University Press, 2019.

———, "The Beginning of the End – The 1970s as a Historical Turning Point in Yugoslavia", *The Crisis of Socialist Modernity:The Soviet Union and Yugoslavia in the 1970s*, ed. Julia Obertreis Marie Janine Calic, Dietmar Neutatz, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011, s. .

CALL Charles T., "The Fallacy of the 'Failed State'", *Third World Quarterly*, C. 29, S. 8 (2008), ss. 1491–1507.

CARMENT David, Stewart PREST, Yiagadeesen SAMY, *Security, Development, and the Fragile State: Bridging the Gap Between Theory and Policy*, New York: Routledge, 2010.

CARMENT David, Yiagadeesen SAMY, *Exiting the Fragility Trap : Rethinking Our Approach to the World's Most Fragile States*, Athens: Ohio University Press, 2019.

———, "The Future of War Understanding Fragile States and What to Do About Them", *Failed States and Fragile Societies: A New World Disorder?*, ed. Ingo Trauschweizer, Steven M. Miner, Athens: Ohio University Press, 2014, s. .

CARMENT David, Yiagadeesen SAMY, Joe LANDRY, "Transitioning Fragile States: A Sequencing Approach", *The Fletcher Forum of World Affairs*, C. 37, S. 2 (2013), ss. 125–51.

CHANDLER David, "Bosnia: The Democracy Paradox", *Current History*, C. 100, S. 644 (2001), ss. 114–19.

———, "State-Building in Bosnia: The Limits of 'Informal Trusteeship'", *International Journal of Peace Studies*, C. 11, S. 1 (2006).

CHOLLET Derek, *The Road to the Dayton Accords: A Study of American Statecraft*, New York: Palgrave Macmillan, 2005.

ÇIFTÇI Ali, Nihat YILMAZ, "İbn Haldun'un Siyaset Teorisi Ve Siyasal Sistem Sınıflandırması", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 8, S. 7 (2013), ss. 83–93.

COHADZIC Amer, "Hungary's PM denounced in Bosnia for anti-Muslim rhetoric", *AP News*, 2021, https://apnews.com/article/business-religion-europe-sarajevo-viktor-orban-431e51735fbbb9761d2007d9083f8aee.

COMMISSION European, "Council Conclusions on the Principle of Conditionality Governing the Development of the European Union's Relations with Certain

Countries of South-East Europe", *Bulletin of the European Union,* 4M.S., https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f3e3ee76-0126-42d3-b835-4591424471b9.

———, "Towards an EU Response to Situations of Fragility: Engaging in Difficult Environments For Sustainable Development, Stability and Peace", Brussels, 2007.

"Constitution of Republika Srpska", *Council of Europe,* 2008, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2008)047-e.

"Constitution of The Federation of Bosnia and Herzegovina", *Council of Europe*, 2000, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2000)054-e.

CORRUPTION Group of States against, "Evaluation Report Bosnia and Herzegovina", GrecoEval5Rep(2022)8, 2023, https://rm.coe.int/fifth-evaluation-round-preventing-corruption-and-promoting-integrity-i/1680aa76dc.

"Corruption Perceptions Index: Bosnia and Herzegovina", *Transparency International*, 2022, https://www.transparency.org/en/cpi/2022/index/bih.

COUNCIL Regional Cooperation, "Balkan Barometer 2022: Public Opinion", 2022, file:///C:/Users/DELL/Downloads/Balkan Barometer 2022 - PO.pdf.

"Country Dashboard: Bosnia and Herzegovina", *Fragile States Index,* y.y., https://fragilestatesindex.org/country-data/.

COX Marcus, "After the Bonn Powers - Open letter to Lord Ashdown", *European Stability Initiative*, 2003, https://www.esiweb.org/publications/after-bonn-powers-open-letter-lord-ashdown.

CRIME United Nations Office on Drugs and, "Corruption in Bosnia and Herzegovina:Bribery as Experienced by the Population", Vienna, 2011, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Bosnia_corruption_report_web.pdf.

ÇUHALAR Mustafa, "2022 Bosna-Hersek Genel Seçimleri: Nasıl Bir Değişim?", *Ankasam*, 2022, https://www.ankasam.org/2022-bosna-hersek-genel-secimleri-nasil-bir-degisim/.

D'ENTREVES Alexander Passerin, *The Notion of the State,* London: Oxford University Press, 1967.

DAMIR BANOVIĆ, SAŠA GAVRIĆ Mariña Barreiro Mariño, *The Political System of Bosnia and Herzegovina: Institutions – Actors – Processes*, Cham: Springer, 2021.

DEĞER Ozan, "Soykırım Suçu ve Devletin Sorumluluğu: Uluslararası Adalet Divanı'nın Bosna-Hersek v. Sırbistan-Karadağ Kararı", *Uluslararası İlişkiler,* C. 6, S. 22 (2009), ss. 61–95.

DEMIR Hakan, "II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya (1939-1945): 'Hırvat Ustaşalar, Sırp Çetnikler ve Komünist Partizanlar'", *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, C. 14, S. 55 (2017), ss. 147–68.

DEMIRER Demokaan, "Farabi'nin İdeal Devleti: Erdemli Şehir", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 7, S. 1 (2014), ss. 358–69.

DINÇ İhsan, *II. Dünya Savaşı'nda Tito ve Partizanlar*, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2019.

DÖNMEZ Recai, Özge Mutlu KAYA, "Vergi Devleti Kavramı ve Tarihsel Temelleri", *Uluslararası Antalya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* C. 2, S. 4 (2014), ss. 99–108.

DURGUN Şenol, “Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet Midir?”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 3 (2000), ss. 109–24.

DŽANKIĆ Jelena, “The Ukraine War and the Western Balkans: Fault Lines Uncovered”, *A Year Later: War in Ukraine and Western Balkan (Geo)Politics*, ed. Jelena Džankić, Simonida Kacarska, Soeren Keil, Florence: European University Institute, 2023, s. .

ECONOMIST Office of the Chief, “Social Protection for Recovery”, *World Bank*, (2022), https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/a60043e6-7bc3-5d56-bf41-c4b15bfd022d.

EDWARD NEWMAN, “Failed States and International Order: Constructing a Post Westphalian World”, *Contemporary Security Policy*, C. 30, S. 3 (2009), ss. 421–43.

EFEGIL Ertan, “Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, S. 8 (2008), ss. 103–22.

EISENSTADT Shmuel N., *The Political Systems of Empires*, New York., Routledge, 2017.

EKINCI Mehmet Uğur, *Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Klavuzu*, Ankara: Seta, 2014.

ERIKSEN Stein Sundstøl, “‘State Failure’ in Theory and Practice: the Idea of the State and the Contradictions of State Formation”, *Review of International Studies*, C. 37, S. 1 (2011), ss. 229–47.

ESTHER BENBASSA Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. yüzyıllar)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

ESTY Daniel C. vd., "State Failure Task Force Report: Phase II Findings", *Enviromental Change & Security Project Report*, S. 5 (1999), ss. 49–72.

EUROPEAN COMMISSION, "Commission Staff Working Document Bosnia and Herzegovina 2022 Report", 2022.

———, "European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)", *Opinion on the constitutional situation in Bosnia and Herzegovina and the powers of the High Representative*, 2005.

"European Commission for Democracy Through Law: Washington Agreements", *Council of Europe*, 1994, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1994)028-e.

"European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission): The Judicial Power in Bosnia and Herzegovina (BiH) Background Paper", Opinion no. 648/2011, Strasbourg, 2011.

EVERLY Rebecca, "Complex Public Power Regulation in Bosnia and Herzegovina After the Dayton Peace Agreement", *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, C. 5, S. 1 (2006), ss. 33–48.

"Fertility rate, total (births per woman) - Bosnia and Herzegovina", *World Bank*, y.y., https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=BA.

FLIBBERT Andrew, "The Consequences of Forced State Failure in Iraq", *Political Science Quarterly*, C. 128, S. 1 (2013), ss. 67–95.

FRANÇOIS Monika, Inder SUD, "Promoting Stability and Development in Fragile and Failed States", *Development Policy Review*, C. 25, S. 2 (2006), ss. 141–60.

FRIEDMAN Francine, *Bosnia and Herzegovina: A Polity on the Brink*, London: Routledge, 2004.

GADZO Mersiha, "Ibrahim Delic: Bosnian accused of aiding ISIL in Syria", *Aljazeera*, 2016, https://www.aljazeera.com/features/2016/8/9/ibrahim-delic-bosnian-accused-of-aiding-isil-in-syria.

GARDING Sarah E., "Bosnia and Herzegovina: Background and U.S. Policy", R45691, 2019.

"General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (Dayton Agreement)", *United Nations Peacemaker*, 1995, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.

GERARD KREIJEN, *State Failure, Sovereignty and Effectiveness:Legal Lessons from the Decolonization of Sub-Saharan Africa*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2004.

GIDDENS Anthony, *Ulus-Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay, 2. b., İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.

"Global Data", *Fragile States Index*, 2021, https://fragilestatesindex.org/global-data/.

GÖKÇE Gülise, Orhan GÖKÇE, "Suriye Sorunu: 'Başarısız veya Çöken Devlet' Modeli Türkiye İçin Suriye Politikasında Uluslararası Kamuoyunu Harekete Geçirmenin Bir Aracı Olabilir Mi?", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 23 (2012), ss. 179–200.

GOLDSTEIN Joshua S., Jon C. PEVEHOUSE, *Uluslararası İlişkiler*, çev. Haluk Özdemir, 10. b., Ankara: BB101, 2015.

GÖZLER Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 10. b., Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2018.

———, *Devletin Genel Teorisi*, Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları, 2020.

"Grabar-Kitarovic slammed for meddling in Bosnia affairs", *N1 Sarajevo,* 2018, https://n1info.ba/english/news/a287196-grabar-kitarovic-slammed-for-meddling-in-bosnia-affairs/.

GRADY John, "EUCOM Commander: Moscow Targeting Balkans with Misinformation Campaigns", *USNI News*, 2018, https://news.usni.org/2018/03/11/eucom-commander-moscow-targeting-balkans-misinformation-campaigns.

GRÄVINGHOLT Jörn, Sebastian ZIAJA, Merle KREIBAUM, "State Fragility: Towards a Multi-Dimensional Empirical Typology", Bonn, 2012.

GROS Jean Germain, "Towards a Taxonomy of Failed States in the New World Order: Decaying Somalia, Liberia, Rwanda and Haiti", *Third World Quarterly*, C. 17, S. 3 (1996), ss. 455–71.

GRUMEZA Ion, *Dacia: Land of Transylvania, Cornerstone of Ancient Eastern Europe*, Lanham: Hamilton Books, 2009.

GÜNEŞ Engin, "Günümüz Uluslararası Siyasal Sistemin Yapısı ve Güç Dağılımı", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, S. 23 (2013), ss. 78–101.

HABERMAS Jürgen, *"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak*, çev. İlknur Aka, 6. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

HAGEL Chuck, "A Republican Foreign Policy", *Foreign Affairs*, C. 83, S. 4 (2004), ss.

64–76.

HALL John A., G. John IKENBERRY, *The State,* Stony Stratford: Open University Press, 1989.

HANSON Jonathan K., Rachel SIGMAN, "Leviathan's Latent Dimensions: Measuring State Capacity for Comparative Political Research", APSA 2011 Annual Meeting Paper, 2013.

HARARI Yuval Noah, *Hayvanlardan Tanrılara, Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, İstanbul: Kolektif Kitap, 2015.

HASAN KORKUT Muhidin Mulalic, "Implications of Dayton Peace Agreement on Current Political Issues in Bosnia-Herzegovina", *Implications of Dayton Peace Agreement on Current Political Issues in Bosnia-Herzegovina*, S. 2 (2009), ss. 107–17.

HEADLEY J. H., "Reviewed Work: Europe from the Balkans to the Urals: The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union by Reneo Lukic, Allen Lynch", *The Slavonic and East European Review*, C. 76, S. 3 (1998), ss. 586–88.

HELD David, "The Development of the Modern State", *Formation of Modernity*, ed. Stuart Hall, Bram Gieben, Cambridge: Polity Press, 1992, s. .

HELMAN Gerald B., Steven R. RATNER, "Saving Failed States", *Foreign Policy*, S. 89 (1993), ss. 3–20.

HERBST Jeffrey, "Let Them Fail: State Failure in Theory and Practice: Implications for Policy", *When States Fail: Causes and Consequences*, ed. Robert I. Rotberg, Princeton: Princeton University Press, 2004, s. .

HERZEGOVINA Agency for Statistics of Bosnia and, "Cenzus of Population, Households and Dwellings in Bosnia And Herzegovina, 2013 Final Results", Saraybosna, 2016, https://unstats.un.org/unsd/demographic/sources/census/wphc/bih/bih-2016-06-30.pdf.

HEYWOOD Andrew, *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, 4. b., Ankara: Adres Yayınları, 2011.

HINA, "Human rights NGO slams Milanovic over honoring Bosnian Croat war crime suspect", *N1*, 2022, https://n1info.ba/english/news/human-rights-ngo-slams-milanovic-over-honoring-bosnian-croat-war-crime-suspect/.

HOBBES Thomas, *Leviathan*, New York: Oxford University Press, 1998.

HOFFMAN John, *Citizenship Beyond State*, London: Sage, 2004.

HOLBROOKE Richard, *Bir Savaşı Bitirmek*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

"House of Representatives", *Parlament Federacije Bosne I Hercegovine,* y.y., https://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/en/about-us.

"House of Representatives: Decision-making in the House of Representatives", *Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina*, y.y., https://www.parlament.ba/Content/Read/60?title=Odlučivanje-u-Predstavničkom-domu&lang=en.

HÜSEYIN EMIROĞLU Muhammet Faruk Çakır, "Yugoslavya'nın Dağılması Sürecinde Trans-Atlantik Dış Politika Parametreleri (1990-1995)", *Avrasya Etüdleri*, C. 33, S. 1 (2008), ss. 83–112.

İNBAŞI Mehmet, “Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskan”, *Balkanlar El Kitabı Cilt 1: Tarih*, ed. Osman Karatay Bilgehan A. Gökdağ, 3. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, ss. 283–95.

INOTAI Edit, “Orban: Hungary Gives €100 Million Support to Bosnian Serbs”, *Balkan Insight*, 2021, https://balkaninsight.com/2021/12/21/orban-hungary-gives-e100-million-support-to-bosnian-serbs/.

JACKSON Robert H., “Quasi-states, Dual Regimes, and Neoclassical Theory: International Jurisprudence and the Third World”, *International Organization*, C. 41, S. 4 (1987), ss. 519–49.

JACKSON Robert H., Carl G. ROSBERG, “Why Africa’s Weak States Persist: The Empirical and the Juridical in Statehood”, *World Politics*, C. 35, S. 1 (1982), ss. 1–24.

JACQUES Le Goff, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, *Doğu Batı*, S. 33 (2005), ss. 39–68.

JAKOBSEN Peter Viggo, “Myth-making and Germany’s Unilateral Recognition of Croatia and Slovenia”, *European Security*, C. 4, S. 3 (1995), ss. 400–416.

JAKUBI Amir, “Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti İçindeki Kosova Özerk Bölgesi Sorunu (1980-1989)”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 1 (2017), ss. 189–215.

JAMES ADDISON BAKER Thomas M. DeFrank, *The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace*, New York: G. P. Putnam’s Sons, 1995.

JANE Murat, *Pre-Westphalian ve Westphalian Dönemden Post- Westphalian Döneme Geçerken Diplomasinin Değişen Rolünün Analizi*, Uludağ Üniversitesi, 2014.

JELAVICH Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yıllar*, çev. Gülçin Tunalı İhsan Durdu, Haşim Koç, 3. b., İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

———, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

JOHNSON A. Ross, "Political Leadership in Yugoslavia; Evolution of the League of Communists", The Rand Corporation, 1983.

KARACA R. Kutay, "Feodalizm", *Diplomasi Tarihi - I,* ed. R. Kutay Karaca Barış Özdal, Bursa: Dora Yayınları, 2020, s. .

———, "Viyana Kongresi", *Diplomasi Tarihi - I*, ed. Barış Özdal, R. Kutay Karaca, 4. b., Bursa: Dora Yayınları, 2020, s. .

KARCIÇ Hamza, "Hırvatistan'ın Bosna karşıtı gündemini anlamak", *TRT World,* 2022, https://www.trtworld.com/opinion/understanding-croatia-s-anti-bosnia-agenda-56843.

———, "How Biden Can Save the Peace in Bosnia?", *Foreign Policy,* 2021, https://foreignpolicy.com/2021/11/15/bosnia-herzegovina-crisis-peace-nato-troop-deployment-secession-dodik-serb-nationalism/.

KARGI Veli, "Vergilendirme Yetkisi ve Vergilendirmede Adalet", *Journal of Awareness*, C. 2, S. Special 3 (2017), ss. 59–70.

KARPAT Kemal, "Balkanlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992.

KAVALSKI Emilian, *Extending The European Security Community: Constructing Peace in the Balkans,* London: Tauris Academic Studies, 2007.

KEDOURIE Elie, *Avrupa'da Milliyetçilik*, çev. M. Haluk Timurtaş, Ankara: Milli

Eğitim Yayınevi, 1971.

KEIL Soeren, *Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina*, Burlington: Ashgate, 2013.

KENAR Nesrin, "Bosna-Hersek Savaşı", *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, ed. Osman Karatay Bilgehan A. Gökdağ, 3. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, ss. 181–204.

KER-LINDSAY James, "The United Kingdom and EU Enlargement in the Western Balkans: From Ardent Champion of Expansion to post-Brexit Irrelevance", *Southeast European and Black Sea Studies*, C. 17, S. 1 (2017), ss. 555–69.

KESKINSOY Ömer, *Anayasa ve Türk Anayasa Hukuku*, 2. b., Ankara: Monopol Yayınları, 2017.

KISSINGER Henry, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, 2. b., y.y.: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

KIZILGÜL Pınar Begüm, "Balkanlarda Yabancı Terörist Savaşçılar", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, C. 9, S. 1 (2020), ss. 101–24.

KNIGHT Peter T., *Economic Reforms in Socialist Countries: The Experinces of China, Hungary, Romania and Yugoslavia*, Washington: World Bank Staff Working Press, 1983.

KOKA Şecaettin, "Sosyalist Yugoslavya Dönemi", *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, ed. Osman Karatay Bilgehan A. Gökdağ, 3. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, ss. 23–32.

KOMISYONU Bosna Hersek Merkez Seçim, "Potvrđeni rezultati Općih izbora 2022",

2022, https://www.izbori.ba/Rezultati_izbora/?resId=32&langId=4#/2/1/0/0/0/0.

KOSTIC Roland, *Reconciling the Past and the Present: Evaluating Dayton Peace Accords 1995*, Uppsala: Uppsala University, 2009.

KUBO Keiichi, "A Push in EU Integration as a Silver Lining of the Ukraine Tragedy? Insights from Bosnia and Herzegovina and Serbia", *A Year Later: War in Ukraine and Western Balkan (Geo)Politics*, ed. Soeren Keil Jelena Džankić, Simonida Kacarska, Florence: European University Institute, 2023, s. .

KÜÇÜK Bahtiyar, "Balkanlarda kriz sinyali: Sırp lider Dodik, Bosna Hersek'i 'parçalama' planını açıkladı", *Euronews*, 2021, https://tr.euronews.com/2021/10/22/balkanlarda-kriz-sinyali-s-rp-lider-dodik-bosna-hersek-i-parcalama-plan-n-ac-klad.

KUNIC Nikolina, "Hırvat Lider Franjo Tudjman ve Neoklasik Yaklaşım ile Analizi", *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1 (2019), ss. 17–33.

KURTIC Azem, "Croatian President to Honour War Crime Defendant from Bosnia", *Balkan Insight*, 2022, https://balkaninsight.com/2022/07/20/croatian-president-to-honour-war-crime-defendant-from-bosnia/.

———, "US Sanctions Bosnia's Former Intelligence Chief for 'Corruption'", *Balkan Insight*, 2023, https://balkaninsight.com/2023/03/15/us-sanctions-bosnias-former-intelligence-chief-for-corruption/.

KUTLU Sacit, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devlet*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

LAMPE John R., *Yugoslavia as History: Twice There was a Country*, New York: Cambridge University Press, 1996.

LANE Ann, *Yugoslavia: When Ideals Collide*, New York: Palgrave Macmillan, 2004.

LAURA SILBER Allan Little, *Yugoslavia: Death of a Nation*, New York: Penguin Books, 1997.

LEE-JONES Krista, "Bosnia and Herzegovina: Overview of Corruption and Anti-corruption", U4 Helpdesk Answer 2018:2, 2018, https://www.u4.no/publications/bosnia-and-herzegovina-overview-of-corruption-and-anti-corruption.pdf.

LOVRENOVIĆ Dubravko, "Bosnia and Herzegovina as the Stage for Three Parallel and Conflicted Historical Memories: Is Bosnia and Herzegovina a 'Failed State'?", *Trauma; Trust and Memory*, ed. Andreas Hamburger, New York: Routledge, 2018, s. .

LUCARELLI Sonia, "Germany's Recognition of Slovenia and Croatia: An Institutionalist Perspective", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, C. 32, S. 2 (1997), ss. 65–91.

LYDALL Harold, *Yugoslavia in Crisis*, New York: Oxford University Press, 1989.

MACHIAVELLI Niccolo, *Hükümdar*, çev. Necdet Adabağ, 11. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

MAKSIC Adis, *Referendum Discourse in Republic of Srpska Politics 2006- 2008: An Analysis of its Emergence and Performative Structure*, Virginia Tech University, 2009.

MALCOLM Noel, *Bosnia: A Short History*, New York: New York University Press, 1994.

MANN Michael, “The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results”, *European Journal of Sociology*, C. 25, S. 2 (1984), ss. 185–213.

———, *The Sources of Social Power, Volume 1: A History of Power From the Beginning to A.D. 1760*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

MARDELL Jacob, “China’s Economic Footprint in the Western Balkans”, *Bertelsmann Stiftung*, y.y., https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/our-projects/germany-and-asia/news/asia-policy-brief-chinas-economic-footprint-in-the-western-balkans.

“Mayor: Jurisdictions”, *Vlada Brčko distrikta BiH*, y.y., http://www.vlada.bdcentral.net/Content/Read/nadleznosti.

MAZREK Sibel, “Bosna Hersek’in Eski Çin Büyükelçisi Amel Kovacevic: ‘Çin, inşaat ve enerji gibi alanlardaki işbirlikleri noktasında bir müteahhit rolü görmektedir.’”, *Ankasam*, 2022, https://www.ankasam.org/bosna-hersekin-eski-cin-buyukelcisi-amel-kovacevic-cin-insaat-ve-enerji-gibi-alanlardaki-isbirlikleri-noktasinda-bir-muteahhit-rolu-gormektedir/.

MCLOUGHLIN Claire, *Topic Guide on Fragile States*, University of Birmingham: Governance and Social Development Resource Centre, 2012.

MELANIE C. GREENBERG Margaret E. McGuinness, “From Lisbon to Dayton: International Mediation and Bosna Crisis”, *Words Over War: Mediation and Arbitration to Prevent Deadly Conflict (Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict)*, ed. Margaret E. McGuinness Melanie Greenberg, John H. Barton, New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2000, s. .

MIGDAL Joel S., *Güçlü Toplumlar ve Zayıf Devletler*, çev. Onur İşci, İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2021.

"Montevideo Convention on the Rights and Duties of States", *University of Oslo,* 1933, https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.html.

MOORE Roderick, "A Major Step Forward for Bosnia and Herzegovina", *Office of the High Representative,* 2012, https://www.ohr.int/a-major-step-forward-for-bosnia-and-herzegovina/.

MORTON Matthew D., "Three Hearts in the Chest of One State: The Armed Forces of Bosnia and Herzegovina", *Journal of Slavic Military Studies,* C. 25, S. 4 (2012), ss. 512–532.

MRŠO Selma Boračić, "Za šest godina BiH napustilo više od pola miliona ljudi", *Radio Slobodna Evropa*, 2019, https://www.slobodnaevropa.org/a/odlasci-iz-bih/30142260.html.

MUJANOVIC Jasmin, "Hungary's Orban: Investing in the Destruction of Bosnia", *Balkan Insight*, 2022, https://balkaninsight.com/2022/01/05/hungarys-orban-investing-in-the-destruction-of-bosnia/.

MUJANOVIĆ Jasmin, "Bosnia Cannot Squander UK's Growing Interest in Its Fate", *Balkan Insight*, 2021, https://balkaninsight.com/2021/12/10/bosnia-cannot-squander-uks-growing-interest-in-its-fate/.

———, "The Bosnian Constitution, Marking 25 Years, Needs an American Reboot", *Just Security*, 2020, https://www.justsecurity.org/73860/the-bosnian-constitution-marking-25-years-needs-an-american-reboot/.

———, "The U.K.'s Bold Bosnia Policy Slaps Down Russian-Backed Separatists", *Foreign Policy,* 2022, https://foreignpolicy.com/2022/05/31/uk-bosnia-russian-separatists/.

"Nation in Transit 2022: Bosnia and Herzegovina", *Freedom House*, 2022, https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2022.

"Nations in Transit Methodology", *Freedom House*, y.y., https://freedomhouse.org/reports/nations-transit/nations-transit-methodology.

NAY Olivier, "Fragile and Failed States: Critical Perspectives on Conceptual Hybrids", *International Political Science Review*, C. 34, S. 3 (2013), ss. 326–341.

NAZIF MANDACI, ERDEM ÖZLÜK Fazlı Doğan, "Siyasal ve İdeolojik Yapı", *Balkanlar'da Siyaset*, ed. Şaban H. Çalış Birgül Demirtaş, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2012, s. .

"'Now is the moment for all parties in Bosnia and Herzegovina to show courage and leadership': UK statement at the Security Council", *Foreign, Commonwealth & Development Office*, 2023, https://www.gov.uk/government/speeches/now-is-the-moment-for-all-parties-in-bosnia-and-herzegovina-to-show-courage-and-leadership-uk-statement-at-the-security-council.

NURDUHAN Ahmet, "Bosna Hersek, Rusya, Çin ve Sırbistan'a diplomatik nota verdi", *Anadolu Ajansı*, 2022, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersek-rusya-cin-ve-sirbistana-diplomatik-nota-verdi/2470321.

———, "Bosna Hersek'te 84 gün geçmesine rağmen hala hükümet kurulamadı", *Anadolu Ajansı*, 2022, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersekte-84-gun-gecmesine-ragmen-hala-hukumet-kurulamadi/2772243.

———, "Bosna Hersek'te anayasaya aykırı olmasına rağmen 'Sırp Cumhuriyeti günü' kutlandı", *Anadolu Ajansı*, 2023, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersekte-anayasaya-aykiri-olmasina-ragmen-sirp-cumhuriyeti-gunu-kutlandi/2783350#:~:text=Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna,Sırp Cumhuriyeti

günü%22 kutlamaları yapıldı.

ÖZALP Osman N., "Uluslararası İlişkilerde Başarısız Devletler Sorunsalı ve Bu Sorunsalın Uluslararası Hukuka Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 72, S. 1 (2014), ss. 349–62.

OZAN ERÖZEN, *Siyasi İktidarın Meşruiyet Temeli Perspektifinde Avrupa'da Ulus-Devlet*, İstanbul Üniversitesi, 1996.

ÖZÇELIK Mevlit, "Yugoslavya Krallığı'nın Yıkılmasında İç ve Dış Siyasetin Etkisi (1929-1941)", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 1 (2018), ss. 25–59.

ÖZEV M. Hilmi, "Meşruiyet Kavramının Dönüşümü", Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni, 2005.

ÖZKAYA Ömer, "Devlet Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, C. 8, S. 16 (2020), ss. 317–52.

ÖZLEM Kader, "Maske Diplomasisi'nin Balkanlar'daki Yansıması", 2020, https://www.diplomasiarastirmalari.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/9-Nisan-2020-Balkan-Maske-Diplomasisi.pdf.

———, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD'nin ve Türkiye'nin Balkanlar Politikalarının Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya Krizleri Örneğinde İncelenmesi", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 1 (2012), ss. 23–40.

ÖZMAN Recep, "İlkçağ'da Yunanistan", *Balkanlar El Kitabı Cilt 1: Tarih*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, ss. 63–73.

ÖZTÜRK Talha, "Bosnian Serb leader says Serb entity and Serbia to be one state",

Anadolu Ajansı, 2023, https://www.aa.com.tr/en/europe/bosnian-serb-leader-says-serb-entity-and-serbia-to-be-one-state/2879624.

———, "Hırvatistan, Bosna'daki barış gücünün küçümsenmesi nedeniyle AB'ye ateş püskürdü", *Anadolu Ajansı*, 2022, https://www.aa.com.tr/en/europe/croatia-lashes-out-at-eu-for-bosnian-peacekeeping-snub/2769636.

PADURARIU Amelia, "The Implementation of Police Reform in Bosnia and Herzegovina: Analysing UN and EU Efforts", *International Journal of Security & Development*, C. 3, S. 1 (2014), ss. 1–18.

PATRICE C. MCMAHON Jon Western, "The Death of Dayton: How to Stop Bosnia From Falling Apart", *Foreign Affairs*, C. 88, S. 5 (2009), ss. 69–83.

PATRICK Stewart, "Weak states and global threats: Fact or fiction?", *The Washington Quarterly*, C. 29, S. 2 (2006), ss. 27–53.

PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitapevi, 2017.

"Peace Implementation Council", *Office of the High Representative*, y.y., http://www.ohr.int/international-community-in-bih/peace-implementation-council/.

PEACE The Fund For, "Fragile States Index", y.y., https://fragilestatesindex.org/methodology/.

PENOV Martin, "Why Republika Srpska's relationship with Russia threatens Bosnia's future", *Emerging Europe*, 2023, https://emerging-europe.com/news/why-republika-srpskas-relationship-with-russia-threatens-bosnias-future/.

PERRY ANDERSON, *Lineages of the Absolutist State*, Londra: New Left Books, 1974.

PIERSON Christopher, *Modern Devlet*, çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul: Çiviyazıları, 2000.

PLATON, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüpoğlu, M. Ali Cimcoz, 38. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

POGGI Gianfranco, *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*, Stanford: Stanford University Press, 1978.

———, *The State: Its Nature, Development and Prospects*, Cambridge: Polity Press, 1990.

POSEN Barry R., "The Security Dilemma and Ethnic Conflict", *International Security Volume II: The Transition to the Post-Cold War Security Agenda*, ed. Lene Hansen Barry Buzan, London: Sage Publications, 2007, ss. 338–57.

"Presidency Conclusions: Santa Maria Da Feira European Council 19 And 20 June 2000", *EU*, y.y., https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00200-r1.en0.htm.

"President Authorities", *President of the Republic of Srpska*, y.y., https://www.predsjednikrs.net/en/authorities/.

"President Milanović Grants Honorary Brigadier General Rank to Colonels Mato Bilonjić and Ilija Rašić", *Office of the President of the Republic of Croatia*, 2023, https://www.predsjednik.hr/en/news/president-milanovic-grants-honorary-brigadier-general-rank-to-colonels-mato-bilonjic-and-ilija-rasic/.

PROGONATI Erjada, "Rusya'nın Balkanlar Politikası", *Karadeniz Arastirmalari Merkezi*, C. 12, S. 45 (2015), ss. 105–25.

RECCHIA Stefano, “Beyond International Trusteeship: EU Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina”, *European Union Institute for Security Studies*, (2007).

“Resolution 713: Socialist Federal Rep. of Yugoslavia (25 Sept)”, *United Nations Security Council Resolutions*, 1991, http://unscr.com/en/resolutions/713.

“Resolution 752: Bosnia and Herzegovina (15 May)”, *Resolutions, United Nations Security Council*, 1992, http://unscr.com/en/resolutions/752.

“Resolution 755 New member: Bosnia and Herzegovina (20 May)”, *United Nations Security Council Resolutions*, y.y., http://unscr.com/en/resolutions/755.

“Resolution 776: Bosnia and Herzegovina (14 September)”, *Resolutions, United Nations Security Council*, 1992, http://unscr.com/en/resolutions/776.

“Resolution 827 (1993) / adopted by the Security Council at its 3217th meeting, on 25 May 1993”, *UN. Security Council*, 1993, https://digitallibrary.un.org/record/166567.

RICH Roland, “Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union”, *European Journal of International Law*, C. 4, S. 1 (1993), ss. 36–65.

RIGHT European Court of Human, “Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina”, 2009, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96491.

RIGHTS Office for Democratic Institutions and Human, “Bosnia and Herzegovina General Elections 2 October 2022 ODIHR Election Observation Mission Final Report”, 2022, https://www.osce.org/files/f/documents/0/2/536993.pdf.

ROBIN EMMOTT, FRANCESCO GUARASCIO Marine Pennetier, “France under fire for ‘historic error’ of blocking Balkan EU hopefuls”, *Reuters*, 2019,

https://www.reuters.com/article/us-eu-summit-balkans-idUSKBN1WX1CT.

ROTBERG Robert I., "Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators", *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*, ed. Robert I. Rotberg, Washington: Brookings Institution Press, 2003, s. .

———, "The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention and Repair", *When States Fail: Causes and Consequences*, ed. Robert I. Rotberg, Princeton: Princeton University Press, 2004, s. .

RUHI Mehmet Emin, "Platon'un Devletin Kökenine İlişkin Görüşü ve Yansımaları", *AÖEHFD*, C. 1, S. 1–2 (2005), ss. 241–78.

RUSINOW Dennison, "Yugoslavia: Balkan Breakup?", *Foreign Policy*, S. 83 (1991), ss. 143–59.

S. N. SANGMPAM, "Neither Soft nor Dead: The African State Is Alive and Well", *African Studies Review*, C. 36, S. 2 (1993), ss. 73–94.

ŞAHIN Yeliz, "Tiran AB-Batı Balkanlar Zirvesi: AB, Savaşın Gölgesinde Genişlemeyi Yeniden Keşfederken", *İktisadi Kalkınma Vakfı*, 2022, https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=13612&id=13613.

SALIHPAŞAOĞLU Yaşar, Özgem Tuğçe Gümüş BOYACI, "Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1 (2020), ss. 191–224.

SAMY Yiagadeesen, David CARMENT, "The Millennium Development Goals and Fragile States: Focusing on What Really Matters", *The Fletcher Forum of World Affairs*, C. 35, S. 1 (2011), ss. 91–108.

SANCAKTAR Caner, "Political and Economic Reconstruction in Bosnia-Herzegovina", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 1 (2018), ss. 211–37.

———, "Sosyalist Yugoslavya'nın Yıkılışında Hırvat Milliyetçiliğinin Rolü", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 14, S. 1 (2019), ss. 51–86.

———, *Yugoslavya'da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

SAYGILI Abdurrahman, "Modern Devletin Çıplak Sureti", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 59, S. 1 (2010), ss. 61–97.

SCHMIDT Christian, "60th Report of the High Representative for Implementation of the Peace Agreement on Bosnia and Herzegovina to the Secretary-General of the United Nations", 2021, http://www.ohr.int/60th-report-of-the-high-representative-for-implementation-of-the-peace-agreement-on-bosnia-and-herzegovina-to-the-secretary-general-of-the-united-nations/.

———, "Decision on unblocking the Appointment of the Government of the Federation of Bosnia and Herzegovina", 2023, http://www.ohr.int/decision-unblocking-the-appointment-of-the-government-of-the-federation-of-bosnia-and-herzegovina/.

———, "HR decision on the Federation government of 27 April 2023: A short explanation", 2023, http://www.ohr.int/hr-decision-on-the-federation-government-of-27-april-2023-a-short-explanation/.

———, "Measures to improve Federation Functionality", *Office of the High Representative*, 2022, http://www.ohr.int/measures-to-improve-federation-functionality/.

SCHUMAN Michael, *Nations in Transition: Bosnia and Herzegovina*, New York: Facts

On File, 2004.

SCHWARZ Rolf, "NATO and Prevention of State Failure: An Idea Whose Time Will Come?", *Contemporary Security Policy*, C. 31, S. 2 (2010), ss. 339–62.

SCHWEGMANN Christoph, "The Contact Group and Its Impact on The European Institutional Structure", Occasional Papers 16, 2000.

"Serbian Defense Minister Denounces U.S. Official's 'Unfriendly' Remarks", *Radio Free Europe*, 2017, https://www.rferl.org/a/serbia-minister-vulin-attacks-us-official-remarks-unfriendly/28812967.html.

SHOUP Paul, *Communism and the Yugoslav National Question*, New York: Columbia University Press, 1968.

SLOANE William M., *The Balkans: A Laboratory of History*, New York: The Abingdon Press, 1914.

SÖNMEZOĞLU Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, 4. b., İstanbul: Der Yayınları, 2010.

STARVRIANOS L. S., *The Balkans Since 1453*, New York: Rinehart&Company, Inc, 1958.

STEPHEN J. LEE, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, çev. Ertürk Demirel, 4. b., Ankara: Dost Kitapevi, 2012.

ŠTETIN Jovana, "Croatian President: Bosnia 'controlled by militant Islam'", *N1 Sarajevo*, 2019, https://n1info.hr/english/news/a423404-croatian-president-bosnia-and39controlled-by-militant-islamand39/.

STEVEN L. BURG Paul S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, New York: Routledge, 2015.

STEWART Frances, GRAHAM BROWN, "Fragile States", *Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity (CRISE)*, S. 3 (2010).

STOJANOVIC Milica, "Bosnia, Serbia, Turkey, Hungary Corruption Worsening, Transparency Says", *Balkan Insight*, 2023, https://balkaninsight.com/2023/01/31/bosnia-serbia-turkey-hungary-corruption-worsening-transparency-says/.

STOJAROVA Vera, "Unifying the Armed Forces of Bosnia and Herzegovina – Mission Completed?", *Vojenské Rozhledy*, C. 28, S. 4 (2019), ss. 71–82.

SWICORD Jeff, "Bosna'da Radikalleşme Artıyor", *Voa*, 2015, https://www.voaturkce.com/a/bosna-da-radikallesme-artiyor/3115892.html.

TANNENBAUM Donald G., *Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Özgüç Orhan, 10. b., Ankara: BB101, 2017.

TANNER Marcus, *Croatia A Nation Forged in War*, London: Yale University Press, 1997.

TARDY Thierry, "United Nations Protection Force (UNPROFOR—Bosnia and Herzegovina", *The Oxford Handbook of United Nations Peacekeeping Operations*, ed. Paul D. Williams Joachim A. Koops, Thierry Tardy, Norrie MacQueen, Oxford University Press, 2014, s. .

TATAR Volkan, *Eski Yugoslavya'da Yeni Devletler: Birleşmiş Milletler ve Büyük Güçler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

TAYYAR ARI Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası", *Alternatif Politika*, C. 3, S. 1 (2011), ss. 1–30.

TEKIN Cemile, *Bosna-Hersek Kaynaklarına Göre Yugoslavya'nın Dağılmasından Sonra Bosna Hersek Federasyonu'nun Kurulması*, Selçuk Üniversitesi, 2011.

THOMAS Paul, *Alien Politics Marxist State Theory Retrieved*, London: Routledge, 1994.

TILLY Charles, *Coercion Capital and European States, AD 990-1990*, Oxford: Basil Blackwell, 1990.

TITO Josip Broz, "National Question in Yugoslavia in the Light of the Liberation War", *Modernism: The Creation of Nation-States (Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770-1945): Text and Commentaries)*, ed. Vangelis Kechriotis Ahmet Ersoy, Maciej Gorny, Budapest: Central European University Press, 2010, ss. 481–86.

TITUS Charles H., "A Nomenclature in Political Science", *American Political Science Review*, C. 25, S. 1 (1931), ss. 45–60.

TODOROVA Maria, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

TOMASEVICH Jozo, *The Chetniks: War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945*, Stanford: Stanford University Press, 1975.

TOMIĆ Stefan, *A Comparative Study: Populism in Bosnia and Herzegovina and Serbia*, University of Salzburg-University of Sarajevo, 2020.

"Top 20 countries with the highest rate of population decline despite global upsurge",

Development Aid, 2022, https://www.developmentaid.org/news-stream/post/152772/top-20-countries-with-the-highest-rate-of-population-decline.

TOWNSHEND Ashley, "Anatomy of State Failure Case Studies in Zaïre, Afghanistan and Yugoslavia", 2007.

"Treasury Targets Actors in Bosnia and Herzegovina Undermining Stability and Perpetuating Corruption", *U.S. Department of the Treasury*, 2023, https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1344.

TUĞBA SARIKAYA GÜLER, HÜSEYIN EMIROĞLU Mürsel Bayram, "Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinin Araçsalcı Bir Yaklaşımla Analizi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 4 (2019), ss. 1278–93.

TÜRBEDAR Erhan, "Balkanlar'da Terörizm Tehdidi: Gerçek mi, Hayal mi?", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S. 11 (2011), ss. 141–60.

———, "Bosna-Hersek'te Milliyetçi Söylemlerin Tehlikeli Yükselişi: Tarih Tekerrür mü Ediyor?", *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4 (2021), ss. 425–56.

TÜRKEŞ Mustafa, "Yugoslav Devletinin Kuruluşu ve Krallık Dönemi", *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, ed. Osman Karatay Bilgehan A. Gökdağ, 3. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, ss. 15–23.

"Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, y.y., https://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-siyasi-iliskileri-.tr.mfa.

TÜYSÜZOĞLU Göktürk, "Bosna-Hersek Çöküş Halinde Olan Bir Devlet Mi?", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 51 (2016), ss. 75–100.

UÇAROL Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995.

"UK announces sanctions under Bosnia and Herzegovina sanctions regime: 11 April 2022", *Foreign, Commonwealth & Development Office*, 2022, https://www.gov.uk/government/news/uk-announces-sanctions-under-bosnia-and-herzegovina-sanctions-regime-11-april-2021.

ÜLGER İrfan Kaya, "Yayılmacı Sırp Milliyetçiliği Balkanlar'da Gerilimi Tırmandırıyor", *Anadolu Ajansı*, 2022, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yayilmaci-sirp-milliyetciligi-balkanlarda-gerilimi-tirmandiriyor/2663700.

UNION Council of The European, "A Secure Europe In A Better World, European Security Strategy", 2003, http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15895-2003-INIT/en/pdf.

UNIVERSITY Carleton, "Country Indicators for Foreign Policy (CIFP)", 2021, https://carleton.ca/cifp/failed-fragile-states/data-and-methodology/.

"US imposes sanctions on Bosnian Serb leader Dodik", *Aljazeera*, 2022, https://www.aljazeera.com/news/2022/1/5/us-imposes-sanctions-on-bosnian-serb-leader-dodik.

"US slaps new sanctions on Bosnia and Herzegovina officials", *Aljazeera*, 2022, https://www.aljazeera.com/economy/2022/6/6/us-slaps-new-sanctions-on-bosnia-and-herzegovina-officials.

UZGEL İlhan, "Sosyalizmden Ulusçuluğa: Yugoslavya'da Ulusçuluğun Yeniden Canlanışı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 47, S. 1 (1992), ss. 217–44.

VASIC Milos, "The Yugoslav Army and the Post-Yugoslav Armies", *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*, ed. Ivan Vejvoda David A.

Dyker, New York: Routledge, 1996, ss. 116–37.

VINCENT Andrew, "Conceptions of the State", *Encyclopedia of Government and Politics*, ed. Mary Hawkesworth, Maurice Kogan, 1992, s. .

VUCINICH Wayne S., "Nationalism and Communism", *Contemporary Yugoslavia Twenty Years of Socialist Experiment*, ed. Wayne S. Vucinich, London: University of California Press, 1969, ss. 236–84.

WACHTEL Andrew Baruch, *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Stanford: Stanford University Press, 1998.

WEBER Max, *Economy and Society*, Berkeley: University of California Press, 1978.

———, *From Max Weber: Essays in Sociology*, ed. H. H. Gerth, C. Wright Mills, New York: Oxford University Press, 1958.

WENDT Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

WHITE HOUSE, "National Security Strategy of the United States of America", *Washington DC*, 2002, https://nssarchive.us/national-security-strategy-2000/2/.

WOODWARD Susan L., *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, Washington: The Brookings Institution, 1995.

YERASIMOS Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, çev. Babür Kuzucu, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1975.

YILDIZ Seda Öz, "Mevcut Karmaşadan Muhtemel Kargaşaya: Bosna Hersek Polis Sistemi ve Sorunlar", *International Journal of Economics Administrative and*

Social Sciences, C. 2, S. 2 (2019), ss. 89–105.

YILMAZATA Mehmet, *Savaşa Giden Yol 1908 Bosna-Hersek'in İlhakı*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2012.

YÜRÜR Pınar, *Uluslararası Toplumun Bosna-Hersek'i Yeniden Yapılandırma Süreci ve Modeli*, Gazi Üniversitesi, 2007.

ZABOROWSKI Marcin, "Europeanisation As a Consensus Building Process: the Case of Polish-German Relations", Europenization and Foreign Policy Workshop, London School of Economics, 2002, https://www.lse.ac.uk/international-relations/assets/documents/efpu/conference-2002/paper-Zaborowski.pdf.

ZABUNOĞLU H. Gökçe, "Günümüzde Ulus-Devlet", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1 (2018), ss. 535–59.

ZARTMAN I. William, "Introduction: Posing the Problem of State Collapse", *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, ed. I. William Zartman, London: Lynne Rienner Publishers, 1995, s. .

ZENGIN Gamze Turgaylı, Atilla GÖKTÜRK, "Kapitalizm ve Modern Devletin Yapısal Özellikleri Bağlamında Bir Değerlendirme", *Social Sciences Studies Journal*, C. 6, S. 57 (2020), ss. 818–29.

ZORLAK Kemal, "Bosna Hersek ordusuna 'Mehmetçik'ten eğitim", *Anadolu Ajansı*, 2014, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bosna-hersek-ordusuna-mehmetcikten-egitim/180276.

ZVIJERAC Predrag, "Hrvatski akademici uvjetuju ulazak BiH u EU trećim entitetom", *Radio Slobodna Evropa*, 2022, https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-hrvati-eu-treci-entitet/31870122.html.

ZYGMUNT BAUMAN, *Modernite ve Holocaust*, çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.